

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

**ELAZIĞ MERKEZ İLÇE VE MERKEZ İLÇELERE BAĞLI
KÖYLERDE BULUNAN TESCİLLİ CAMİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Seyhan KARAHAN

Sivas
Ağustos 2023

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

**ELAZIĞ MERKEZ İLÇE VE MERKEZ İLÇELERE BAĞLI
KÖYLERDE BULUNAN TESCİLLİ CAMİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Seyhan KARAHAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

Sivas
Ağustos 2023

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

..../...../ 2023

Seyhan KARAHAN

ÖN SÖZ

Elazığ Doğu Anadolu'da Tarihi Harput Kalesi'nin bulunduğu tepenin eteğinde kurulmuş bir şehirdir. Şehrin tarihi yeni olmakla beraber bölgenin tarihi oldukça eskidir ve şehir Harput'un tarihi ile birlikte her zaman ele alınmıştır. Başkale anlamına gelen Harput'un tarihi eskidir. Keban ve Karakaya Barajları eski eserleri kurtarma projesi çerçevesinde yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar yöre ile alakalı önemli verilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Bu çalışmada Elazığ Merkez ilçe ve Merkez İlçeye Bağlı Köylerde Bulunan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescil edilmiş camileri konu edindik. Elazığ merkezde altı cami ve Merkez köylerde bulunan üç cami olmak üzere toplam dokuz cami çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Eserler ele alınırken tescil belgeleri, tarihi, plan ve mimari özellikleri, geçirmiş oldukları onarımlar ve günümüzdeki durumu varsa müstemilatları incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda Elazığ'da tescilli olan kültürel ve anıtsal varlıkların camiler kapsamında topluca ele alınması şeklinde bir çalışma olmuştur.

Tez çalışmam, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Elazığ'ın coğrafi konumu ve tarihçesi oluşturmaktadır. Bu bölümde Elazığ'ın coğrafi konumu, iklim özellikleri, tarihi geçmişi ele alınmıştır. İkinci bölümde cami mimarisinin oluşumu ile Elazığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camilerin, mimari de yer alan malzeme-süsleme ve teknik özellikleri açısından, ilk olarak Erken İslam mimarisi içerisindeki yeri ve önemini belirterek, mimari yapısı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Toplamında dokuz camimizi şu şekilde sıralayabiliriz IV. Murad, İzzet Paşa, Hüseyinik, Kesrik (İğiki), Aksaray (Yukarı), Akçakiraz (Yukarı) Camileri ile Merkez köylerden, Yeni Konak (Mesti), Cevzlidere (Kürdemlik) ve Atınkuşak (Sarım) köyü camileridir.

Böyle bir çalışmaya beni teşvikleri ve emeğini hiçbir zaman esirgemen kıymetli hocam Doç. Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL'e, lisans dönemlerinde bizlere Sanat Tarihi'ni sevdiren ve üzerimizde çok emeği bulunan ailece Sanat Tarihi sevdalısı olan ve her zaman fikirlerinden istifade ettiğim değerli Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA hocama ve bu çalışmaya katkı sağlayan Doç. Dr. Tuğba AYDENİZ hocamıza teşekkür ederim.

Sivas-2023

Seyhan KARAHAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
RESİM LİSTESİ.....	v
KROKİ LİSTESİ	ix
ÇİZİM LİSTESİ	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT.....	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. ELAZIĞ COĞRAFYASI ve TARİHİ.....	5
1.1. Elazığ'ın Coğrafi Konumu.....	5
1.1.1. Coğrafi Konum.....	5
1.2. Şehrin Tarihçesi	6
1.2.1. Şehrin Adının Tarihçesi.....	6
1.2.2. Elazığ'ın Tarihi.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
2. ELAZIĞ MERKEZ İLÇE VE MERKEZ İLÇELERE BAĞLI KÖYLERDE BULUNAN TESCİLLİ CAMİLER	17
2.1. Cami Mimarisinin Oluşumu.....	17
2.2. Elazığ Merkez Mollakendi Kasabası IV. Murat Cami (Şeyh Ahmet Pekeri Cami).....	41
2.3. Elazığ Merkez İzzet Paşa Cami.....	47
2.4. Elazığ Merkez Hüseyin Cami	55
2.5. Elazığ Merkez Kızılay (Kesrik) Mahallesi Yukarı Cami.....	61
2.6. Elazığ Merkez Yenikonak (Mesti) Köyü Cami	65
2.7. Elazığ Merkez Cevzlidere (Kürdemlikhas) Köyü Cami.....	70
2.8. Elazığ Merkez Altunkuşak (Sarını) Köyü Cami	73
2.9. Elazığ Merkez Aksaray (İğiki) Mahallesi Eski Cami	77
2.10. Elazığ Merkez Akçakiraz Yukarı Cami	81

SONUÇ	85
KAYNAKÇA	93
EKLER	103
Ek 1. Kroki Listesi.....	103
Ek 2. Resimler ve Çizimler	110
ÖZ GEÇMİŞ	191

KISALTMALAR

- A. D. T. C. F** : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- a. g. e.** : Adı geçen eser
- a. g. m.** : Adı geçen makale
- DİA** : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- G. Ü. İİ. B. F** : Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
- METU JFA** : Ortadoğu Teknik Üniversitesi Journal of the Faculty of Architecture
- ODTU MFD** : Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
- s.** : Sayfa
- TAD** : Tarih Araştırmaları Dergisi

RESİM LİSTESİ

Resim 1. IV. Murat Cami Avlu Girişi	110
Resim 2. IV. Murat Cami Kuzey Cephesi ve Şadırvanı.....	111
Resim 3. IV. Murat Cami Güney Cephesi.....	111
Resim 4. IV. Murat Cami Kuzeybatı Köşesindeki Minaresi.....	112
Resim 5. IV. Murat Cami Minare Şerefesi.....	112
Resim 6. IV. Murat Cami Son Cemaat Mahalli Sağ Kanadı.....	113
Resim 7. IV. Murat Cami Son Cemaat Mahalli Sol Kanadı	113
Resim 8. IV. Murat Cami Harim Girişi.....	114
Resim 9. IV. Murat Cami Kadın Mahfili	115
Resim 10. IV. Murat Cami Mahfili	115
Resim 11. IV. Murat Cami Doğu Yönü	116
Resim 12. IV. Murat Cami Batı Yönü.....	116
Resim 13. IV. Murat Cami Mihrabı	117
Resim 14. IV. Murat Cami Minberi Genel Görünüm	118
Resim 15. IV. Murat Cami Doğu Yan Aynalık.....	118
Resim 16. Molla Ahmed Pekeri Türbesi	119
Resim 17. İzzet Paşa Cami Eski Görünümü.....	120
Resim 18. İzzet Paşa Cami Eski Görünümü.....	120
Resim 19. İzzet Paşa Cami Güney Cephesi	121
Resim 20. İzzet Paşa Cami Kuzey Harim Girişi	122
Resim 21. İzzet Paşa Cami Taç Kapısı.....	122
Resim 22. İzzet Paşa Cami Batı Cephesi (www.izvak.org.tr).....	123
Resim 23. İzzet Paşa Cami Şadırvanı.....	123
Resim 24. İzzet Paşa Cami Batı Giriş Kapısı.....	124
Resim 25. İzzet Paşa Cami Doğu Giriş Kapısı.....	124
Resim 26. İzzet Paşa Cami Mahfili	125
Resim 27. İzzet Paşa Cami Eski Mihrab ve Minberinden Genel Görünüm.....	126
Resim 28. İzzet Paşa Cami Mihrabı	127
Resim 29. İzzet Paşa Cami Mihrabı ve Minberinden Genel Görünüm.....	128
Resim 30. İzzet Paşa Cami Minberin Doğu Yan Aynalık.....	129

Resim 31. İzzet Paşa Cami Doğu, Batı ve Kuzey Yönünden Görünümü.....	130
Resim 32. İzzet Paşa Cami Vaaz Kürsüsü	130
Resim 33. Hüseyinik Cami Kuzey Cephesinde Görünüm	131
Resim 34. Hüseyinik Cami Güney Cephesi.....	132
Resim 35. Hüseyinik Cami Avlu Girişi	132
Resim 36. Hüseyinik Cami Avlu Girişi Kitâbesi.....	133
Resim 37. Hüseyinik Cami şadırvanı.....	133
Resim 38. Hüseyinik Cami Son Cemaat Mahalli Giriş Kapısı.....	134
Resim 39. Hüseyinik Cami Harim Giriş	135
Resim 40. Hüseyinik Cami Kuzey Yönünden Kadın Mahfili	136
Resim 41. Hüseyinik Cami Mihraba Paralel iki Sutün	136
Resim 42. Hüseyinik Cami Minberin Solundaki Kitâbe	137
Resim 43. Hüseyinik Cami Mihrap ve Minberin Genel Görünüm.....	137
Resim 44. Hüseyinik Cami Minberin Doğu Yan Aynalık	138
Resim 45. Kızılay (Kesrik) Cami Avlu Girişi	139
Resim 46. Kesrik (Yukarı) Cami Minaresi.....	140
Resim 47. Kesrik (Yukarı) Cami Son Cemaat Yeri Sağ Kanadı.....	140
Resim 48. Kesrik (Yukarı) Cami kitâbesi.....	141
Resim 49. Kesrik (Yukarı) Cami Harim Girişi.....	141
Resim 50. Kızılay (Kesrik) Cami Kuzey Yönü Pencere Açıklığı	142
Resim 51. Kesrik (Yukarı) Cami Batı Pencere Açıklığı.....	142
Resim 52. Kesrik (Yukarı) Cami Vaaz Kürsüsü.....	143
Resim 53. Kesrik (Yukarı) Cami Minberi ve Mihrabından Genel Görünüm	144
Resim 54. Yenikonak (Mesti) Cami Avlu Girişi	145
Resim 55. Yenikonak (Mesti) Cami Minaresi	146
Resim 56. Yenikonak (Mesti) Cami Batı Cephesi.....	147
Resim 57. Yenikonak (mesti) Cami Ekenti Ön Mekân Girişi	148
Resim 58. Yenikonak (mesti) Cami Ekenti Ön Mekân Girişi	149
Resim 59. Yenikonak (Mesti) Cami Harem Girişi	150
Resim 60. Yenikonak (Mesti) Cami Kitâbesi	151
Resim 61. Yenikonak (Mesti) Cami Kuzey Yönü.....	152
Resim 62. Yenikonak (Mesti) Cami Doğu Yönündeki Vaaz Kürsüsü	152

Resim 63. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrap Önü Sütünler.....	153
Resim 64. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrabından Genel Görünüm	153
Resim 65. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrabın Sağındaki Kitâbesi.....	154
Resim 66. Yenikonak (Mesti) Cami Minberin Sağ Yan Aynalığı	154
Resim 67. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Avlu Girişi	155
Resim 68. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Güney Cephesi.....	156
Resim 69. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Batı Cephesi.....	156
Resim 70. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Harim Girişi	157
Resim 71. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kitâbesi	157
Resim 72. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kuzeydoğu Yönü.....	158
Resim 73. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Son Cemaat Yeri.....	159
Resim 74. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kuzey Yönü	159
Resim 75. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Doğu Yönü.....	160
Resim 76. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Mihraba Paralel Sahınlar	160
Resim 77. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Güney Yönündeki Pencere Açıkları ...	161
Resim 78. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Minberi	162
Resim 79. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Mihrabı	163
Resim 80. Altınkuşak (Sarını) Cami Doğu ve Güney Cephesi	164
Resim 81. Altınkuşak (Sarını) Cami Avlu Girişi	165
Resim 82. Altınkuşak (Sarını) Cami Harim Girişi	166
Resim 83. Altınkuşak (Sarını) Cami Kitâbesi	166
Resim 84. Altınkuşak (Sarını) Cami Mihrabı	167
Resim 85. Altınkuşak (Sarını) Cami Minberi Genel Görünüm.....	168
Resim 86. Altınkuşak (Sarını) Cami Minber Sol Yan Aynalığı.....	169
Resim 87. Altınkuşak (Sarını) Cami Vaaz Kürsüsü.....	170
Resim 88. Altınkuşak (Sarını) Cami Batı Yönündeki Pencere Açıklıkları.....	171
Resim 89. Altınkuşak (Sarını) Cami Doğu Yönündeki Pencere Açıklıkları.....	171
Resim 90. Aksaray (İğiki) Cami Batı Cephesi	172
Resim 91. Aksaray (İğiki) Cami Girişi	173
Resim 92. Aksaray (İğiki) Cami Doğu Cephesi.....	173
Resim 93. Aksaray (İğiki) Cami Minaresi	174
Resim 94. Aksaray (İğiki) Cami Kitâbesi	175

Resim 95. Aksaray (İğiki) Cami Kadınlar Mahfili	175
Resim 96. Aksaray (İğiki) Cami Sağ Tarafındaki Mahfil	176
Resim 97. Aksaray (İğiki) Cami Sol Tarafındaki Mahfil	176
Resim 98. Aksaray (İğiki) Cami Doğu Yönü	177
Resim 99. Aksaray (İğiki) Cami Güney Yönü	177
Resim 100. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-1 Şerif Dolabı	178
Resim 101. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-1 Şerif'in Yer Aldığı Sanduka	178
Resim 102. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-1 Şerif Sandukası	179
Resim 103. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-1 Şerifi	180
Resim 104. Aksaray (İğiki) Cami Mihraba Paralel Sahınlr	181
Resim 105. Aksaray (İğiki) Cami Mihraba Paralel Sahınlr	181
Resim 106. Aksaray (İğiki) Cami Mihrabı	182
Resim 107. Aksaray (İğiki) Cami Minberi	182
Resim 108. Aksaray (İğiki) Cami Minber Sağ Yan Aynalığı	183
Resim 109. Akçakiraz (Yukarı) Cami Dıştan Genel Görünüm	184
Resim 110. Akçakiraz (Yukarı) Cami Avlu Giriş Kapısı	185
Resim 111. Akçakiraz (Yukarı) Cami Avlu Giriş Kitâbesi	185
Resim 112. Akçakiraz (Yukarı) Cami Güney Cephesi	186
Resim 113. Akçakiraz (Yukarı) Cami Minaresi	186
Resim 114. Akçakiraz (Yukarı) Cami Son Cemaat Mahalli	187
Resim 115. Akçakiraz (Yukarı) Cami Kuzey Yönündeki Pencere Açıklıkları	187
Resim 116. Akçakiraz (Yukarı) Cami Harimden Genel Görünüm	188
Resim 117. Akçakiraz (Yukarı) Cami sütunları	188
Resim 118. Akçakiraz (Yukarı) Cami mihrabı	189
Resim 119. Akçakiraz (Yukarı) Cami Minberi	189

KROKİ LİSTESİ

1. **Kroki:** Elazığ İlinin Ülke İçerisindeki Yeri 103
2. **Kroki:** Elazığ İl Sınırları 103
3. **Kroki:** Elazığ İl Haritası..... 104
4. **Kroki:** Elazığ Merkez Mollakendi Kasabası Haritası(Google Earth)..... 104
5. **Kroki:** Elazığ Merkez Rızaiye Mahallesi(Google Earth) 105
6. **Kroki:** Hüseyinik Köyiçi Bölgesinin Elazığ İl haritasındaki konumu(Meltem Kocaman'dan) 105
7. **Kroki:** Hüseyinik Köyiçi Bölgesi Uydu Görünümü (Meltem Kocaman'dan)..... 106
8. **Kroki:** Elazığ Merkez Yukarı (kesrik) Mahallesi Konumu (Google Earth) 106
9. **Kroki:** Elazığ Merkez Yenikonak (Mesti) Köyü Konumu (Google Earth) 107
10. **Kroki:** Elazığ Merkez Cevizlidere (Kürdemlikhas) Köyü Konumu (Google Earth)..... 107
11. **Kroki:** Elazığ Merkez Altınkuşak(Sarını) Köyü Konumu (Google Earth)..... 108
12. **Kroki:** Elazığ Merkez Aksaray (ığiki) Mahallesi Konumu (Google Earth) . .108
13. **Kroki:** Akçakiraz (Yukarı) Cami Konumu (Google Earth)..... 109

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. Mollakendi Bucağı Şeyh Ahmet Peykeri (IV. Murat) Cami Mihrabı (Celil Arslan'dan).....	117
Çizim 2. Mollakendi Bucağı Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi :Cami ve Türbe Planı (Celil Arslan'dan).....	119
Çizim 3. Elazığ İzzet Paşa Cami Planı (Celil Arslan'dan).....	121
Çizim 4. Elazığ Merkez Ulukent (Hüseynik) Cami Planı (Celil Arslan'dan).....	131
Çizim 5. Kızılay (kesrik) Cami Planı (Celil Arslan'dan).....	139
Çizim 6. Elazığ Yenikonak (Mesti) Köyü Cami Planı (Celil Arslan'dan).....	145
Çizim.7. Elazığ Merkez Cevizdere (Kürdemlikhas) Cami Planı (Celil Arslan'dan)	155
Çizim 8. Elazığ Merkez Altunkuşak (Sarı) Köyü Cami planı (Celil Arslan'dan)	164
Çizim 9. Elazığ Merkez Aksaray (İğiki) Eski Cami Planı	172
Çizim 10. Akçakiraz (Yukarı) Cami Planı	184

ÖZET

Tarih boyunca insanlar barınma, emniyet, güvenlik ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu ihtiyaçlara yönelik çeşitli yapılar inşa etmişlerdir. Bu durum insanlık tarihi boyunca devam etmiş ve zamanla bu yapıların fonksiyonel değerlerinin ötesinde, bu yapıların mimari olarak kendi öz değerlerine sahip oldukları düşüncesi gelişmiştir.

Anadolu, tarih boyunca medeniyetlerin kurulmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Birçok medeniyet Anadolu toprağından gelip geçerken kendine özgü eserleriyle yapılar inşa etmişlerdir. Elazığ Harput civarı bir çok tarihi ve mimari örneklere sahiptir. Elazığ'ın bu kendine özgü eserleri dinî ve mimari anlamda kentin önemini temsil etmektedir. Bu yapılar Elazığ'ın tarihi, coğrafi konumu, kent mimarisi, arkeolojisi gibi sahip olduğu zenginlikleriyle varlığını daima sürdürme gelmiştir.

Elâzığ-Harput civarı geçmişten günümüze kadar köklü bir geçmişe sahip olmuştur. Harput kaynakların da bu bölgenin Hurriler, Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Parslar, Sasaniler, Ermeniler, Abbasiler, Selçuklular, Safeviler, Moğollar , Beylikler ve Osmanlılar zamanında önemli bir yerleşim yeridir. Bu öneminden dolayı pek çok medeniyet için stratejik öneme sahiptir.

Dinî ve sivil mimari örneklerden olan tarihi camiler kendine has mimari tipolojiye ve bir dizi teknik şartlara sahip ayrı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar İslam'ın birinci yüzyıllarında ortaya çıkmıştır. Camiler müslümanlar için önemli bir yere sahiptir. Müslümanlar fetih topraklarında Basra, Kûfe, Fustat ve Kayrevan gibi şehirlerde inşa edilmiştir. Söz konusu bu şehirlerde ilk önce cami ve dârü'l-imara inşa edilmiştir. Daha sonra bu iki yapının etrafında mahalleler oluşmaya başlamıştır.

Erken Osmanlı veya Erken Osmanlı Beyliği Dönemlerini kapsayan zaman içinde yapılan çalışmalarda, genellikle kuruluştan itibaren, İstanbul'un fetih tarihi olan 1453 yılına kadar ki dönemi kapsar. Ancak son yıllarda tamamlanan bazı çalışmalarda, bu zamanın 1500 yılına kadar uzatıldığı görülmektedir.

Pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış kentlerin kurulmasında bu kentlerin yerleşim yerlerin uygun olarak seçilmesi ve yerlerinin bölgedeki ulaştırma şebekesini denetleyebilecek biçimde olmasıdır. Anadolu'nun birçok yerinde inşa edilen bu kentler zamanla önemli ticaret merkezinin gelişmesinde rol almışlardır. Ticari gelişimle beraber mimaride de önemli gelişimler görülmüştür.

Vakıflara ait taşınmaz malların Anadolu'nun birçok yerinde ticaret merkezinin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Ticaret merkezindeki kentler birbirine kara yoluyla bağlıdır. Ticaretin gelişmesi için yerli pazarların cuma günleri kurulması özellikle tercih edilmiş bu nedenle camisi olmayan yerleşim bölgelerinde yaşayan köylülerin ibadet ve alışverişi bir arada yapmak için kentte gelmeleri zorunlu olmuştur. Bu durum mimari ve ticari gelişimi beraberinde getirmiştir. Bu da vakıfların kent merkezleri için hem maddi hem de manevi olarak önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet Dönemi öncesinde koruma; taşınabilir eserlerin, anıtsal yapıların ve sınırlı olarak da arkeolojik alanların korunması gibi noktasal ölçekte ve bireysel girişimler ile gelişmektedir.

Eski eserlerin, geçerli sayılan koruma ilkeleri doğrultusunda, korunmaları için gerekli ilk adım; nitelikli bir araştırma ve belgeleme çalışması ile, eserin mevcut durumunun ve ihtiyaçlarının tespit edilmesidir. Tespitlere dayanılarak ve devletin imkânları göz önüne alınarak, örnek durumda olan ve ait olduğu dönemin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eser, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilir. Tescil belgesi ile birlikte korunması gerekli taşınır kültür varlığını elinde bulunduran malik; malın korunmasından ve güvenliğinin sağlanmasından bizzat sorumludur.

Çalışmamız kapsamında yer alan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu ile Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilen camiler adı altında ele aldığımız Elâzığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camilerimizin yalnızca bugünkü durumlarını ele almakla kalmayıp geçmişten bu güne kadar geçirdikleri tadilatlar ve tescil aşamaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Vakıf, Tescil, Harput

ABSTRACT

Throughout history, people have built various structures for these needs in order to meet their needs such as shelter, safety, security and transportation. This situation has continued throughout the history of humanity, and over time, the idea that these structures have their own architectural values, beyond their functional values, has developed.

Anatolia has had an important place in the establishment and development of civilizations throughout history. Many civilizations have built structures with their unique works while passing through Anatolian soil. Elazig Harput region has many historical and architectural examples. These unique works of Elazig represent the importance of the city in terms of religion and architecture. These structures have always survived with the richness of Elazig's history, geographical location, urban architecture and archeology.

The Elazig-Harput region has a deep-rooted history from past to present. Harput sources are also an important settlement in this region during the time of Hurrians, Assyrians, Urartians, Medes, Persians, Parsians, Sassanids, Armenians and Abbasids, Seljuks, Safavids, Mongols, principalities and Ottomans. Because of this importance, it has strategic importance for many civilizations.

Historical mosques, which are examples of religious and civil architecture, were built as a separate structure with a unique architectural typology and a series of technical conditions. These structures emerged in the first centuries of Islam. Mosques have an important place for Muslims. Muslims were built in cities such as Basra, Kufa, Fustat and Kayrevan in the lands of conquest. In these cities, mosques and dar al-imara were built first. Later, neighborhoods began to form around these two buildings.

Studies conducted over time covering the Early Ottoman or Early Ottoman Principality periods generally cover the period from the foundation to 1453, the date of the conquest of Istanbul. However, in some studies completed in recent years, it is seen that this time has been extended to 1500.

In the establishment of cities that have hosted many civilizations, the settlements of these cities should be chosen appropriately and their locations should be in a way to

control the transportation network in the region. These cities, which were built in many parts of Anatolia, played a role in the development of an important trade center over time. Along with the commercial development, important developments were seen in architecture.

Immovable properties belonging to foundations played an important role in the development of trade centers in many parts of Anatolia. The cities in the trade center are connected to each other by land. It was especially preferred to establish local markets on Fridays for the development of trade, so it was compulsory for the villagers living in settlements without mosques to come to the city to worship and shop together. This situation brought about architectural and commercial development. This shows that foundations have an important place for urban centers both materially and spiritually.

Protection before the Republican period; It develops with individual initiatives on a point scale, such as the protection of movable artifacts, monumental structures and limited archaeological sites.

The first step necessary for the preservation of ancient artifacts in line with the valid conservation principles; It is to determine the current situation and needs of the work with a qualified research and documentation study. Based on the findings and taking into account the possibilities of the state, a sufficient number of works, which are exemplary and reflect the characteristics of the period to which they belong, are registered as cultural assets to be protected. The owner who holds the movable cultural property that needs to be protected together with the registration document; He is personally responsible for the protection and security of the property.

The registration of our mosques in Elâzığ Central District and Villages Affiliated to Central Districts, which we discussed under the name of mosques registered by the High Council of Real Estate, Antiquities and Monuments and the Regional Board for the Conservation of Cultural Heritage, which is within the scope of our study, not only deals with the current status of our mosques, but also the modifications and registrations they have undergone from the past to the present. phases are emphasized.

Key Words: Elazığ, Foundation, Registration, Harput

GİRİŞ

Çalışma sahamız olan Elazığ ili, yapılan araştırmalar ışığında ilk yerleşim bölgesinin Harput olduğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde, bugünkü Elazığ il merkezinin 5 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. İleriki zamanda coğrafi konum ve iklim koşullarından dolayı Harput giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Şehir merkezi Mezra denilen bu günkü Elazığ'a taşınmıştır.

Erken Osmanlı mimarisi içerisinde Elazığ kentinde 1850 yılında başlayan mimari yapılandırma 1940 yılına kadar sürmüştür. Yaklaşık bir asır boyunca ortaya çıkan mimari oluşum Elazığ kentinin kendine özgü zamanın koşullarına bağılı olarak mimari oluşumdan söz etmek mümkündür. Ancak, özellikle 1960 yıllarında bölgede inşa edilen Keban Barajı bölgeyi ekonomik bakımdan olumlu etkilemişse de günümüz Elazığ kentinin mimari açıdan olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yaklaşık bir asır içerisinde inşa edilen başta geleneksel sivil mimari örnekleri olmak üzere özgün mimari örnekleri tek tek yıktırılarak yerine betonarme çok katlı ve bölge mimarisi ile hiç bir alakası olmayan bir mimari tarzı ortaya çıkmıştır. Dinî ve sivil mimari buldukları bölgeye farklı bir değer katmışlardır. Türk mimari sanatında önemli bir yeri olan tarihi camiler en önemli değerlerimiz arasındadır.

Çalışmamızda Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu ile kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilen camiler adı altında ele aldığımız eserlerimizin yalnızca bugünkü durumlarını ele almakla kalmayıp geçmişten bu güne kadar geçirdikleri tadilatlar ve tescil aşamaları üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmam, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Elazığ'ın coğrafi konumu ve tarihçesi oluşturmaktadır. Bu bölümde Elazığ'ın coğrafi konumu, iklim özellikleri, tarihi geçmişi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise cami mimarisinin oluşumu ile Elazığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağılı Köylerde Bulunan tescilli camilerin, mimari de yer alan malzeme, süsleme ve teknik özellikleri açısından, ilk olarak Erken İslam mimarisi içerisindeki yeri ve önemini belirterek, mimari yapısı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde yer alan Elazığ'da bulunan tescilli taşınmaz eserlerin listesi ve Elazığ ili kültür varlığı korumacılığında merkez İlçe ve merkez

ilçelere bağlı köylerde bulunan tescilli taşınmaz kültür varlıklarından olan camilerden örnekler seçilerek alt başlıklar altından ele alınmıştır.

- Yeri
- Tescil Durumu
- Mülkiyeti
- Tescil Kararı No
- Yapılış Tarihî ve Dönemi
- Yapının Mimari Özellikleri
- Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Günümüzdeki Durumu

Elazığ'da ilk yapılan inşaa planı çalışmalarında, koruma amaçlı imar planı yapılmamıştır. Daha sonra Elazığ şehir imar planının korunması için yapıların belirtilmesi ve korunma altına alınması zorunlu olunca günümüzde şuan ayakta kalabilen ve tescil edilmiş olan birkaç eser dışında tarihi yapıların hepsi bilinçsizce yok edilmiştir.

Erken Osmanlı mimarisi içerisinde yer alan çalışmamızda kültür varlıklarının korunmasıyla beraber yapıların detaylı bir şekilde tanıtmayı ve gelecek nesillere aktarmayı amaçladık. Çalışma kapsamındaki yapılar, Elazığ merkezde altı cami ve merkez köylerde bulunan üç cami olmak üzere toplam dokuz cami çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Eserler ele alınırken tescil belgeleri, tarihi, plan ve mimari özellikleri, geçirmiş oldukları onarımlar ve günümüzdeki durumu varsa müstemilatları incelenmeye çalışılmıştır. İncelenen yapılar arasında benzer özelliklere sahip sayılabilecek örnekler arasında, İncelediğimizde dokuz yapıdan iki tanesinin inşaa kitâbesi yoktur. Camilerden yedi tanesinin ise inşaa kitâbesi yer almaktadır.

Çalışmamız kapsamında yer alan Elâzığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camilerimiz bizden evvel Celil Arsalan hocamız tarafında 2003 tarihinde Sanat Tarihi Ana Bilim Dalında Elazığ Türk Devri Yapıları adı altında yayılanmış doktora tezinde Elazığ yapıların hepsini ele almıştır. Biz bu çalışma içerisinde yalnızca tescilli camileri ele aldık. Çalışmamızda 2003 tarihinden bu yana camilerin şu anki durumları ve 2020 Elazığ depreminden sonrası ile 2023

Kahramanmaraş depremi öncesinde camilerin son hallerinin fotoğraflanmış ve belgelenmiş olması İslam Sanatı açısından büyük önem teşkil etmektedir.

Çalışmamız kapsamında yer alan camilerimiz dünden bugüne geçirmiş oldukları tahribatlar ve restorasyon sonucu olduğu gibi günümüze kadar gelememişlerdir. Yapılarımız içerisinde bir yapının yıktırılıp tekrar yaptırılırken bazı yapılarımızda yapılan müdahale sonucunda orijinalliğini kaybetmişlerdir. Bu durum çalışmamıza farkındalık katmıştır.

Tez çalışmamızı oluşturan dokuz tescilli camimiz bazı yönleriyle Celil Arslan hocamızın tezinden farklılık teşkil etmektedir. Bu farklılıklara değinecek olursak; ilkin tez konusunu oluşturan tescilli camilerimizin tescil süreçleri üzerinde durduk. Daha sonra camilerin yalnızca birkaçı hariç eksik bırakılan bânilerini tespit ettik. Bunun yanında camilerin kitâbelerini ve mimari özelliklerini tekrardan detaylı bir şekilde ele aldık. Çalışma sürecinde mihrap özellikle minberler, mahfiller ve vaaz kürsülerinin mimari özelliklerinin detaylandırdık. Camilerimizin içerisinde bir yapımızın 1966 yılında ve sonraki yıllarda meydana gelen çökmelerden dolayı yıktırılıp tekrar yaptırılırken bir yapımızda 2007 yılında Elazığ'da meydana gelen deprem sonrasında aldığı hasar nedeniyle restorasyonu ve onarımı yapılırken mimari yapısında değişiklikler yapıldığı bilgisine ulaştık. Deprem sonrasında aldığı hasardan dolayı onarımı ve restorasyonu yaptırılan cami Kesrik (Yukarı) Camisidir. Çökmeler nedeniyle yıktırılıp tekrardan yaptırılan camimiz ise İzzet Paşa Camisidir. Çalışmamızda bu iki yapımızın bugünkü mevcut durumunun mimarî özelliklerindeki aktarımın tamamı bize aittir.

Araştırma konusunu oluşturan tescilli camilerimiz arasında yer alan İzzet Paşa Camisi yapıldığı dönemden bu döneme kadar hem merkezi konumu hem de diğer camilerimize nazaran daha büyük ve daha çok mimari öğeleri kendi içerisinde barındırması bakımından en önemli camilerimizdendir. Bu camimiz Celil Arslan hocamız tarafından doktora tezinde yer verilmiş, fakat detaylandırılmamıştır. Yalnızca kitâbesine, bânisine ve vakfiye tarihine kısaca değinilmiştir. Herhangi bir mimari özeliği ve tescil durumu ele alınmamıştır. Aynı zamanda çalışmamızı oluşturan diğer sekiz camimizin kitâbeleri hocamız tarafından okunmuş olup mevcut durumu ele alınmıştır. Fakat günümüz Türkçesine çevrilmemiştir. Biz bütün kitâbeleri tekrardan

gözden geçirdik ve okunmamış bir adet kitâbeye ve eksik bırakılan kelimelere ve satırlara ulaştık. Kitâbelerde eksik bırakılan yerler tamamlandı ve hepsi tekrardan okunup günümüz Türkçesine çevrildi. Bunun yanında cami avlusunda yer alan şadırvanların mimari özelliklerine de ilk defa biz değinmiş olduk. Camilerimizin zaman içerisinde geçirmiş oldukları onarımlara ve restorsyonlara yer verdik. Genel itibariyle camilerin hepsi tekrardan araştırılıp detaylı bir şekilde verilmeye çalışıldı.

Bu çalışmamızdaki amacımız ecdadımızdan bize kalan ve İslamiyetin en güzel nişanelerinden biri olan camilerin sanat mimarisi içerisindeki önemini belirtmeye çalışırken diğer bir yandan da geçen zaman içerisinde öneminin kaybedilmemesi, korunması ve gelecek kuşaklara bir rehber olmasını hedefledik. Bir yerleşim yerinin Müslüman memleketi olduğu cami ile anlaşılabilir. Bu nedenle camiler Müslümanlar için çok önemli bir yere sahiptir. Yapılara verdiğimiz önem ve değer aynı zamanda değerlerimize verdiğimiz önemin göstergesidir. Bu nedenle tarihi çevrelerin korunması ile kültürel değerlerin uzun süreli olarak kalıcılığın sağlanması ve kullanılabilirliklerinin gerçekleştirerek korunması gerekli değerlerin, yaşanılan kentte katkı sağlanabilecektir. Böylece birlikte koruma kavramını benimsenmiş olup kalıcılık ve istikbâle aktarım da gerçekleşmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ELAZIĞ COĞRAFYASI ve TARİHİ

1.1. Elazığ'ın Coğrafi Konumu

1.1.1. Coğrafi Konum

Elâzığ ili Doğu Anadolu Bölgesinin güneybatısında olup, Yukarı Fırat Bölümünde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yükselti oranı 1067 metredir. Toplam alanı 9151 km²'yi ulaşan ve bu bölge Türkiye topraklarının % 0,12'sini ortaya koyan il sahası, Güneybatı-Kuzeydoğu doğrultusunda elips biçiminde 950-1100 metreler arasında yer almıştır.¹ 40° 21' ile 38° 30' doğu boylamları, 38° 17' ile 39° 11' kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. Bu alan içinde biçim olarak hemen hemen bir dikdörtgene benzeyen Elâzığ ili doğu batı doğrultusundaki uzunluğu yaşağı yukarı 150 km, kuzey güney yönündeki eni ise nerdeyse 65 km civarındadır. Şehrin doğusunda Bingöl, kuzeyde Keban Baraj Gölü vasıtasıyla Tunceli, batı ve güneybatısında Karakaya Baraj Gölü aracılığıyla Malatya, güneyde ise Diyarbakır şehrinin arazilerini içine almıştır.² İlin Ağın, Baskil, Karakoçan, Keban, Maden, Palu ve Sivrice isminde yedi ilçesi bulunmaktadır. İl ve ilçelere bağlı 589 bucak ve köy vardır.³

Elâzığ şehri, Elbistan- Muş depresyonlar uzantısında yer alan Elâzığ Ovasında Harput kentinin devamı olarak kurulmuş olan Anadolu'nun şehirlerinden biridir.⁴ Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelere göre yaklaşık olarak yükselti bakımından daha alçak (1300-1400 m) ve kıyasen daha az engebeli olan coğrafi bir konumda yer almıştır. Kentin güney, batı ve doğusunda yükseltisi bakımında 2000 metreyi çok az geçen dağlık alanların bulunmasına rağmen, orta kısımda yer yer doğu-batı uzantısında uzanan ovalık yerler ve bu ovaları kuşatan platolar yer almıştır. Güneydoğu Toroslar'ın uzantısı olan Maden dağları yüksekliği 2000 metreyi geçen bir dağ olmakla beraber, zengin bakır madeni yataklarına sahip olan il sınırları içinde Güneydoğu Toroslar'a ait

¹ Abdulkadir Kıyak, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Yerleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2012, s.29.

² İlhan Oğuz Akdemir, Ayşe Çağlayan, Dünder Dağlı, "Kentsel Planlamada Coğrafi Bilgi: Elazığ Uygulaması", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2/1: Elazığ, (2015), s. (53-76).

³ İsmail Görkem, *Elazığ Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2006, s.15.

⁴ İlhan Oğuz Akdemir, Ayşe Çağlayan, Dünder Dağlı, *a.g.m.* s.54-55.

kuzeydeki sırasıyla Karga Dağı, Kuşakçı Dağı, Çelemlik Dağı, Master Dağı sistemi oluşturmuştur. Bu dağ kuşağı ile Maden Dağları'nın orta bölgesinde ise Hazar Gölü bulunmaktadır. Hazar Gölü depresyonunun batısına doğru Kavak-Gözeli ovaları yer almaktadır. Şehrin batısında Malatya ile il sınıridaşı oluşturan Fırat Nehri ile ayıran Hasan Dağı yüksek konumuyla ilgi görmektedir. Kentin doğusunda Bingöl ile sınırı olan Koruca Dağı il sınırları arasında en kapsamlı volkanik dağlar ortaya çıkmıştır.⁵

Diğer önemli ovaları, Behremaz, Kuzova ve Palu Ovalarıdır.⁶ Şehrin doğusunda bulunan Bingöl'ün il hududunu belirleyen Gökdere Dağları (2197 m) ve Koruca Dağ, şehir sınırları içerisinde yer alan en geniş volkanik dağları meydana getirmişlerdir. 2000 m'yi çok fazla aşmayan yükseltisi ile Koruca Dağ alışılmış bir volkanik konisine sahiptir. Burada çıkarılmış olan bazaltik lavlar, batı kısmına doğru akarak Karakoçan etrafındaki lav platolarını oluşturmuşlardır.⁷

Elâzığ insanlık tarihinin ilk yerleşim bölgesi olup Mezopotamya'da yer alan bir yerleşim alanıdır. Elâzığ sınır bölgeleri içerisinde Fırat Nehrinin yer aldığı bölgede verimli toprakların olması, toplumlarca ilk yerleşim alanı olarak uygun görülmesi bakımından tercih edilmesi ve önemli yerleşim alanlarından biri olmasını sağlayan etmenlerden biri olmuştur. Anadolu topraklarından geçen medeniyetlerce çok önemli olan tarihi İpek ve Baharat yolları yol boyunca, bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkıları olmuştur. Doğu Anadolu ve İç Anadolu arasında kalan stratejik ve askerî bakımından önemli bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle de bu bölge; birçok medeniyetin ilgisini çekmiş ve zaman içinde devamlı olarak farklı uygarlıkların odak noktası haline gelmiştir.⁸

1.2. Şehrin Tarihçesi

1.2.1. Şehrin Adının Tarihçesi

Yer adları toplulukların yaşam boyunca sahip oldukları hem maddi hem de manevi unsurlar içerisinde kültürel varlıkların tüm özelliklerini içerisinde barındıran en önemli değerler bütünüdür. Yer isimleri bazı araştırmacılar tarafından bu yönüyle yer

---

⁵ Elazığ İl Yıllığı 1998, s.19-20.

⁶ Abdulkadir Kıyak, a.g.e. s.29.

⁷ Elazığ İl Yıllığı 1998, s.20.

⁸ Mustafa Şenel, Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme, Manas Yayıncılık, Ankara 2013, s.41.

adları için toprağın dili anlamına gelen kavramını kullanmayı uygun görmüşlerdir. Elbette bu toprağın dili Türkçedir. Türkçenin bütün güzelliklerini ve inceliklerini yer adlarında bulmak mümkündür.

Elâzığ Doğu Anadolu'nun Tarihi Harput Kalesinin inşa edildiği dağın yamacında kurulmuş bir kenttir. Su seviyesinin 1067 metre yükseklikte yer alan kent hafif meyilli olan bir yer üzerine kurulmuştur. Elazığ'ın tarih geçmişi yeni olmakla beraber bölgenin Harput tarihi oldukça köklüdür. Bu sebeple Elâzığ tarihini kaynağı sayabileceğimiz Harput'un tarihi ile beraber ele almamız gerekir. Harput sözcüğünün ilk hecesi taş (kaya), son hecesi berd anlamına gelecek şekilde hecelerine ayırarak anlam kazanmıştır.⁹

Harput isminin kaynağı konusunda fikir birliği sağlanamamıştır. Amasyalı Strabon'un söz ettiği Sophene yerin Karkathiokerta'nın Harput olduğu, hatta adının da buradan gelinebileceği düşünülmektedir.¹⁰

Birçok kere ifade edilen ve birden fazla kez halk tarafından benimsenmiş olan şehir isimlerinden biri de Harput'tur diyebiliriz. Adının halktan geldiği ve anlamının ne anlama geldiğinin, şimdiye kadar net bir sonuca varılmamıştır. Fakat bütün tezleri çürüten, Hurriler ve Urartular döneminde kalmış bir isim olduğu en şiddetli iddiadır. Bu iddiayı destekleyen, muhtelif söylemlere göre, ilk dönemlerden bu yana söylenen harf ve hecelerin özeliğini yitirmeden gelmesi ve bu bölgede yaşayanların bu adı yalnızca kendi şivelerine göre, küçük bir değişiklik ile ifade edildiği halde, bu telaffuz biçiminin de birbiriyle uyumlu ve yatkın olduğu kanaatine varılmıştır. Yerli milletin, yer isimlerinin özünü değiştirmeden bilindiği gibi telaffuz etmek itiyadından dolayı, son olarak söyleyiş biçiminin, ilk söyleniş biçimine çok yakın olmasından dolayı beraber, bu dairede Hurriler ve Urartular'dan gelme, şuan bile değişime uğramadan gelen birden fazla ismin bir arada bulunmuştur. Mazgert, Vagert gibi aynı isimlerle anılmaktadır. Sümerler ve Etiler zamanında Harput yöresinin adı İşuva imiş. Bu zamanda Harput ve civarının egemenlik alanı Hurriler dönemine denk gelmektedir.¹¹

“Harput” adının kaynağı hakkında bir görüş de şudur. Yunan coğrafyacı Strabo “Sophene” bölgesinde yer alan “Karkathiokerta” ve “Arsamosata” isimli iki şehirden

⁹ M. Lütfullah Bilgin, *Elazığ 1996*, Elazığ, s.1.

¹⁰ *Elazığ il Yıllığı 1998*, s.31

¹¹ Fırat (Fetih Armağanı) Özel Sayısı, *Yeni Aylık Sanat Fikir Dergisi*, 25/1: (1965), s. (14).

söz etmiştir. İki şehirden birinci Harput'un sanıldığı ve "Harput" adının kökeni hakkında "Karkathiokerta" olunabileceği iddia edilmiştir. Lakin bu iddia hakkında kesin bir şey söylemek doğru olmaz. Bu sebeple Harput ve civarı hakkında net olan bilgiler, miladi IV. yüzyılda başlamıştır. Sonuç olarak bu yüzyılda İranlılar tarafından ele geçirildiğinden kaynaklarda Harput'a, "Ziyad Castellum" adının verildiği söylenmiştir.¹²

Emevi halifelerinden Hz. Muaviye döneminde Harput, Cezire kasabasının hepsinin idari bölümüne atanan İbn-i Ziyad'dan ötürü "Hısn-ı Ziyad" ismiyle anılmaktadır.¹³ Ziata'nın Arapça'da özgün adıyla anılarak Ziyad ki kale anlamını karşılamaktadır. Castellum'un da Arapça'daki "Hısn" sözcüğüyle aynı anlama geldiği düşünülerek Ziyad Kalesi şeklinde tercüme edildiğidir. Bu görüşe Evliya Çelebi de katılmaktadır. Diğer taraftan Süryanice'de "Ziyat" ve "Hısn-ı Ziyad" adının kale için söylenildiği ve "Hartabird" adıyla kaynaklar da geçmektedir.¹⁴ Hicri 1312 senesinde Mamurat'ül Aziz Salnamesinde, Harput'un "Harpurt" olabileceği söylenmektedir.¹⁵ Harput adının kaynağı bakımında ileri sürülen fikirler içerisinde, yoğunlukla "Kar /Har =taş" "pert /bert =Kale'den adlarıyla anılan Taşkale ifadeside yer alır.¹⁶

Bizanslılar Kharpeta ismini kullanmışlardır. Hitit belgelerinde ise Harputaş, İşuva, Harputavanas ve Harputtas adını kullandıkları kaynaklarda geçmektedir. Elazığ'ın tarihi ilçelerden biri olan Palu, şehir hakkında bazı ipuçları verebilmektedir. Örneğin Palu Kalesinde bulunan kaya kitâbesinden Urartuların Harput bölgesine "supani" adını kullandığı sonucuna varılmıştır.¹⁷ Harput yöresindeki Mazgirt, Vaskert, vb. gibi sonu "gert" ile biten adlar Urartu şivesinden gelmemiş olup "şehir" anlamına gelmektedir.¹⁸ Gert veya Gerta, Kert, kelimeleri Urartu'ca kent ve belde anlamlarını karşılamaktadır. Türkiye'de sözcüklerin son heceleri bu biçimde bitmiş birden fazla yer adları vardır.¹⁹

¹² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.11.

¹³ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*, Örnek Matbaacılık, Elazığ 2009, s.21

¹⁴ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.* s.11.

¹⁵ Rifat Araz, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, Elazığ 1995, s.12.

¹⁶ Ertuğrul Danık, Mustafa Balaban, *Harput Gezi Rehberi*, Örnek Matbaacılık, Elazığ 2004, s.3-5.

¹⁷ Rifat Araz, *a.g.e.* s.13.

¹⁸ Öznur Karabacak, *Elazığ'da Bakır Sanatı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s.7.

¹⁹ Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elazığ 2010, s.16.

Roma kaynaklarında da Anzetene, Alznik, Alz, Arzan ve Arzanene, Hanzit şeklinde geçen yer adları da çoğu zaman tarihi coğrafya münakaşalarda Alzi / Enzi ile beraber ele alınmaktadır. Şu anda Harput yöresinin güney bölümünde yer alan bir höyüğün ve köyün Til-Enzit adını var olduğu sonucuna varılmıştır.²⁰

Bizanslıların Ziata Castellum, Müslüman Arapların Hısn-ı Mansur dedikleri şehre, Türkler Harput demişlerdir.²¹ Bizans kaynaklarında Harput, bugünkü anlamına bakılarak çok yakın olduğu “Harpote” diye geçmiştir. Harput bölgesine “Mezopotamya” adı verilmektedir.²²

Osmanlı zamanına ait eserlerde ise Hartabird, ekseri olarak kaynaklara Harput olarak geçmiştir. Türkler döneminde bu yöre Hanzit olarak adlandırılmıştır. Harput'ta yaşamış Çabukoğulları ve Artukoğullarından söz eden kitapların büyük bir çoğunluğundan Harput yazıldığı gibi kullanılmaktadır. Türkiye Selçukları devletinde “El-Cezire Sugur” veya “Mezopotamya temi” içinde kullanıldığı da görülmüştür. Sonraki dönemlerde Moğol kaynaklarında Harput adına binaen Hastasird adı da denilmiştir.²³

Bu bölgenin ilk ismi, padişah Abdülaziz'e atfen Mamuratülazizdir. Bu isim 20. yy. başında terk edilerek yöreye kısaca “Elaziz” denilmeye başlandı.²⁴ Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün önerisiyle “Elazık” olmuştur.²⁵ İsmi telaffuzu zor olmasından dolayı 1937 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin vermiş olduğu bir hükümlerle bu isim Elazığ'a dönüştürülmüştür ve 10 Aralık 1937'de Bakanlar Kurulunun aldığı karar ile “Elâzığ” ismi uygun görülmüştür.²⁶

---

²⁰ Ayhan Gaspak, *Osmanlı Öncesi Harput'un Tarihi ve Dini Yapısı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2004, s.3.

²¹ Nevzat Ülger, *Kalkınma Yolunda Bir Şehir Elazığ*, Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği Elazığ Şubesi, Elazığ 2000, s. 9-10.

²² Yücel Çakmak, *Elazığ ve İlçeleri 2004*, Emre ofset-Matbaa, Elazığ 2004, s.3.

²³ Ayhan Gaspak, *a.g.e.* s.3.

²⁴ Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerine Mamuretülaziz (1869-1907), Elazığ Valiliği ve Elazığ Belediye Başkanlığı*, Ankara 2009, s.21

²⁵ İsmail Aytaç, “Elazığ Müzesindeki Osmanlı Dönemi Eşik ve Seccade Halıhırları”, *Arış Dergisi*, 9: (2013), s. (12-33).

²⁶ Servet Karataş, *Elazığ Geleneksel Konut Kültürü*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.7.

1.2.2. Elâzığ'ın Tarihi

Harput mutasarrıflığı, Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde, şu anki Elâzığ sınırları içerisinde bulunan hemen hemen 3200 km kare bir alana karşılık gelmiştir. Mutasarrıflık yeri, doğuda şimdiki Keban Baraj Gölü arasında kalan Murat Nehri Vadisi, batıdasında sırasıyla Bulutlu, Hasan ve Piran dağlarıyla sınırlandırılmıştır.²⁷

Elâzığ geçmişten bugüne kadar çeşitli medeniyetlerin üzerinde hâkimiyet kurduğu bir kent olmuştur. İlk yerleşik yaşam paleolitik devrine kadar incelenmelidir. Paleolitik Çağ'dan bugüne değin daima medeniyetlerin yerleşim alanı olan Elâzığ da yaşamış medeniyetlerin izlerini görmek mümkündür. Elâzığ İlinde bulunan yapıların çoğu Harput'ta yer alır. Elâzığ'ın ilk yerleşim yeri olan Harput tarihi zenginlikleri bakımından önemli bir kültürel mirası barındırmaktadır. Harput Orta Tunç Devri ile başlayan, Hurriler, Hititler, Urartular, Medler, Persler, Sasaniler, Bizanslılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı olmak üzere birçok medeniyetin egemenliğine girmiştir.²⁸

Harput isminin menşei hakkında yapılan araştırmalar buranın Hurriler, Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Parslar, Sasaniler, Ermeniler ve Abbasiler, Selçuklular, Safeviler, Moğollar ve beylikler ile Osmanlılar tarafından önemli bir yerleşim yeri ve stratejik önemi olan bir bölge olarak kullanıldığını göstermektedir.²⁹

Bölgenin yazılı tarihi kaynağı Hitit tabletlerindeki verilerle aydınlatılmıştır. Bu zamanda Hititler'in sınır komşusu olan İşuvalılar'ın yöreye hükmettiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu zaman için önemli bir konumda olan Elâzığ-Altınova mahalinde Korucutepe'de yüksek surlar, yer altı geçitleri ve bilhassa hieroglif yazılı mühür ve mühür baskıları ele geçirilmiştir. M.Ö. 900'lu devirlerden itibaren Urartular bu mıntıkaya hükmetmişlerdir. Urartu zamanına ait Bağın, Palu, Kömürhan, ve Mazgirt'te çivi yazılı kitâbelere rastlamakla beraber, Norşuntepe Değirmen tepe kazılarında da bu medeniyetlerin izlerine ulaşılmıştır. Urartu'dan önce bölgede İskit akınlarına uğradığı

²⁷ Salih Akyel, "XIX.Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarihi Araştırma Dergisi*, 34/57: (2015), s. (199-220).

²⁸ Kadir Atıcı, "Harput Yeni (Esedîye) Hamamının Restorasyon Projesine Yönelik Kazı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat ve İnsan Dergisi*, 4/2: s. (25-35).

²⁹ İbrahim Erdoğan, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s.12.

(M.Ö. VIII-Yüzyıl) araştırma sonucu çıkan höyük ve maden buluntularıyla anlaşılmiştir. M.Ö. VII. yy'da Medler'in egemenliği altında onlara bağlı bir satraplığı olmuştur. Daha sonra bu dönem içinde Pers Satraplarının Büyük İskender'e yenilmesiyle Pers egemenliğine son vermiş ve bölge İskender'in denetimi altına girmiştir. M.Ö. 53'de Roma birlikleri Partlar'a yenilince, merkez Partlar'ın egemenliğine girmiştir.³⁰

Harput, M. Ö. 2000 yıllarında Hurrilerin hâkimiyeti altındaydı. Harput bölgesi tarih olarak en eski sakinleri Hurriler ve bu kavmin tarafından kurulan Mittani Devleti, M.Ö. XIV. yüzyılında Hititler tarafından son verilmiştir. M.Ö. IX. asırda Harput Muşkilerin egemenliği altına girmiştir. Ardından M. Ö. IX asırda Harput'u, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan ve başkenti Tuşpa (Van)'ı Urartuların egemenliği altında görüyoruz. Günümüzde, Harput bölgesine "Supani" adı verildiği bilinmektedir. M.S. I. yüzyıldan III. yüzyıla kadar "Sophene" ismi sıklıkla kullanılmıştır. Romalıların egemenliği altında bulunan Harput daha sonra III. yüzyılda Bizans hâkimiyeti altına girmiştir. Bu durum M.S. VII. Yüzyılın yarısına kadar böyle devam etmiştir. Arapların bu yöreye yerleşmeleri, 642-650 yılları arasında başlanarak X. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Yöreyi ele geçirmek için Bizans ve Arap mücadelesi daima devam etmiştir. Battal Gazi Destanı'nın bu mücadeleleri anlatan hatıralar etrafında teşekkül ettiği Fatih Ahmet Baba ve Ankuzu Baba hakkında anlatılan menkıbelerin bu çekişmelere dayandığı söylenilmektedir.³¹

Tarihçiler Fırat Havzasındaki Türk varlığını X. yüzyıldan evveline dayandırmaktadır. Hun Türkleri 395 tarihinde, Erzurum'dan Karasu-Fırat vadisi boyunca ilerleyerek, Malatya üzerinde Urfa ve Antakya'ya gitmişler ve daha sonra da aynı yolu takip ederek Kafkasya'ya geri dönmüşlerdir. Daha sonraları ise Bizanslılar, Sasani ve Müslüman Arap saldırılarına karşı koymak üzere bu bölgeye Balkanlardaki Türk kavimlerini yerleştirmişlerdir.³²

M.Ö. 7. yüzyılda ise Kafkaslardan gelen İskitler ve Azerbaycan'dan gelen Medlerin istilasına maruz kalmışlardır. M.Ö. 358-338. yılları ortalarında 20 yıllık bir zamanda ise Harput ve çevresi İran hâkimiyetine bağlı bir beylik olarak devam

³⁰ Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI -XIII. Yüzyıllar)*, Ankara 1989, s.22-23.

³¹ Rifat Araz, *a.g.e.* s.12-13.

³² İsmail Görkem, *a.g.e.* s.16.

etmişlerdir. Aynı zamanda İnanlılarla, Makedonyalıların birbiriyle mücadeleleri baş göstermiştir. M.. 3. yüzyıldan beri Harput ve vresi olduğu gibi Romalılar tarafından fethedildiği zaman Romalılarla, Sasaniler ve Ermeniler arasında nüfus çekişmeleri yaşanmıştır.³³ Fakat Romalıları Anadolu'nun egemenliğine son vermek için zor ve uzun mücadeleler içinde olan Pontus Kralı Mithradates zamanında ve onlardan sonraki dönemlerde devamlı el değiştirdiği de anlaşılmaktadır. Bununla beraber, miladi 3. yüzyılda, imparator Diocletianus zamanından sonra Harput bölgesinin tamamı Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir. Daha sonraları Sasanilerle ve Bizanslılar arasında devam eden mücadelelerde her zaman anlaşmazlık hududu olarak görülebilen ve kimi dönem Bizanslıların egemenliğine giren Harput'ta Bizans hkimiyetin ilk kez 7. yüzyılının yarısına doğru Harput ve vresini de feth ettiklerini grmekteyiz. Bu tarz başlayan Arap egemenliği 10. yüzyılın yarısına kadar devam etmektedir. Yre daha çok Arap ve Bizansın siyasi ve askeri mücadelelerine sahne olmuştur. Harput'un Bizanslıların egemenliğine ikinci kere geçişi 10. yüzyılda grlmştir. Bizanslıların İslam lemine karşı başlatıkları büyük taruzların ilk hedefin de her zaman Harput vardı. İlk saldırılarda Bizanslılar Harput'u fethetmişler ve burada bir il teşkilatı kurmak için kalelerin savunma gücünü artırmışlardır. Harput'ta Bizans hâkimiyeti hemen hemen 11. asrın sonuna kadar devam etmiştir.³⁴

Arapların fetih hareketlerinden sonra Harput, X. Yüzyıl'a değin Hamdaniler'in (930-980) egemenliğinde kalmıştır. Daha sonra Büveyhoğulları'nın (930-984) hâkimiyetine girdiğini bilmektediriz. Yre uzun zaman Mervaniler'in (984-1085) hkimiyetinde kalmış Arap egemenliğine son verilmesiyle beraber ikinci defa Bizans egemenliğine geçen Harput, Malazgirt Zaferi ile beraber Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir. ubukoğulları Beyliği'nin Harput'taki egemenliğiyle 1113 yılında Artuklu egemenliğine son vermişlerdir. 1203/1205 Harput Artuklular'ı Selçuklu hkimiyetini tanımlışlardır. XIV. Asrın yarılarna kadar İlanlıların hkimiyetini altında kalan Harput daha sonra ki dönemde Maraş, Elbistan, Malatya ile beraber Dulkadiroğulları hâkimiyeti altına girmişlerdir. Dulkadiroğulları Beyliği'nin giderek zayıflamasıyla birlikte Akkoyunlu Devleti'nin padişahı olan Uzun Hasan tarafından 1465 yılında Harput fethedilmiştir. 1507'de şah İsmail birlikleri tarafından Akkoyunlu Devletine son

³³ Selçuk Hayli, *Harput'un Tarihi Coğrafiyası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Semineri, Elazığ 1992, s.10.

³⁴ Yücel akmak, *a.g.e.* s.2-3.

verilince Doğu Anadolu'daki bir çok kentle beraber Harput'ta da Safevi dönemi başlamıştır. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran savaşıyla Safevi ordusunu bertaraf ederek bölgenin büyük çoğunluğunu ele geçirmişlerdir. Yavuz Sultan Selim zamanında 1515 yılında yöre tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kanuni zamanında 1552'de, III. İran seferine çıkmak için ordular Harput'ta toplanır. 1635 ve 1638 yüzyılında IV. Murad, Revan ve Bağdat seferlerinde dolayı üç kere Harput'tan geçer.³⁵

Harput, Osmanlı egemenliğine 1516 tarihinde, Yavuz Selim döneminde girmiş ve sancak statüsünde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1833 yılında bir çok yetkiler verilmiş olarak Reşit Mehmet Paşa bu bölgeye vali olarak tayin edilmiştir. İlk icraatı bölgedeki isyanları bastırmak olmuştur. Bundan sonra Harput 1834 yılında eyalet merkezi konumuna gelmiştir. Reşit Mehmet Paşa 1834 yılında Harput'u ordu merkezi haline getirmiş ve kendisi de Uluabad (Uluova) nahiyesine bağlı Muzafferiye adlı şu anki Elazığ merkezine yerleşmiştir.³⁶

Harput'a 4 km. uzaklıkta olan ilk etapta Mezra olarak isimlendirilen bu bölgeye yukarı kentten Harput'tan ilk göçler 1834'ten itibaren gelmeye başlanılmıştır. 1844'lerde 20-30 hanelik bir köy görünümünde olan 1867 tarihine geldiği zaman şehir hüviyetine kavuşabilmiştir. Bu durum, Ahmet İzzet Paşa döneminde Harput Eyaletinde alınan ve Osmanlı hükümeti tarafından da onaylanan bir kararla tescil edilebilmiştir. Bu hükme göre Mezra denilen yerde kurulan ve gelişen bu yeni kentin adı Sultan Abdülaziz'e ithafen Mamuretülaziz olarak değiştirilmiştir.³⁷

İlk devirlerden bu yana savunmaya elverişli ve korunaklı bir yerde kurulmuş olan bir kale-kent görünümünde gelişme gösteren Harput'un XIX. Yüzyılda stratejik bakımından önemini zamanla giderek kaybetmesi ve ulaşımının zor olması, şu anki Elazığ kentinin yer aldığı mezranın (Agavat Mezrası) yeni yerleşme merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Buraya doğru hızla yerleşilmesi üzere yeni kurulan kentin inşası için çalışmalar başlatılmıştır.³⁸

---

³⁵ Elazığ Harput Turizme Açılıyor, *Elazığ Kültür ve Tanıtma Dergisi*, 31/55: (2021), s. (3-90)

³⁶ Nevzat Ülger, *a.g.e.* s. 9-10.

³⁷ Murat Çelik demir, "Harput'un Elazığ'a Nakli", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/2: (2019), s. (425-430).

³⁸ Metin Tuncel, "Elazığ", *DİA*, İstanbul 1994, s. 551.

Yeni yapılanmaya başlanılan Mamuratülaziz; Harput'tan buraya gelinerek, aynı yıl içinde kışla, hastane ve cephane binaları buraya nakledilmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında; kentin Ermeni nüfusu, başka yerlere yerleştirilirken; Müslümanların pek çoğu, düz ovada yeni oluşturulan kent merkezine Mamuratülaziz'e taşınmışlardır. Bu iskân hareketinden sonra Harput, bir virane kent görünümüne bürünmüştür.³⁹

II. Mahmut zamanında yöreye eyalet valisi ünvanıyla gönderilen Mehmet Reşid Paşa (1834) bir zaman Harput'ta ikamet ettikten sonra kışların soğuk ve sert geçmesi ulaşımın zor olması gibi sebeplerden ötürü Harput ovasının dışında yeni bir yerleşim merkezi kurdurma gereği duyar. Mehmet Reşid Paşa Agavat Mezrasına veya Mezra adı verilen bölgede hükümet binası ve bir kışla yaptırır⁴⁰ ve burası Agavat Mahallesi olarak anılır. 1845 yılına kadar Diyarbakır Eyaletine bağlı olan Harput bu yıldan sonra Siverek, Besni, Çüngüş, Palu, Ebutahir, Şiro ve Kemah kazalarını kapsayan bir eyalet merkezi haline gelmiştir. Bu özeliğini Eylül 1845 tarihine kadar sürdüren Harput, 1845 yılına gelindiğinde Diyarbakır Eyalet'ine bağlanmıştır. Bu tarihten sonra Diyarbakır'dan ayrılarak ilk etapta ayrı bir sancak olarak yönetilmiş, kısa bir zaman sonra da 1846 yılında Eyalet haline dönüştürülmüştür.⁴¹ 1851'de Dersim, Diyarbakır Eyalet'inden tamamen ayrılarak Harput'a bağlanmıştır.⁴²

1860'da Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'sinin kabul gördüğü hüküm uyarınca, bazı idari valilikleri mutasarrıflığı çevrilmiş ve kimi livaların bağlı oldukları Eyalet'ler değiştirilmiştir. Bu sistemle Harput Eyalet'in de Maddin (merkezi: Erganimadeni), Dersim (merkezi: Kemah), Behisni (merkezi: Siverek), livalarından oluşmuşlardır.⁴³

1863 yılında Harput valisi Vezir Ahmet İzzet Paşa, 1866 yılında Harput vilayeti idare meclisi azaları vilayetin adının Mamuratülaziz olarak değiştirilmesini sadarete iletmişler, sadarete bu isteği bir tezkire ile irade-i seniyyeye sunmuşlar ve onay almışlardır. Mamuratülaziz adı daha sonra Elaziz olarak değiştirilmiştir. Harput, eyalet sistemi biçiminde 1867 yılına kadar bu şekilde yönetilmiştir. 1 Ocak 1867'de Mamuretülaziz ismini alan kent, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Diyarbakır iline

³⁹ Ersan Taran, *Atlaslı ilimiz ve Bölgemiz Elazığ ve Doğu Anadolu Bölgesi*, 1. Cilt, Önder Matbaası, Elazığ 1999, s.78.

⁴⁰ Zeynep Arslan, *Mamuratül-Aziz (Elazığ) ve Çevresinde Asayiş (1914-1923)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.15-16.

⁴¹ Nevzat Ülger, *a.g.e.* s. 9-10.

⁴² Ertuğrul Danık, *a.g.e.* s.15.

⁴³ Yavuz Haykır, *Atatürk ve Elazığ*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2017, s.15.

bağlanır. 1871’de yine Diyarbakır Vilayâtinden ayrılarak kimseye bağı olamayan bir sancak, 1877’de ise vilayet olmuştur.⁴⁴ 1879 tarihinden bu yana kentin büyüklüğü ve gelişmeye müsait olmasından dolayı vilayet haline çevrilerek vali tarafından yönetilmeye başlanılmıştır. Vilayetin bu durumu cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.⁴⁵

Mamuratülaziz adı daha sonra Elaziz olarak değiştirilir. 1875 yılında ise müstakil mutasarrıflık yapılmıştır. 1888 yılında Malatya ve Dersim sancakları da Mamuratülaziz’e bağlanır. Böylece üç sancaktan meydana gelmiş olur. Bu sancaklar:

1-Merkez sancak Mamuratülaziz. Bağlıkazalar: Arapkir, Keban Madeni (Gümüş Madeni), Eğil (Kemaliye).

2-Malatya merkezi sancak. Kazaları: Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Biheşni (Besni), Akçadağ, Kahta.

3-Dersim (Tunceli) sancak merkezi. Kazaları: Ovacık, Çemişgezek, Mazgirt, Kızıl Kilise (Nazimiye), Pah, Çarsacak. Bu yapı Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.⁴⁶

1921 tarihine değin il idari yapısında herhangi bir farklılık yapılmamış 1921’de Türkiye’nin merkezi teşkilatlamasında yapılan düzenlemeyle sancaklar illere çevrilince, Malatya ve Dersim mutasarrıflık Mamuretülaziz Valililikleri birbirinden ayrılmıştır.⁴⁷

Cumhuriyet döneminde eyalet teşkilatı kaldırıldığından Elaziz, Malatya ve Dersim ayrı birer vilayet oldu. 10 Aralık 1937 tarihli icra vekilleri heyeti kararnamesi ile Elaziz ismi “Elazığ” şeklinde değiştirildi. Dersim yöresinde 1935 Tunceli ve Bingöl olmak üzere iki ayrı il kuruldu. Cumhuriyet döneminde Elazığ çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Demiryolunun gelmesi, karayollarının yapılması, fabrikaların inşa edilmesi, Keban ve Karakaya barajlarının yapılması, Fırat üniversitesinin kurulması, şehri bugünkü düzeye getirmiştir.⁴⁸

Genel olarak günümüz Elazığ kentinde 1850 yılında başlayan mimari yapılandırma 1940 yılına kadar sürmüştür. Yaklaşık bir asır boyunca ortaya çıkan

---

⁴⁴ Nevzat Ülger, *a.g.e.* s. 9-10.

⁴⁵ Yavuz Haykır, *a.g.e.* s.15.

⁴⁶ Nevzat Ülger, *a.g.e.* s. 9-10.

⁴⁷ Murat Çelikdemir, *a.g.m.* s. 425-430.

⁴⁸ Rifat Gökçen, *Elazığ ve Doğu Anadolu Bölgesi*, Özyürek Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992, s.44-45.

mimari oluşum Elazığ kentinin kendine özgün zamanın koşullarına bağlı olarak mimari varlıktan söz etmek mümkündür.⁴⁹

Ancak, özellikle 1960 yıllar'da bölgede inşa edilen Keban Barajı bölgedeki ekonomik oluşmuşsa da günümüz Elazığ kentinin mimari dokusunu olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yaklaşık bir asır içerisinde inşa edilen başta geleneksel sivil mimari örnekleri olmak üzere özgün mimari örneklerinin teker teker yıktırılarak yerine betonarme çok katlı ve bölge mimarisi ile hiç bir ilgisi olmayan bir mimari tarzı orataya çıkmıştır. Elazığ'da ilk başta yapılan imar planı faaliyetlerinden evvel koruma amaçlı hiçbir önlemin alınmaması ve Elazığ Şehir imar planında korunması gerekli yapıların belirtilmemesinden ötürü şu an ayakta kalan ve tescil edilebilen birkaç eserin dışında bütün tarihi eserler bilinçsizce yok olunmasına seyirci kalınmıştır.⁵⁰

---

⁴⁹ Kemal Görmez, "Büyük Kentlerde Kent Planlaması ve Bazı Sorunları", *G. Ü. İİ. B. F. Dergisi*, 3/2: (2001), s. (133-140).

⁵⁰ Şahabettin Öztürk, Mithat Çoşkun, *Geleneksel Harput Elazığ Evleri*, Elazığ Belediyesi Elazığ Kitaplığı Projesi Kültür Yayınları, Elazığ 2014, s.28-30.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ELAZIĞ MERKEZ İLÇE VE MERKEZ İLÇELERE BAĞLI KÖYLERDE BULUNAN TESCİLLİ CAMİLER

Elazığ merkez ilçe ve merkez ilçelere bağlı köylerde bulunan tecilli camilere geçmeden önce İslam'ın doğuşundan itibaren cami kavramı ve camilerin oluşu hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

2.1. Cami Mimarisinin Oluşumu

Cami ve mescid kavramları, Arapça'da “cem” kökünden gelen “toplayan, bir araya getiren” anlamındadır. Kelime başlangıçta yalnızca cuma namazı kılınabilinen büyük mescidler için el-Mescidü'l-câmi' şeklinde kullanılırdı. Taberini'nin nakettiğine göre: Hz. Peygamber tarafından bizzat bu tabir kullanılmıştır.⁵¹ Müslümanların mabetleri farklı yerlerde, zamana göre hanedanlık ya da mabedin yüklendiği amaca bağlı olarak “mescid”, “musallâ”, “namazgâh ve “câmi” gibi adlarla anılmaktadırlar.⁵² Öyleki o dönemde Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa ve genel itibariyle mezhep imamlarının ileri gelenlerinin kabirlerinin yer aldığı camilere mescid denilmekteydi. Bütün İslam ülkeleriyle müslümanların bir dönem hakim oldukları bölgelerde yapılan camiler mimari bakımından birbirinden farklı özellikler taşımaktadırlar. Bu yüzden dünya üzerinde yer alan bütün camiler için genel bir mimari özellikten bahsedemeyiz.⁵³

Başka alanlarda olduğu gibi, mimaride de tevhit ilkesi önemli bir alana sahip olmuştur. Metafizik ve din bakımından bu ilke, ilahi ilke'nin temelini oluşturur. İçten içe her şeyin birbiriyle bağlantılı olması, nihai manasıyla bütün kainatın bir yaratıcı tarafından var olması ve buna bağlılık, Bir'in varlığına her bireyin bütünüyle teslimiyeti anlamına gelmekteyken, mimaride beraberlik, bütün faktörlerin birleşmesi, bu mekâna ölçülen foksasyonların ve gösterilen amaçların birbirleriyle bağlantılı olması dinin karşıt anlamı olarak din dışını ortada kaldıracak şekilde mimari formlara yayılıp nüfuz etmesi

⁵¹ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV Yayınları, 1993;7, 91-92

⁵² Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.1-2.

⁵³ Ahmet Önkal ve Nebi Bozkurt, *a.g.e.*, s. 56-91-92

anlamına gelmiştir. Bu, tıpkı tabiatın çeşitli şekiller ve oluşlarla kendinî gösteren uyum ve intizam içerisinde ilişkiler bütünü mimari formlara serpiştirilip nüfuz etmesi anlamına gelmektedir. Arapça’da tevhit kelimesi nasıl ki hem bütünlük hem de birleşme, birlik ve bütünlük anlamına gelmekteyse; birlik ilkesi mimaride aynı şekilde, İslam mimarisinde de sulh, sükûn ve ahengin yansıttığı birlik uyumunu göstermektedir. Bu bütünlük ilkesi, farklı mimari türlerinin karşılıklı olarak birlikte ilişkilendirmesinde de söylenebilir. Dinî mimari ve din dışı mimari diye iki ayrı alanın olmaması bir yana, bütün İslam mimarisi cami ile başlar.⁵⁴

İslam’ın temel inanç sistemi sanatı ve estetiği etkilemiştir. Bundan dolayı tevhid ilkesini, İslam sanatının tümünde görmek mümkündür. Teşbih ve tecsimden uzak, tevhide merkeze koyan ve bununla şekillenen bir anlayışla İslam sanat ve estetiğini oluşturmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi İslam dinin estetik ve sanat düşüncesi, kendi inanç sistemiyle paralellik göstermektedir.⁵⁵

Her şeyden evvel İslam sanatının en özgün niteliği tevhid, yani soyut bir varlık olan Allah inancı etrafında gelişmiştir. Bu ilke doğrultusunda İslam sanatı soyut bir özellik kazanmış ve bu doğrultuda gelişmiştir. Müslüman sanatkarlar yeniden putperestliğin olduğu eski cahiliye devrine dönecek endişesi ve tevhide zedeleyeceği düşüncesiyle çoğunlukla somut nitelik taşıyan figüratif resme, tasvir/resim ve heykel sanatına olumlu bakılmamıştır. Fakat İslam sanatındaki soyutu niteliğini tezyinata, süslemelerde görmek mümkündür. İslam inancının temel ilkelerinde olan dünyanın faniliği, ahiretin bakiliği İslam sanatında tezahür etmiştir.⁵⁶

İslam mimarisi tevhide, tevhid ise Allah’ın iradesine teslim olmayı hem de her şeyin kendi doğru yerinde bulunduğu bir düzenin tesisini ifade eder. Mimari, yaratılmış alemi olduğu gibi anlayan ve bunu yorumlaya bilen bir bakış açısıyla meydana gelmiştir.⁵⁷

İslam’ın vazgeçilmez ve en temel şartı olan tevhid, Kur’an’ın çekirdeğini oluşturmakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arz etmesini mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle tevhid, inanca ve inancın sistematik yapısına rengini

⁵⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı Ve Maneviyatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.79-80.

⁵⁵ Sadık Tekingür, *İslam Düşüncesinde Estetik Anlayışı*, İksad Publications, Ankara-2023, s.137

⁵⁶ Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009, s.12-13.

⁵⁷ Temel Sağlam, “İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Derleme”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5/10: (2020), s. (251-279).

veren en temel dinî ilkedir. Başka bir ifadeyle, dinîn içindeki diğer bütün unsurlar, tevhidin algılanış biçimine göre değer kazanmaktadır.⁵⁸

Allah, el-câmi' esmasıyla var olanları kendinde toplar. Bu adın daima toplama ve bir araya getirme özeliği vardır. Bu adın ilkesinin tecellisi olarak bütün var olanların düzeylerinin fertleri, Hakk'ın hamdini tesbih etmek üzere bir araya gelmişlerdir. Mademki arz bir mescittir, burada yaşayan tüm varlıklar ve insanlar daima O'nu anıp, O'na hamd ederler. Mücadele suresi 7.ayette şöyle buyrulur: “Üç kişilik bir grup yoktur ki dördüncüsü Allah olmasın, beş kişi yoktur ki, altıncısı O olmasın ya da daha az veya fazla”. Bu ayetle Allah, inananları *câmi'* adıyla bir mekânda toplar ve O'nu hakkıyla tesbih etmek için bir araya gelen müminler arasında, onlarla beraber olduğunu bize bildirir. Bu nedenle cami mimarisi islam mimarisi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Nasıl ki Allah'ın El-câmi' adı insanı birliğe çekiyorsa, cami de insanı Allah'ın güzel isimlerinin gölgesine çağırır.⁵⁹

Mekke'de yer alan Mescid-i Haram bilindiği üzere yeryüzünde inşa edilen en eski mesciddir. Mekke'de şehir hayatı Kâbe'nin yapımıyla başlamıştır. Mekke'nin Hz. İbrahim ve ailesinin buraya yerleşmesinden önceki tarihi hakkında fazla bilgi bulunmaktadır. Kuran-ı Kerim'de *İsmail'in Hz.İbrahim tarafından Mekke'ye getirilmiş olup Kabe'nin inşasında birlikte çalışmaları yer alır. Başka bir ayette : Biz Kabe'yi insanlar için toplanıp sevap kazanma yeri ve emniyetli bir mekan kıldık. Öyleyse siz de İbrahim'in makamını namazgah edin. “Zaten İbrahim'le İsmail'e de: “Tavaf edenler, ibadet kasıyyla orada kalanlar, rüku ve secde edenler için evimi tertemiz tutun!”* diye emretmiştir. (el- Bakara 2/125,127; İbrahim 14/37). Mekke'ye üç defa gelen ve üçüncü kez Kabe'nin yapımı tamamlamış olup ardında insanları hac için davet edip vazifesini tamamlayan Hz. İbrahim'in İsmail'i burada bırakarak Filistin'e tekrar geri döndüğü rivayet edilmektedir.⁶⁰

Hız İbrahim Kabe'yi yüksekçe bir yer üzerine inşa ettirmiştir. İnşaattında kullandığı taşları Mekke'nin çevre dağlarında getirmiş olup inşasını Hz.İbrahim yürütürken oğlu da yapı için taş taşımıştır. Kabenin duvarı biraz yüksek olunca Hz.

⁵⁸ İbrahim Kaplan, “M. İkbâl'in Tevhid Yorumu:Tevhid İnancının Dinamik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2007), s. (83-101).

⁵⁹ *Medeniyetin Başladığı Yer Cami*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2013, s.20-23.

⁶⁰ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı“Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 2003;28, 572-575

İbrahim inşaatı tamamlamak için ayağının altına iskele vazifesi görecektir bir taş yardımıyla inşaatı tamamlamıştır. Hz. İbrahim'in inşaatında kullandığı bu taş daha sonraları Makam-ı İbrahim olarak anılmış ve önem verilmiştir. Hz. İbrahim yaptığı Kabenin duvar örgüsü üst üste yerleştirilmiş blok taşlardan oluşmaktadır. Biçim olarak kübik şekline benzemektedir. Boyutları birbirine yakın ölçüler kullanılmıştır. Yapının eği olmayan yer seviyesinde bir kapısı mevcuttu. Örtü unsuru kullanılmamış yani üstü açık bir şekildedir. Yapının köşe kısımları büyük bir ihtimalle dört ana istikameti gösterildiği düşünülmektedir. Kabe'nin doğu köşesine Hacerü'l Esved taşı yerleştirilmiştir.⁶¹

Hazretleri Peygamber İslamiyet'i tebliğ için ara ara Mescid-i Haram'ı kullanmış, baskılara rağmen Hacerü'l-Esved ile Rüknu'l-Yemani arasında namaz kıldırılmıştır. Hz. Ömer İslamiyeti kabul ettikten sonra Müslümanlar Mescid-i Haram'da açıkça namaz kılmaya başlamışlardır. Peygamberimiz ve Hz. Ebu Bekir zamanında Mescid-i Haramda hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Hz. Ömer döneminde mescid genişletilmiş olup genişliği 3613 m²'e ulaşmış ve daha sonra etrafı çok yüksek olmayan bir duvarla çevrilmiştir. Hz. Osman döneminde bu genişlik 4482 m²'e ulaşmış ve Mescid-i Haram'a ilk defa bu dönemde revak yerleştirilmiştir. Abdullah b.Zübeyr'in Hicaz egemenliği döneminde (683-692) de başlatılmış olup Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde de devam eden ve I. Velid zamanında (91-710) de tamamlanan eklemelerle beraber Mescid-i Haram'ın kapladığı alan 10,270 m²'e ulaşmıştır. Bu genişletme sırasında merkezinde Kabe'nin bulunduğu avlu korunmuştur. Mısır ve Şam'dan temin edilen mermer sütunların üstüne kemer inşa edilmiş olup sac ağacından düz bir çatı ve ahşap bölümü yaldızlanan bir tavanla örtülmüştür. Sütunların en üst kısmına altın kaplama levhalar ve kesme taşlarla yenilenenmiş olup çevre duvarına pencereler yerleştirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr'in zemininde taşla döşenmesini emretmiştir. Tavaf yeri başta olmak üzere Mescid-i Haram'ın çeşitli yerlerine mermer döşenmiştir. Abbasi Halifesi de Ebu Ca'fer el-Mansur, Mescid-i Haram'ın alan olarak yetersiz kalınca valisi Ziyad b. Ubeydullah el Harisi'den biraz daha genişletilmesini emretmiştir (137/754-755). Bu nedenle kuzey cephesindeki evler kaldırılarak Mescid-i Haram genişletilmiş olup bir revak ve kuzeybatı köşesine de bir minare eklenmiştir. Ayrıca Mescid-i Haram mermerlerle

---

⁶¹ Yılmaz Can, "Kabe", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7, (1993), s. (67-92).

döşenerek ilk kez bir minber eklenmiştir. (754) yılında tamamlanan imar faaliyetleri ile ilgili bir kitabe Beni Cehm Kapısı üzerine yerleştirilmiştir.⁶²

Mekke'deki Mescid-i Haram'a Osmanlı devleti ilk eli yıl kadar önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetler Mekke'nin elden çıkmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde Mescid-i Haram mimari bakımından son şeklini II.Selim ve II. Murad döneminde almıştır. Kemerler Mimar Sinan'ın eseridir. Mescid-i Haram'a birçok padişah ve halife maddi destek vermiştir. Bunlar Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat, I.Ahmet , IV.Murat ve İbrahim'dir. Kanuni Sultan Süleyman Mescid-i Haram'ın birkaç minaresini yenilettirmiştir. Abbasi Halifesi el-Mensur dönemde yaptırılan tek şerefeli minareleri yıktırarak yerine çift şerefeli minareler yaptırdı. Saltanatının son dönemlerinde bir minare daha eklettirmiştir. Böylece minare sayısı yediye çıkmıştır. II. Selim 1571 yılında yangın ve sel baskınlarından dolayı hasar gören Mescid-i Haram'ın tümüyle yenilenmesini emretmiştir. Bu iş için Mimar Sinan'ı vazifelendirmiştir. 1572 yılında başlanmış olup 1586 yılına kadar imar faaliyetleri devam etmiştir. Geçen zaman içinde mescidin sütunları değiştirilmiş eski düz çatı yerine sütünlara oturtulan Osmanlı mimarisinde kullanılan Kubbe yerleştirilmiştir. Kubbenin içi altın yıldızlarla motiflerle süslenmiştir. Avlu renkli mermerlerle kaplatılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Minareler tamir edilmiştir. 19. kapıya su baskınlarına karşı basamak yerleştirilmiştir. Mimar Sinan vermiş olduğu bu son hali 400 yıl kadar sürmüş olup 1975 yılında Kral Halit tarafından mescid genişletilmek istemesiyle bitmiştir. Genişletme projesinde Sinan'ın vermiş olduğu mimari özellikler aynen muhafaza edilmiştir. Eklenen kısımlar eski revakların dışına yapılmıştır. Minareler tamamen yıktırılıp yenileri yaptırılmıştır.⁶³

1976 yılına kadar dört aşamada tamamlanan imar faaliyetlerinden sonra Mescid-i Haram'ın alanı 160,168 m²'ye ulaşılmıştır. Tekrardan 1988'de başlayıp 1993'e kadar sürdürülen genişletme çalışması ile mescid dışında avlula beraber 400.000 m²'ye ulaşmıştır. Tamamında 95 giriş bulunur. Mescid-i Haram'da hakim olununa Klasik

---

⁶² Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşcı“Mescid-i Haram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara:TDV Yayınları , 2004; 29, 273-277

⁶³ İsmail Metin, “Osmanlıların Kabe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”, *International periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2: (2015), s. (663-678).*

Osmanlı mimari özelliklerinin yerini gittikçe Kuzey Afrika ve Endülüs mimarisine bırakmıştır. Yalnızca Osmanlı Dönemine ait olan revaklar kalmıştır.⁶⁴

İslam mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserleri arasında yer alan Kubbetü's-Sahra Cami Kudüs'ün fethinden sonra Hz.Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edilmiştir. Yapının üzerinde yer alan kutsal kaya Hz. Musa'nın ilk kiblesi olarak bilinir. Kubbetü's-Sahra bir mescitten çok bir ziyaretgah olarak planlanmış ve ilk kez cami olarak Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan tarafında inşa ettirilip namaz kıldırılmıştır. Söylenenlere göre bu cami, Abdullah b. Zübeyr'in Mekke ve çevresi eğemenliği altında olduğu zaman Suriye'nin haçlılardan biat almak istemesi üzerine Abdülmelik b. Mervan tarafından kabe'ye alternatif olarak inşa ettirilmiştir. Kubbetü's-Sahra'nın inşasına Abdülmelik b. Merva'nın fazifelendirdiği Reca b.Hayye ve Yezid b.Selam tarafından başlanmış olup inşaatı 691 yılında tamamlanmıştır.⁶⁵

Hz. Davud (a.s)'ın temellerini atıp inşa ettiği ve Hz. Süleyman'ın (a.s) inşaatını tamamlattığı Mescid-i Akasa'dır. Mescidin planı çok uzun ve genişçe tutulmuştur. Tavan, direkler üzerine inşa edilmiş olup sadece mermerden 700 sütun bulunmaktadır. Belirli yerlerinde mozaik ve yaldızlı süslemeler kullanılmıştır. Binanın sol tarafında yer alan alanın alt kısmı geniş bir bodrum vardır. Buraya 10 -12 basamak inildikten sonra düz bir zemine ulaşılır. Burada çok gösterişli yedi mihrap dizilmiştir. Bunların Hz. Süleyman tarafından yapıldığı söylenilmektedir. Mescidin bugünkü son hali Abdülmelik bin Mervan tarafından yaptırılmıştır.⁶⁶

Mescid-i Aksa, Mescid-i Haram'dan sonra yer yüzünde inşa edilen ikinci mescid olması nedeniyle Müslümanlar Kudüs topraklarına önem vermişlerdir. Hadis kaynakların birçoğunda yer alan bir hadise göre, Ebu Zer el-Gifari (r.a) şöyle nakletmiştir: *“Bir gün Allah Resulü'ne; ‘ Ey Allah'ın Resulü! Yeryüzünde ilk hangi mescit inşa edilmiştir ? ’ diye sordum. Resullah; Mescid-i Haram buyurdu. Sonra hangisi inşa edilmiş. Mescid-i Aksa diye buyurdu. Ben İki arasında kaç yıl fark vardır? dedim O da kırk yıl var dedi ve devam etti: Nerede namaz vaktine ulaşırsan orada namazını*

⁶⁴ Fotoğraflarla Kutsal Topraklar Hicaz Albümü, Diyanet İşleri Bakancılığı Yayınları,Ankara 2008, s.42-43

⁶⁵ Tahir Sevinç, “Mescidü'l-Aksa ve Kubbetü's-Sahra Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720 ve 1742)”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*; 6/1: (2016), s.(111-137).

⁶⁶ Şibli Numani, *Anadolu-Suriye -Mısır Seyahatnamesi*, Bilievi Bas.Yay .Ltd.Şti, İstanbul 2002, s.152-153

kıl, orası mescittir”. Hepimizin bildiği gibi Kudüs Müslümanların ilk kiblesidir. Kible Kabe’ye döndürülmeden evvel Müslümanlar namazlarını (16) ay boyunca Beytü’l-Makdis’e yönelerek kılmışlardır. Müslümanların yüzlerini Mescid-i Haram’a çevirmelerini emreden Kura’an ayetleri gelinceye kadar Kudüs, Müslümanların kiblesi olmuştur. Ayetlerin birinde Hz. Peygamber’e ve ashabına hitaben şöyle buyrulmuştur: “*Biz senin yüzünü semaya doğru çevrilip durduğunu muhakkak görüyoruz. Artık seni hoşnud olacağın bir kibleye muhakkak tevcih edeceğiz. Haydi yüzünü Mescid-i Haram’a taraf döndür. Ve şüpe yok ki kendilerine kitap verilmiş olanlar da bunun Rabbleri tarafından hak olduğunu elbette bilirler. Ve Allah onların amellerinden gafil değildir.*” Bir başka ayette de şu şekilde buyrulmaktadır: “*Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescidi harama doğru çevirin.*” Bu ayetler Medine devrinde Hz Peygamber ve ashabının Mescid-i Kibleteyn (iki kibleli mescid)’de namaz kıldıkları zaman indirilmiştir. Öyleki inmeden önce Müslümanlar vakit namazlarının bir bölümünü Kudüs’e bir bölümünü de Mekke’ye doğru yönelerek kılmaktaydılar.⁶⁷

Resullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. İkamet ettiği yerin sakinlerin devam ettikleri camide kıldığı namaza yirmi beş sevap verilir. Cuma namazını camide kıldığı zaman beş yüz sevap verilir. Mescid-i Aksa’da da kıldığı namaza elli bin sevap verilir. Benim camimde kılınan namaza da elli bin sevap verilir. Mescidi Haram’da kılınan namaza yüz bin kat sevap verilir.*”⁶⁸ Peygamberimiz Mescid-i Haramın tüm mescidlerden üstün olduğunu bu hadisinde belirtmektedir.

Tevbe suresi 22. Ayette; “*Allah’ın mescidlerini, yalnızca Allaha’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatını veren ve Allah’tan başkasından korkmayanlar imar edebilir. İşte hidayete erenlerden oldukları umulanlar bunlardır*” buyrulmaktadır. Bu ayet-i kerimede genel anlamda mescidi inşa etmelerine izin verilecek insanlara, yani müminlere işaret etmektedir. İslamiyet’in temel prensibi olan Tevhid İslam mimarisine de yansımıştır. İslam Tarihi boyunca, İslam alimlerinin değişik yerlerinde çeşitli nesiller çevrelerini temel İslami ilkelere göre şekillendirmeye çalıştı ve çok sayıda mimari eser ortaya koydular. Sonuç itibariyle İslam’ın kültürel ve

⁶⁷ Altun,İsmail, “Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescidi Aksa”, *İLTED*, Erzurum sayı 47: (2017), s.(153-169)

⁶⁸ Mehmet Emin Çiftçi, “*Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksa*” ,*Araştırma Makalesi, Journal of Islamicjerusalem Studies*, 20/3: (2020), s. (319-336).

sanatsal başarılarına İslam bilimcilerinin ve inanç sisteminin dışında kaynaklar meydana getirmeye çalışanlar her türlü tarihselcilik tek taraflı kalmaya mahkumdurlar ve sanat formlarının dinî ilişkilerinin genetik temellerini anlayıp yorumlamaktan yoksun kalmışlardır. İslam mimarisi özünde iki ana yapının inşasıyla başlatılmaktadır. Bunlardan ilki; arzın merkezi olarak bilinen Kabe, diğeri de İslam peygamberi adına yapılmış olan Mescid-i Nebeviyye'dir. Yüklediği manevi konumum itibariyle Kabe insanlığın ve gönüller halkasının yeryüzündeki ana merkezi teşkil etmektedir. İslam mimarisinin daha büyük tasarımları meydana getirmek için birleşen ve tek başına da bütünlüğü oluşturabilen çok sayıda eleman ve birimden oluşan tasarımların temsilcisi Mescid-i Nebeviyye'dir. İslam peygamberinin secdesi ile bu mabedin, bundan sonra yapılacak olan tüm mescitlerin, var oluşlarına kutsiyet kazandırmıştır.⁶⁹

İslam mimarisinin en önemli sembolik anıt yapı türü, şüphesiz ki camilerdir. Bir yerleşim yerinin Müslüman memleketi olduğu cami ile anlaşılabilir. Dünyada var olan bütün Müslüman memleketlerinin her birin de belli bir eksen üzerine inşa edilen camiler, öyleki Kabe metafor alanında namaza duran saf tutmuş Müslümanlar gibi arzın büyük dalga halkalarını temsil etmektedirler. Tevhidi anlatımının bir gereği olan bu evrensel birleşme ferdiyet bağlamında, cami mimarisi yalnız kendi kişiliğinde toplulukların meydana getirdiği anıttır. Yine cami mimarisi üslubunda görülen sade ve basit anlaşılabilirliğin vakarı, Allahın huzur verici olduğunun göstergesidir. Mescidin tüm alanları birbirini takip eden belli bir denge içerisinde inşa edilmiştir. Sonuç olarak cami kütle kompozisyonu, insanı hayata bağlayan güven, huzur duygularını kendi içerisinde barındıran ve gelenlere direkt aktarabilecek nedenlerle doludur.⁷⁰

Camiler kendine has bir mimari tipolojiye ve bir dizi teknik şartlara sahip ayrı bir ve tekilleşmiş bir yapı olarak cami ancak İslam'ın birinci yüzyıllarında meydana gelmiştir. Bu durum fethedilen birden fazla farklı ülkede Müslümanların sınırlanmış mekânlar bulmak ya da inşa etmek zorunda kalmasının ve özellikle Irak'ta Arap Yarısımadas'ından göç eden kişiler için yeni kentlerin kurulmasının bir neticesiydi.

---

⁶⁹ Turgut Cansever, "İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1: (1996), s. (119-149).

⁷⁰ Temel Sağlam, *a.g.e.*, s. (258-262).

Kûfe ve Basra bu iskânın başta gelen ilk örnekleriydi. Fakat Bağdat, Fustat (sonraki adıyla Kahire) ve Tunus'taki Kayrevan'da örnek olarak Müslümanlar için kurulmuş yeni kentlerdir. Bu etkenlerin yanı sıra Müslümanların diğer dinlerin tapınaklarıyla karşılaşması zamanla (gelişim çizgisinin ayrıntıları her zaman net olmasa bile) Müslümanların dinsel mekânların özgü bir işlevsel tipolojiye neden olmuştur.⁷¹

Caminin merkezi konumu Müslümanların fetih topraklarında bizzat kendilerinin kurdukları Basra, Kûfe Fustat ve Kayrevan gibi kentlerde çok daha açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Söz konusu bu şehirlerde ilk başta cami ve Darü'l-İmara inşa edilmiştir. Daha sonraları bu iki yapının etrafında mahalleler teşekkül etmiştir.⁷²

İslam'ın fetihlerle yayıldığı topraklar üzerindeki kültür ve medeniyetlerle temas etmeleri sonucunda müslümanlar, eski medeniyetlerin sanat ve mimari geleneklerinde faydalanma da bir sakınca görmemişlerdi. İlk camilerin çoğunlukla bazilikal mimarisini anımsatması bundan ötürüdür. Müslümanların, Mezopotamya'da ve Bizans'ta büyük ilgi gören kemeri, alarak Kayrevan'da Kurtuba'da olmak üzere ona yeni biçimler kazandırmaya çalışmaları, onların "eskiden yeniyi meydana getirme" heyecan ve kabiliyetlerinin bir sonucudur.⁷³

7. yüzyılın başlarında Arap Yarımadası'nda doğan İslamiyet, çok kısa bir zaman içinde Hint Yarımadası'ndan başlayıp İspanya'ya, Habeşistan'dan Kafkaslar'a kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Fethettikleri topraklarda müslümanların yaptıkları ilk iş, yerleştikleri her mekânda kendi mabetlerini inşa etmektir.⁷⁴

Hız Muhammed (s.a.v) tarafından bildirilen Kur'an'daki tebliğden kaynaklanan özel ibadet ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, İslam yeni bir mimari biçimini kendisiyle beraber oluşturmuştur. 7. yüzyıldan inşa edilmeye başlanılan camiler, medreseler, türbeler, kervansaraylar, saraylar, hamamlar ve kale-şehirler, bin yıl içinde eski dünya'nın Atlas Okyanusu kıyılarında Hindistan'a ve Orta Asya'dan Yemen'e kadar uzanan büyük bir bölümünü içine alan bir sanat gelişimi göstermiştir.⁷⁵

---

⁷¹ Hattstein Markus ve Delius Peter, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007, s.40.

⁷² Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, s.105.

⁷³ Nusret Çam, *İslam da Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s.143.

⁷⁴ Yılmaz Can, *a.g.e.* s.1-2.

⁷⁵ Henri Stierlin, *İmanın ve İktidarın Hizmetinde İslam Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2015, s.13

İslamiyetin ilk yıllarında Müslümanların namaz kılmak için kendilerine ait bir mabetleri yoktu. Arapların yeni dine karşı vermiş oldukları yoğun baskı ve tepkiden dolayı bir mabet yapmaya cesaret edemiyorlardı. Bu yüzden genelde mağaralarda, تنها yerlerde ve bazı Müslümanların evlerinin avlularında ibadetlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı.⁷⁶

Arapların gittikçe artan baskılarından dolayı Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalan İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) ile birlikte ilk müslümanlar da, Medine'ye varır varmaz hiç zaman kaybetmeden bir mescit inşa etme gereksimi duymuşlardır. Irak topraklarında Hz. Ömer döneminde bizzat Müslümanlar tarafından inşa edilmiş olan Basra ve Kûfe şehirleri ile Mısır topraklarında kurulmuş Fustat şehrinin kuruluşu, şehrin merkezini teşkil edecek bir mescidin inşa olunmasıyla kurulmuştur. Diğer taraftan fethedilmiş tarihi alanlarda da müslümanlar kendi ibadethanelerini inşa edinceye kadar bir zaman gayri müslimlerin mabetlerin hepsini birlikte mescit olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra kendi mescidlerini inşa etmişlerdir. Müslümanların mabetleri farklı yerlerde, zamana göre hanedanlık ya da mabedin yüklendiği amaca bağlı olarak “mescid”, “musallâ”, “namazgâh ve “câmi” gibi adlarla anılmaktadırlar.⁷⁷

Teknik bir terim olarak da farklı bir anlama gelmemektedir. Kısaca belirtecek olursak cami, müslümanların ibadet etmek amacıyla bir araya geldikleri yerdir. Namaz “kılınan yer” anlamında kullanılan bir başka ifade, “musallâ”dır. Musalla, yağmur duası (istiska) yapmaları için büyük çoğunluğun, özellikle bayram ve cenaze namazlarını birlikte kılmak için, mihrabı olan, hatta bazılarında minber de bulunan, üstü açık etrafi çevrili alandır. Türk-İslâm coğrafyasında ise, musallaya Farsça bir kelime olan “namazgâh” denilmektedir. Bursa Umur Bey Namazgâhı gibi namazgâhlar, yol güzergahlarında, konaklama alanlarında, şehir çıkışlarında ve mesire alanlarında inşa etmişlerdir.⁷⁸

Cami, islam coğrafyasında özellikle şehir mimarisinin şekillenmesinde etkili olan “Cuma namazı” ibadetinin şeklidir. Çünkü özellikle Hz. Peygamber ve sonraki halifeler döneminde, cuma namazı şehrin en büyük camisinde kılınması en önemli

⁷⁶ Yılmaz Can, “İlk İslam Mescidlerine Genel Bir Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi*, 31/4: (1995), s. (89-114).

⁷⁷ Yılmaz Can, *a.g.e.* s.1-2.

⁷⁸ Ahmet Akın, “Tarih Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine de Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29: (2016), s. (179-211).

değerler arasından görülmektedir. Bu yaklaşım dört halife döneminden sonra iktidarlığı ele geçiren Emevi Devleti ile başlayan ve sonraki dönemlerde de kurulan bütün islam ülkelerinde varlığını devam ettirmesi sonucunda hem camilerin mimarisine hem de şehirlerin mimarisine yön veren önemli etkenlerden biridir diyebiliriz. Günümüzde *ulu cami* olarak adlandırılan, büyük camiler o şehirde yaşayan tüm insanlara hitap edecek genişlikte, inşa edilmişlerdir ve *bir şehirde yalnız tek bir camide cuma namaz kılınabilir* anlayışının sonucudur.⁷⁹

Hz. Muhammed'in de kendi evinin bir köşesini bu şekilde bir mescit olarak tanzim ettiği bilinmektedir. İslâm'ı kabul eden kabilelere Hz.Peygamber (s.a.v.)'in teklifleri arasında, mescid inşası da yer almıştır. Sadece Asr-ı Saâdet'de Medine içinde 20, civar bölgelerde ise 40 adet mescid inşa edilmiş ve bunlardan "Cuvasâ" mescidinde, Mescid-i Nebvî'den dışında ilk cuma namazı da kılınmıştır. Hiç kuşku yok ki bu mescidler, Medine topluluğun oluşmasında tebliğ hareketinin merkezi olması bakımından önemli bir yere sahiptirler.⁸⁰

Hamidullah'a göre ilk mescidi Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettiği zaman bir süre konaklamış olduğu Kuba'da inşa etmişlerdir. Bilindiği gibi bu sırada henüz kible değişimini emreden ayet gelmediğinden dolayı Hz. Muhammed (s.a.v) ve ilk Müslümanlar Kudüs'e yönelerek ibadetlerini yerine getirmekteydiler. Hamidullah'a göre çevredeki büyük taşlardan faydalanılarak, daha önce belirlenen bir mekânın sınıflandırılması ile oluşan bu mescidin kible yönünü de bizzat Hz. Muhammed'in kendisi belirlemiştir. Kuba Mescidinin coğrafi konumuyla ilgili kaynaklarda daha fazla bilgi maalesef bulunamamaktadır. Mescidin cami mimarisine uygun olarak, oldukça basit, sade ve kullanışlı bir yapı olduğunu söyleyebiliriz.⁸¹

Tüm İslam dünyasının Mekke'de Kabe'den sonra en değerli ikinci mabedi, Medine-i Münevvere (Ravza-i Mutahhara) camisidir. Başlangıçta Hz. Muhammed'in evi olduğu için Mescid-i Nebî olarak da bilinen bu cami, yedi ayda tamamlanmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra camiye dönüştürülmüş ve 8. yüzyıl

---

⁷⁹ Osman Mutluel," İslam Sanatının Oluşumundaki Etkenler", *AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11/1: (2011), s. (19-27).

⁸⁰ Ahmet Akın, *a.g.e.*, s. 179-211

⁸¹ Eyüp Nefes, *Minarenin Cami Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri*, Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996, s.3-4.

başlarında dikdörtgen zemin planlı ve avlusu revaklarla çevrili tipik bir avlulu cami olarak yeniden inşa edilmiştir.⁸²

Yapılan bu ilk mescitte minber ve mihrap bulunmamaktadır. Bunlar İslam mimarisine daha sonra eklenilmiştir. Kible 624 yılında Kudüs'ten Mekke'ye tahvil edilince, Mescid-i Nebevi'nin inşa planında da değişiklik yapılmıştır. Buna göre, doğudaki Babu'l-Cibril ve batıdaki Babu'l-Atika ismini taşıyan kapılara dokunulmamış, güneydeki Babu's-Selam iptal edilerek kuzeyde açılan yeni kapıya aynı isim verilmiştir. Muhammed Hamidullah, batı yönünde ana kapının olduğunu ve Babu's-Selam adıyla anıldığı söylemektedir. Asıl ibadet mekânı olan harim, kuzeyden güneye suffe ise kuzeye taşınmıştır. Değiştirilen bu yeni plan göre güney yönünde iki sıra halinde harim yerleştirilmiştir. Örtü sistemi olarakta da hurma kütükleri üstüne oturtulan hurma dallarının toprakla kapatılmasıyla elde edilen bir damla kapatılmıştır. Tavan, bir insanın elinin erişebileceği kadar çok alçak yapılmıştır. İlk zamanlarda caminin tabanı ince bir kumla örtülmüştür. Kilim veya hasır gibi yaygularla daha sonra döşenmiştir.⁸³

Bilindiği gibi namaz Müslümanlara Mekke döneminde farz kılınmış fakat Medine'ye hicret edilene kadar namaz vakitlerini duyurmak için herhangi bir uygulamaları bulunmamaktadır. Abdullah b.Zeyd b.Sa'lebe 'nin rüyada kendisine öğretilen ezanı Hz. Peygamber'e naketmesi üzerine ,Hz.Peygamber Hz. Bilal-i Habeşiye yüksek bir yere çıkıp bu ezanı okumasını istemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Mescid-i Nebevi'ye de minarenin bulunmadığının ve ezanın yüksek yerlere çıkılarak okunduğunu göstermektedir. Mescid-i Nebevi'ye ye ilk minarelerin Emevi Halifesi Velid b.Abdülmelik Döneminde 710 yılında genişletme çalışmalarıyla eklenilmiştir. Daha ileriki zamanlarda Memlükler ve Osmanlılar Dönemi'nde var olan minarelerin tamir ettirilip yeni minarelerin eklendiği bilinmektedir. Mescid-i Nebevi'nin bugün ayakta kalabilen en eski minaresi "Reisiyye" adıyla bilinen sekizgen iki katlı olup kare bir gövde üzerinde yükselmiş olan Memlük döneminde yapılan minaredir. İslam mimarisinde ilk inşa edilen minarelerin nasıl olduklarına dair farklı görüşler vardır. Şam 639 yılında fethedilince Temonos Tapınağının bir bölümü camiye çevrilerek kullanılmıştır.Yapıda yer alan kulelerin bu dönemde minare olarak kullanıldığı bu nedenle de bilinen ilk minarelerin bu kuleler olunabileceği tahmin

⁸² Markus Hattstein ve Peter Delius, *a.g.e.* s.41.

⁸³ Nusret Çam, *a.g.e.* s.193.

edilmektedir. Bazı araştırmalara göre ise ilk minarelerden biride Fustat Amr b.As Camisindedir. Minarenin Mesleme b.Mukallid tarafından Muaviye'nin emriyle 673 yılında yaptırıldığı söylenilmektedir.⁸⁴

Hz. Muhammed (s.a.v)'in ölümünden sonra bu mescit H. 17. yılında Hz. Ömer, H. 26. yılında Hz. Osman tarafında kuzeye ve batıya yönüne doğru genişletilmiştir. Ölüm olarak 150*150 arşına (yaklaşık 80*80 metre'ye) cami bu günkü ölümüne kavuşmuştur. Emeviler daha sonra bu eseri tamamen yıktırıp yerine yeni bir cami yaptırmışlardır. Eser genişletilerek günümüze yalnızca hatırasıyla gelebilmiştir.⁸⁵

Görüldüğü gibi inşa edilen ilk İşlam mescitleri, her şeyden evvel oldukça basit ve sade olup ihtiyaca cevap verecek biçimde tasarlanmış idi. Bu sadeliğin ve basitliğin nedeni olarak şunları söyleyebiliriz. İşlam dinî ve onun peygamberi, inananlara her zaman sadeliği tavsiye etmiştir. Ayrıca o günün şartlarına ihtiyaşlı ve görkemli yapılar israf olarak görülmüş olabilir. Bir başka sebebi ise Arapların henüz gelişmiş bir mimari geleneğinin olmamasıdır.⁸⁶

Mescidlerin süslenmesi konusunda da Hz. Peygamberin yapımında bizzat yer aldığı Mescid-i Nebevi'ye ye baktığımızda oldukça sade olarak inşa edilmiştir. Birçok hadiste mescidleri süslenmesi uygun görülmemiştir. Hz Peygamberden şöyle nakedilmiştir: “*İnsanlar mescitleriyle vnmedike kıyamet kopmaz*”, “*Ben mescidleri süslemekle emrolunmadım*” mabetleri süslemek gayri müslimlerin adetidir. İbn Abbas şöyle söylemiştir: “Sizler, Yahudi ve Hristiyanların mabetlerini süsledikleri gibi camileri ssleyeceksiniz” şeklinde uyar mışlardır. Hanifi mezhebine göre camilerin özelikle mihrap dışında diğer yerlerin sslenebilir kanatindedirler. Mihrabın süslenmesi namaz kılanların dikkatini dağıtacağından dolayı makruh olarak görmüşlerdir.⁸⁷

Görüldüğü zere Hz Muhammed 'in (s.a.v) medeniyetinde anlayışında öyle devasa taş binalar inşa edilmemiş ve arkada dikkat çekici büyük mimari eserler, köşkler, saraylar bırakılmamış olup aksine onun medeniyetinde cahillikler giderilmeye

---

⁸⁴ Sümeyra Ocak , “Kuzey Afrika Minareleri”, *İşlam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD) 5/12:* (2020), s. (58-90).

⁸⁵ Nusret am, *a.g.e.* s.193.

⁸⁶ Eyüp Nefes, *a.g.e.* s.6-7.

⁸⁷ *ağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu Bildirimler Kitabı*,Giresun Üniversitesi İşlam Bilimler Fakültesi Yayınları, Giresun 2017, s.190.

çalışılmıştır. Kalıcı bir tevhid inancı gönüllere hakim kılınmış, ahlakî mükemmelliğe ulaşılmıştır.⁸⁸

632 yılını İslam Sanatının başı olarak alabiliriz. Hz Muhammed (s.a.v) ve onun dört halifesi her türlü lüksten ve gösterişten kaçınmak düşüncesi ile büyük camiler ve saraylar yaptırmaktan geri durmuşlardır. Ama 661’de halifeliğin Emevi’lere geçmesi ve merkezin Medine’den Şam’a götürülmesi ile kesin bir değişim oldu. Suriye’nin bu eski merkezinde kiliseler ve antik tapınaklar yanında islamiyeti temsil edecek yeni camiler yapmak ve Bizansın gösterişine karşı gölgede kalmamak için ihtişamlı saray hayatı beraberinde getirmiştir. Böylece yeni doğan üslup 750 yılında Abbasilere gelinceye kadar İspanya ve Kuzey Afrika’da o kadar güçlü bir şekilde yayılmışki doğuda Abbasi sanatı tamamıyla başka yönlere doğru gelişim gösterirken Kurtuba, Bağdad’a karşı bilinçli bir rekabetle tam 300 yıl Şam geleneğini devam ettirilmiştir.⁸⁹

H.z. Muhammed (s.a.v) döneminde yapılan cami ve 639’da Kûfe şehrinde yapılan camilerden bir şey kalmamıştır. Bu yüzden ilk İslam camilerinin mimarileri hakkında açık ve kesin bilgi edinilebilmesi için bugüne kadar herhangi bir değişiklik yapılmadan ayakta duran Şam’daki Ümeyye Camisine bakarak ancak fikir sahibi olabiliriz. Hem dini, hem de sivil yapıların incelenmesinde, Emevi sanatı ile başlanması bundan ötürüdür. Emeviler devri, İslamın genişleyip yayıldığı İslam sanatının kuruluş halinde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, sanatta yaratıcı olmaktan ziyade derleyici bir özellik taşımaktadır.⁹⁰

Emevi mimarisinde daha önce islam medeniyetlerinde görülmeyen bir üslup kullanılmıştır. Şöyleki bir ev ve cami asla ayrı bir üslupta yapılmamıştır. Emeviler Döneminde İslam sanatının oluşum süreci içerisinde olması, yöneticilerin seleflerinde geri kalmayan bir gösteriş sergileme düşüncesiyle hareket etmeleri onları Helenistik tarzdaki resimler, Sasani ve Kıpti heykeller ve Roma mozaikleri ile Hz.Peygamber’in ashabının sanat mimarisiyle bağdaşmayan tamamen gerçek bir paganizmin örneklerini vermişlerdir.⁹¹ Bu yeni sanat anlayışına kaligrafi ve bitkisel motifler ve nehir kenarında evler gibi tasvirlerin denendiği yeni bir üslup oluşmuştur. İlk İslam devleti olan

⁸⁸ *Medeniyet Tasavvuru ve Karatay Medresesi*, Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2018, s.178.

⁸⁹ Oktay Aslanapa, *Türk ve İslam Sanatı*, Nurgök Matbası, İstanbul 1969, s.25

⁹⁰ Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s.9

⁹¹ Titus Burckhardt, *İslam Sanatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2005, s.37-39

Emevilerin ilk anıtsal dini mimari yapısı olan Kubbetü's-Sahrada ve Şam Emeviye Camisinde bu yeni üslubu net bir şekilde görebilmekteyiz.⁹²

İslam dini mimarisinin temelini oluşturan Hz.Peygamberin Medinede yaptığı ilk camisinde uyguladığı bir takım kurallar günümüze değin değişmeden uygulamaya devam etmiştir. Namaz kılmak için yapılmış alanın kabe yönünü belirleyen mihrap düz duvar olabileceği gibi genellikle girintiliydi. Müslümanlara cemaatte hitap etmek için namaz kılınan zeminden yüksekçe yere ise; minber denilmiştir. Minber cuma günü ve diğer dini günlerin ibadetleri için önemli bir yere sahiptir.⁹³ Cami mimarisinin oluşumunda önemli olan bu bölümler daha sonra giderek geliştirilmiştir.

Hz. Ömer döneminde Amr b. As tarafında Mısır Fustat'ta inşa ettirilen cami hurma ağacında yapılmış direklerle desteklenen alçak ve iç avlusu bulunmayan bir yapıdır. Bu ilk yapılan camilerde minare yer almamıştır. Tarihçi İbnu Zeyyad 656 tarihinde caminin dört köşeli yapılan bir minaresinin olduğunu söyler. 673 yılına gelindiğinde Amr camiye genişletmiş ve dört köşesine de dört minare eklettirmiştir. Verilen bilgilere göre mihrab ilk defa bu cami'de yer almıştır. Emeviler Döneminde bir taraftan eski camiler imar edilirken bir yandan da yeni camiler inşa edilmiştir. İslam mimarisinin en önemli camilerden biri de Şam'daki Emeviyye Camisidir. Halife I. Velid döneminde Joennes Kilise'si yerine yapılan Emeviyye Camisi plan özeliği bakımından Mescid-i Nebeviyye'nin plan özeliği örnek alınmıştır. Abbasiler döneminde Cami mimarisinde yeni gelişmeler görülmektedir. Malzeme olarak tuğlanın kullanılması ve caminin dışında yer alan "Malviye" denilen minare bu dönemde kullanılmıştır. Yine cami mimarisinde ilk kez sivri kemerler bu dönemde kullanılmıştır.⁹⁴

İslam kültür ve medeniyetinde önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde yapılan camilerde Mezopotanya ve Doğu mimari üslubu görülmektedir. Abbasiler, Emevilerin revaklı avlu ve kapalı ibadet mekanlarından oluşan çok ayaklı dikdörtgen planlı cami mimarisini devam ettirmekle birlikte tuğla, alçı tezyinatlı ve abidevi ölçülere sahip olup Emevi camilerinden farklı bir cami mimarisi ortaya koymuşlardır.

⁹² Selim Kılıçoğlu, Nuran Kara Pilehvarian, *Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 12/4: s. (605-618).

⁹³ Tuncer Doğan, "Osmanlı Cami Mimarisi'nde Aydınlatma Düzenleri Açısından Gelişim (XIV.-XVII Yüzyıl)", *YYÜ Eğitim Dergisi*, XI: (2013), s. (295-320).

⁹⁴ Cahid Baltacı, "İslam Medeniyetinde Cami", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: (1985), s. (225-241).

Bu dönemde yapılan Sammarra Ulu Cami İslam mimarisinin en geniş yapısı olması Emevi yapılarından farklı olarak tuğladan inşa edilmiş olması, kemer kullanılmadan düz damın doğrudan ayaklara oturtulması, dışardan helenozik bir rampayla çıkılan malviye tipindeki minaresi avlusunun doğu, batısında dört ayak üzerine oturtulan dört revak kuzey üç sıra halinde revakla çevrili olup bu dönemin en önemli camisidir.⁹⁵

Bugün Mezopotanya'da yer alan iki önemli cami bu dönemi temsil etmektedir. Bunlar Samarra Ulu Cami ve Caferriyye şehrindeki Ebu Dülef Camidir. Diğer yapılar günümüze kadar gelememişlerdir. Mısır'da kurulan ilk Türk devleti olan Tolunoğulları döneminde cami mimarisi görünüş itibarıyla estetik bir biçime kavuşmuştur. Yapının duvarlarında yer alan pencere açıklıklarıyla Abbasi dönemdeki kale görünümünden kurtulmuştur.⁹⁶

Tolunoğlu Cami, Sammarra Cami mimarisinin örnek alınmış olup, Mısır'da taş malzeme fazla olmasına rağmen Sammarra'daki gibi tamamen tuğladan yapılmıştır. Mısır mimarisi hem Abbasi mimarisinden hem de Türklerin Orta Asya'daki kültürel mimarisinden etkilenmiştir. Mısırda kurulan diğer bir devleti Akşid (İhşid) oğulları dönemine ait fazla bir eser günümüze kadar gelememiştir. Kahire'deki Tabataba Meşhedi bu dönemin en önemli eseridir. İhşidilerden sonra iki asır Fatımi idaresinde kalarak Magrip sanatından etkilenen Mısır daha sonra Eyyubilerin hakimiyetine girmiştir. Eyyubi sanatı İslam sanatında önemli gelişmelerin yaşandığı yeni yapı tarzların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Eyyubi sanatı, Mısır sanatının temelini oluşturmaktadır. Eyyubiler zamanında Mısırda yapılan eserler Zengilerin aracılığıyla Büyük Selçuklu mimarisinde devam ettirilmiştir. Bu nedenle Mısır'daki İslam sanatı Eyyubiler döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. Daha sonra Memlük egemenliğine giren Mısır bu dönemde inşa etme ve sanatsal faaliyetleriyle beraber Mısır'daki Eyyubi öncesi Fatımiler ve Tolunoğulları dışında Arap sanat üslubundan farklı, bütünüyle Türk sanat anlayış geleneğinin bir devamı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Fatımilerin Şii Mezhebi'ne karşılık Hanifi mezhebi başta

---

⁹⁵ *Medeniyetin Başladığı Yer Cami*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2013, s. 54.

⁹⁶ Cahid Baltacı, *a.g.e.*, s. 225-241.

olmak üzere dört sünni mezhebi de bu dönemde Mısır'da güçlenmeye başlamıştır. Bu da birçok sayıda medresenin yapılmasına vesile olunmuştur.⁹⁷

1250 yılında Mısır'a egemen olan Memlûklülükler kendilerine has yeni bir mimari üslup meydana getirmişlerdir. Hem Türk (yani Bahri), hem de Çerkez Memlûklülükler dönemi mimarisi, Türk kökenli olmalarına rağmen, Türk mimarisinde uzaktırlar. Memlûk mimarisinde Suriye ve Mısırda kurulan Fatimi, Eyyubi ve Magrip sanatından etkilenmişlerdir. Kendine has ve güçlü mimarisi olan Memlûklülükler Osmanlı egemenliğine girmesiyle daha ihtişamlı ve anıtsal büyük bir imparatorluk tarzını meydana getiren Osmanlı sanatı karşısında bir zaman mücadele etmişlerdir. Kahire'de Osmanlı dönemi camileri, Osmanlı cami mimarisinde kullanılan merkezi kubbeli camiler inşa edilirken malzeme kullanımında ve cephe süslemelerinde Memlûk geleneğine bağlı kalınır. Memlûk yapıların cephelerinde anıtsal mermer portal, çok renkli taş işçiliği, statik sırayla taçlanan dikdörtgen formlu sağır nişler, demir kafesli dikdörtgen formunda pencereler, kare ya da çokgen gövdeli çok katlı taş malzemeden yapılan minareler, soğan kubbesi ve ince gövdelerini saran kabarmalı taş işçiliğiyle Osmanlı minarelerinden çok farklıdır. Türbelerinde ve mihrap önünde kullanılan sivri kemerli kubbeler, kabartmalı taş işçiliğiyle süslenmiştir. Bu kubbeler Osmanlı kubbelerinden daha küçük biçimde yapılmışlardır. yapıların iç mimarisi çok renkli mermerler, alçı süsleme ve ahşap boyalı tavanlar gibi sade mimariden uzaktır. Bu dönemin önemli örnekleri, El Müeyyed Camisi, Sultan Barkukiye Medresesi'dir.⁹⁸

İslam devletlerinin hüküm sürdükleri yerlerde ,inanç sistemine uygun binalar, belirli mimari anlayışlar ve yapı türleri zamanla biçim kazanmıştır. Halife ,sultan ya da emirlerin inşa ettirdikleri daha özgün yapılardır. İslam inancının ,mimari anlayışa yön verecek siyasi iradeye dönüşmesiyle beraber ,inanca bağlı olarak bölgelerin yerel mimarisinden ve çağdaş olan diğer kültürlerden ayrılmaya başlamıştır. Kubbetü's sahra hariç dört halife ve Emevi döneminde kalan camilerin hiçbiri alana hakim bir eleman olarak görülmemiştir. Kudüs'teki Mescid-i Aksa ,Şam Emeviyye ve Mısır'daki İbn Tolun Camilerinde ,mihrap önündeki sütunların birkaçını kaldırarak yalnızca bu bölüm kubbe ile vurgulanmıştır. Bu şekilde yapılan kubbeler yapıya estetiklik katmamıştır

⁹⁷ Ahmet Ali Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır" 38.Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ,Bildiriler ,10-15 Eylül 2007 , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu , Cilt : I: Ankara, (2011), s.(78-80).

⁹⁸ Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisinin Sentezi", *Sanat Tarihi Dergisi*, 5/5: (1990), s. (139-148).

aksine yatay biçimde gelişen örtü sisteminin kenarlarında garip bir çıkıntı yapmıştır. Kubbe mimarisi bakımından ilk önemlerden biri olan Güney Afganistanda Gazneliler'e ait olan Leşker-i Bazar Ulu Camidir.⁹⁹

10. yüzyıldan itibaren Türkler Müslüman olmaya başlamışlardır. Gaznelilerle beraber İran'da çoğunluğu Türk olan bölgelerde Türk sülaleleri buraları ele geçirmişler ve Selçuklarla birlikte Doğu İslam medeniyetinin hakimleri olmuşlardır.¹⁰⁰

Erken İslam döneminin (Dört Halife Devri, Emevi, Abbasi devirleri) en yaygın olan Ulu Camiler (çok ayaklı, tonoz bazen kubbe örtülü, kolaylıkla genişletilebilen yapılar) ve Şam Emeviye Camisinde olduğu gibi, mihrap duvarına paralel olarak bölünen sahinin, mihrap önünü kubbeye kesilmesi sonucunda oluşan plan tipi Türk sanatında görülmektedir.¹⁰¹

Emeviler, Gazneli ve Karahanlılar döneminde harim bölümü enine sahinlerden oluşan ve ortasında mihrap önü kubbesi bulunan uzun nefli ve avlusu olan dikdörtgen bir plan uygulanırken, 8-10. yy arasında Akdeniz iklim koşullarından dolayı ana mekân, ahşap taşıyıcı üst örtü ile kaplanmış. Fakat Karahanlı döneminde merkezi kubbenin dört ayak üzerine oturtulduğu, kare planlı şemasına sahip olan Talhan Baba Camisi ve Degaron Camisi sonraki zamanlarda gelişerek merkezi planlı camilerin öncüsü kabul edilmiştir. Abbasiler döneminde Türk, İran mimarisinin de etkileri ile camiye müezzin mahfili, maksûre, hünkar mahfili, mihrap, minare ve son cemaat mahalli ve şadırvan yerleştirilmiştir. 12-13. yy'larda Selçuklu camilerinde kubbeli ve dört eyvanlı mekânlar yapıya eklenilmiştir.¹⁰²

İlk yapılan Arap camilerinden başlamak üzere Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemi olarak sıralayabiliriz. Arap camileri toplu olarak namaz kılabilmek için yağmur ve güneşten korunmak amacıyla yapılmıştır. Direkler üzerine düz örtülü, bol toprak damlı basit yapılardır. Selçuklar ve beylikler döneminde hem plan ve hem de yapı özelliği bakımında önemli gelişmeler olmuştur. Açıkta kalan kısımlar kemer ve kubbe ile kaplamaya başlanmıştır. Melik Şah'ın İsfahandaki *Cami-i Cum'a* adlı camisi,

⁹⁹ Mustafa Yıldırım, "İlk Dönem İslam Sanatının Oluşumu", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4/10: (2015), s. (59-70).

¹⁰⁰ Doğan Kuban, *İslam Mimarisi Tarihine Giriş*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1968-69, s.1

¹⁰¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2000, s.96.

¹⁰² Fikret Karaman, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açından)*, Bildiriler Kitabı I.Cilt ,İnönü Üniversitesi Yayınevi,08-09 Ekim Malatya 2018, s.543-544

mabet yapımında yapılan değişikliğe örnek gösterilebilmektedir. Özellikle kubbe, tonoz yapımı, cephelere taç kapı, avlulara medrese sahnalarına büyük eyvanların yapılması Selçuklular döneminde gelişme göstermiştir. Sivas'taki Ulu Cami, Kayseri'deki Ulu Cami, Amasya'da Burmalı Cami, Minareli Camisi vb. Osmanlıların Bursa ve Edirne'de yaptıkları ilk camilerde Selçuklu üslubu taşımaktadırlar. Sonraları Selçuklardaki sıra sütunlu ve düz örtülü camiler yerine tek, çift veya birden fazla kubbelerle örtülü cami tipi meydana gelmiştir. Daha sonraları büyük kubbeli köşelere kürevî üçgen biçiminde bingi yapımı önemli olmuştur.¹⁰³

Selçuklular diğer alanlarda olduğu gibi İslam medeniyetinde kendi sanat anlayışını yansıtmışlardır. İsfahan Cami, Musul Cami-i Kebir'i, Kayseri Huand Hatun Cami ve Malatya Ulu Cami bu dönemin en önemli örnekleridir. Selçuklardan, Osmanlıya geçiş dönemi olan Beylikler devri cami mimarisinin özelliği, tek kubbe, son cemaat mahalli ve cephelerin mermer levhayla kaplanmış olmasıdır. Bu dönemde tek bir üsluptan söz edilemez Selçuklu mimarisinin bir devamı olan Beyşehir Eşrefoğlu Cami, Selçuk İsa Bey Cami, Manisa Ulu Cami, Milas Firuz Bey Cami bu dönemin en önemli eserleridir.¹⁰⁴ Cami mimarisinde Osmanlı Erken Döneminde ise payeli ve çok kubbeli yapılar söz edilebilir. 16. yy. sonrasında ise teknolojik imkanların gelişimi Mimar Sinan'ın büyük katkıları ile birlikte plan ve strüktürel açıdan çeşitlilik geliştirilerek kubbeli cami mimarisi uc noktalarına ulaşmıştır.¹⁰⁵

Osmanlı mimarisi genellikle, Erken Devir /Sinan Öncesi Devir / Mimar Sinan dönemi / Batılılaşma dönemi olmak üzere ana devrelere ayrılarak araştırılır. Bu her bir ana dönem ise daha alt devrelere ayrılır. Osmanlı mimarisinin erken devri 1501'den klasik devrin başlangıcına kadar devam eder.¹⁰⁶

Cami ve mescidler Osmanlı Devleti'nin en önemli yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu tür mabetlerin Müslümanların ibadetlerini yapılabilmesi için gereklidirler. İbadetlerini rahat bir biçimde yapabilme isteğinin yanı sıra cuma ve bayram namazları gibi özel günlerin cemaatle kılınması daha makbul olduğundan, bu yapıların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle müslümanların yaşadığı her yerde bir cami veya mescid

¹⁰³ Zeki Başar, *Camilerimiz*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1977, s.42.

¹⁰⁴ Ahmet Akın, "Tarih Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine de Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29: (2016), s. (179-211).

¹⁰⁵ Fikret Karaman, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açından)*, s.543-544

¹⁰⁶ Yaşar Çoruhlu, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, s.96.

yapıldığını söyleyebiliriz. Bu yapılar konum olarak şehrin ana merkezinde yer almışlardır.¹⁰⁷

İslamiyetin ilk yayıldığı ilk günden beri kiliseleri camiye çevirme usulü Osmanlılarda da devam etmiştir. İznik'te Nikea Konsilinin toplanma alanı olduğu Ayasofya Kilisesi 1331'de Orhan bey tarafından alınıp camiye dönüştürülmüştür. Caminin hemen yanında Osmanlılarda bir ilk olarak bir de medrese inşa etmişlerdir. Cami düz bir çatıyla örtülmüş olup sekiz köşeli bir apsise sahip olan bazilika bir kible duvarına mihrap ve minber yerleştirilerek camiye çevrilmiştir. Diğer bir cami Küçük Hacı Özbek Cami Osmanlı Döneminde kalma tarihi belli olan en eski ve önemli bir yapı olup ön kısmında yer alan son cemaat yeri ile tek kubbeli Osmanlı camilerin öncüsüdür. İznik'ten sonra 1327'den itibaren ikinci merkez olan Bursa Osmanlı mimarisinde çok mühim bir yere sahiptir. Bursa Ulu cami ilk dönem İslam mimarisinin payeler ve sütunlar üzerine oturtulan düz çatı ile örtülü avlulu camiler grubuna girmiştir. Sıcak memleketlerde açık bırakılan avlu, Anadolu'nun karasal ikliminden dolayı küçültülerek caminin içerisine alınmıştır. Selçuklu döneminde Anadolu'da yapılan bu camilerde örtü sistemi düz çatı iken Osmanlılarda kubbeli camiye çevrilerek ilk defa anıtsal bir yapı görünümüne kavuşmuştur. Bursa Ulu camiden daha eski ama daha küçük ölçekte yapılmış bir diğer çok kubbeli cami 1365 yılında bugün halen ayakta kalabilen Hisar (Şahadet) camidir. Diğer örnekler ise Gelibolu'da yer alan 1385 tarihinde yapılan Ulu cami, Filibe'de I. Murat dönemine ait (1363-1389) Cuma cami, Edirne 'de Eski cami, Alaşehirde 1465 yılında Şeyh Sinan Camisi, Küre'de 1472 yılında Ulu Cami, Sofya'da 1474 Ulu Cami, İstanbul'da Atikali'de 1500 yılında Zincirli Kuyu Cami, 1573 Piyale Paşa Camisi, Kastamonu'da 1506 yılında Nasrullah Cami, İskenderye'de XVII. Ebu Ali Camisi, Antalya'da altı kubbeli Yivli Minare camileridir.¹⁰⁸

Sultan II. Murat'ın 1437-1447 yılları arasında, yapımı on yıl süren Üç Şerefeli Cami, Osmanlı mimarisinin normal gelişme sürecini aşır beklenmeyen, farklı bir sanat

---

¹⁰⁷ Celalettin Uzun, *17.Yüzyılda Harput*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2016, s.58.

¹⁰⁸ Ernst Diez, Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955, s.113-121

eseri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu yapı yüzyıl sonra Mimar Sinan tarafından meydana atılan, camilere yol gösteren bir öncü olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁹

Osmanlı döneminde padişahların inşa ettirdiği büyük camilere *selatin camileri*, vezirler ve diğer devlet erkanı tarafından yaptırılan orta derece büyüklükte olan camilere banisinin adına istinaden yalnızca cami daha küçük olanlarada mescid denilmektedir. Mescidlerde cuma namazı kılınabilmesi için berat ve izin şartı gerekliydi.¹¹⁰

İlk zamanlarda, Cuma namazının kılınmasında önce okunan hutbenin yalnızca Emirü'l-Mü'minîn olan İslam devlet başkanı tarafından okunması mutad iken İslamiyet'in yayılıp genişlemesi sonunda fethedilen şehir ve devletlerde de cuma namazının nasıl eda edileceği yolunda bazı prensiplerin konulduğu görülmektedir. Bu prensiplere göre: Hutbe, Emirü'l-Mü'minîn'in bulunduğu veya bulunmadığı beldelerde onun adına okunur. Tabiatıyla onun adına okunması da yine onun iznine bağlı olması gerekirdi. Bu bakımdan bir minberli mescid, yani cami yapıldığı zaman orada hutbe okunup cuma namazı kılınabilmesi için Emirü'l-Mü'minîn'in ön izni alınmalıdır.¹¹¹

Selatin camilerin daha fazla yer aldığı İstanbul dünyada bir benzeri olmayan şehirdir. Selatin camilerin çokluğu, güzelliği, ihtişamlılığı ve önemli olmaları açısından İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başşehir özeliğine sahiptir. Padişah Fatih Sultan Mehmet döneminden bu zamana kadar emir ve ferman sahibi padişahların bir kaç hariç hepsinin bir selatin camileri vardır. Bunlardan en önemlileri Fatih Cami, Sultan Ahmet Cami, Ayasofya Camisidir. Bunlar içerisinde Ayasofya Cami daha ihtişamlı ve daha çok önemli bir yere sahiptir. Şibli Numani Türk camiler için şunları naketmiştir: Bu camilerin mimari özellikleri bizim memleketimizdeki camilerin mimari özelliklerinden tamamen farklıdır. Ne yan galerileri ne bizdeki gibi mihrapları, ne de mescid olarak yapılmış olan açık alanları vardır. Yalnızca büyük bir kubbeden ve yanlarında yer alan küçük kubbelerden oluşmaktadır. İç mekanları o kadar geniş, ferah ve ihtişamlı ki anlatılamaz. Birden fazla insanın barındırabilmektedir. Çoğunlukla bütün camilerde vazgeçilmez bir uygulama vardır. Bu uygulama Türk padişahların ehli sünnet mezhebine çok sıkı bağlı oldukları söylenebilir. Bunu göstergesi bütün mescitlerde

¹⁰⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984 s.34.

¹¹⁰ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7,91-92.

¹¹¹ İhsan Erzi, "Hadikatü'l-Cevâmi", *Camilerimiz Ansiklopedisi*, Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1987, s.12-13.

vazgeçilmez bir üslup olan caminin duvarlarına dört büyük levhanın asılmasıdır. Bu levhalar altın suyuyla mükemmel bir yazı stiliyle yazılmış, celi harflerle şekillendirilmiş dört halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali)'nin isimlerine yer verilmiştir. Aynı zamanda yaldızlı, süslü yazı ustalarının levhalarında örnek olarak duvarda yer verilmiştir. Camilerin hepsi ihtişamlı ve bakımlıdırlar. Normal günlerde kilim, bayram ve cuma günleri ise güzel ve değerli halılar serilmektedir. Caminin bir tarafında küçük bir yer bulunur. Burada abdest almak için şadırvan ve yan taraflarına musluklar konulmuş abdest alma mahalleri bulunmaktadır. Bizim memlekette olduğu gibi havuzlarda abdest alma adetleri yoktur.¹¹²

Erken Osmanlı mimarisinde cephelerdeki tuğla bezemeler ile taş, tuğla inşa tekniği araştırmacılar tarafından çoğu kez Bizans etkisi olduğu yorumu yapılmaktadır. Mimaride Anadolu Selçuklularında yoğun bir biçimde taş malzeme ağırlıklı olarak kullanılmasına rağmen, Osmanlı Beyliği yapılarında taş ve tuğlanın birlikte kullanılması ile Bizans yapılarına benzeyen malzeme tercihi, işlevsel olarak uygunluk, o zamanın ekonomik koşulları ve taş ocaklarının yakınlığından dolayı kaynaklamış olabilir. Bununla beraber, malzeme seçimi ve yapı teknolojisi ve usta performansıda etkili olmuştur. Yazılı belgeler haricinde, mimari veriler incelendiğinde, yapılardaki Osmanlı, Bizans tuğla işçiliğinden yola çıkılarak ele geçirilen bölgelerdeki yerli halkın kaldıkları bölgeleri bırakıp gitmeyerek Osmanlı egemenliği altında çalışmaya devam ettiklerini söyleyebiliriz. Bugün henüz ayakta kalabilen yapılar sağlam durumda ve malzeme kullanımı bakımından birebir incelenip değerlendirilirken, farklı kalıntılardan, onarım belirtilerinden ve değişik kaynaklardan ele alınarak, açıklığa kavuşturulmak istenilmiştir.¹¹³

16 ve 17 yüzyılda Osmanlı devletinin ekonomik gücünü temsil eden ihtişamlı Klasik üslupta eserler vermiştir. Fakat 17. yüzyılın sonunda 1699 Karlofça antlaşmasıyla Osmanlı devletinin siyasi ve kültürel alanda değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerle birlikte yöneticiler ve aydınlar Batı dünyasını yakından takip etmeye başlamışlardır. Kültürel ilişkilerimiz Avrupa ile 18. yüzyılda Lale devri sonrasında başlamıştır. Klasik Osmanlı mimarisinin etkileri 18. yüzyılda gittikçe daralmış olup

¹¹² Şibli Numani, *Anadolu-Suriye -Mısır Seyahatnamesi* ,Bilimevi Bas.Yay.Ltd.Şti, İstanbul 2002, s.99-100

¹¹³ Yusuf, Kartal, *Erken Devir Osmanlı Mimarisi (Edirne) Duvar Dokusu*, İstanbul Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.4.

yerini Avrupa barok ve rokoko bezemesi İstanbul yapılarında yerini almıştır.¹⁸ 18. yüzyılda klasik mimarın sade ve ağır havasından uzaklaşarak Selçuklu ve İran mimarisine benzeyen bir Avrupa Üslup benimsenmiştir. Fakat Osmanlı mimarları tarafından benimsenen bu yeni üslup türk geleklerine uydularak verilmiştir. Mehmet Tahir Ağanın 1761’de yaptığı Üsküdar’daki Ayazma Cami ile I. Abdülhamid’in 1778’de yaptırdığı Beylerbeyi Camide yeni üslupta yapılmıştır.¹¹⁴

Batılılaşma sürecine geçilmesiyle, Hassa Mimarlar Ocağı ve Mimar Sinan’ın etkileri giderek azalma görülmektedir. Farklı işlevli (okul, kışla, vb.) yapılar tarihi büyük anıtsal camilerle yarışır duruma gelmiştir. Bunun yanında mimarlığın saray dışına çıkması sivil mimarlıkta önemli gelişmelere sebep olmuştur. Böylelikle bu dönemde diğer yapıların önemide giderek artmıştır.¹¹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük ölçüde cami yapımına rastlanmamaktadır. Mimar Kemalettin Bey’in Bakırköy Kartaltepe Camisi (1914-1924) ve Çankaya Camisi bu dönemli örneklerindendir. Ankara’nın ihtiyacına cevap verecek bir cami yaptırılmak istenmiş bunun üzerine Mimar Kemaleddin’in hazırladığı proje Çankaya Camisi faaliyete sokulmamıştır. 6 Mart 1927 tarihli Yeni Ses Gazetesi’ne göre Mimar Kemaleddin’in tasarlamış olduğu Çankaya Camisi, klasik Türk mimarisi etkileri görüldüğünden yeteri kadar modern görülmemiştir. Bundan dolayı uygulanmamış olunabileceği düşünülüyor. Türkiye Mimarlar Odasının “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Mimar Kemalettin (1870-1927) ” İsimli çalışmada 1926 yılına tarihlenen ve klasik şekilde yapılan dört camiden söz edilmektedir. Bunlar Bandırma Haydar Çavuş Cami, Burdur Tefenni Cami, Orhangazi Cami, Kocaeli Karamürsel Camisidir. Çankayan Camisiyle aynı zaman diliminde yapılan Mimar Kemaleddin Bey’in yaptığı camilerde kullanılan üslup geleneksel klasik Osmanlı üslubuyla yapılmışlardır. Bu da milli mimari anlayışının devam edildiğini göstermektedir. 1945’lere kadar farklı bir cami mimarisine rastlanılamamaktadır. II. Dünya savaşından sonra Türkiyede çok partili bir döneme girilmiştir. Mimaride de yeni üslup arayışların başladığı bir dönem başlamıştır. 1940-1950 yılları arasında tekrardan millî mimari üslubu görülmeye başlanmıştır.

---

¹¹⁴ Neziha Bezci, *Arşiv Belgeleri Işığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi , Sakarya 2019, s.7-9

¹¹⁵ Müzzeyyen Çorbacı, *Tasarım Yardımcı Araçların Işığında Günümüz Cami Yapısında Oluşan Biçimsel Dönüşüme İlişkin Bir Çalışma*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.80

Dönemin İstanbul vakıflar baş mimarı Vasfi Ege'nin Şişli Camisi (1945-1953) yılları arasında yapılan en önemli örneklerden biridir.¹¹⁶

Cumhuriyetin ilanı ile Osmanlı'nın siyasi, kültürel ve toplumsal geleneklerinden farklı değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimle beraber I.Ulusal Mimarlık Akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımla birlikte mimaride form ve biçim olarak geleneksel üsluptan farklı yeni modern bir yaklaşım kendini göstermiştir. Öyleki 1960 yıllarında Uluslararası mimariye olan ilgi, cami mimarisinde de kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu farklı Üslup Anadolu yapılarında Vedat Dolaykay'ın Kocatepe Cami, Beyruz Çinici'nin TBMM Meclis Camisi ve Emre Arolat'ın Sancaklar Camilerin mimari özelliklerinde görülmektedir. Bu dönemden itibaren batının mimari gelişmelerinden yakından takip edilmiştir.¹¹⁷

Camilerde dinî açıdan bir biçim birliği zorunluğu yoktur. Nasıl ki düz örtülü Arap camileri ile Selçuklu camileri birbirinden değişik olduğu gibi, Pakistan ve Çin camileri de başka üsluptadırlar. Osmanlı camileri ise bütün bunlara nazaran çok çağdaş bir mimari göstermektedir. Modernist anlayış 19. Yüzyıl sonrasında görülmeye başlanılmış olsa da cami mimarisinde çok fazla etkili olmamıştır. 21. yüzyıl'da teknolojinin gelişmesiyle beraber estetik ve mimari kaygıların oluşması gibi nedenlerle İslam coğrafyasında, İslami ritüellere uygun bir biçimde, cami mimarisinde yerini almıştır.¹¹⁸

Cumhuriyet döneminde, din işleri ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu yetkili kılınırken ibadet yapımları ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Kanuni yetkilendirme ve düzenlemeden uzak kalınması sonucunda cami yaptırma dernekleri kurulmuş olup cami yapımı ağırlıklı olarak bu yolla yürütülmüştür. Yasal olarak serbest bırakılınca daha çok hayır severler tarafında yapılan kent yapısına uygun olmayan birbirine çok yakın mesafede büyük ya da çok küçük olarak inşa edilemeleri sonucunda günümüz cami mimarisinde ilkesiz yaklaşım örneklerin oluşmasına neden olmuştur. Camilerimizin halkın, mali desteğiyle ve zevklerine göre yapıldığı sürece ilkesiz yaklaşım örneklerinin sayısı gün geçtikçe artacaktır. Bunun önüne geçmenin tek yolu

¹¹⁶ Miskine Akar,Nuran Kara Pilehvarian, *Türkiye'de Güncel Cami Mimarisi Üzerine Bir Araştırma:İstanbul Esenler İlçesi Örneği*, Nisan Cilt:2/2: (2019), s. (63-89).

¹¹⁷ Hüseyin Özdemir, "Günümüz Cami Mimarisindeki Yaklaşımlar: Konya Kent Merkezindeki Cami Örnekleri", *Online Journal of Art and Design*, 11/1: (2023), s. (59-70).

¹¹⁸ Fikret Karaman, *a.g.e.* s.543-544.

sadece denetimi sağlamak değildir. Camiler mimarların tasarladığı, inşaat mühendislerinin statik bakımda katkıda bulunduğu bir yapı olarak kabullenilmedikçe, ilkesiz yaklaşım örnekleri devam edilecektir. Günümüzde çok önemli olan cami yapımının serberstliği engellenerek ihtiyaca göre belli bir mesafelerde, yeterli büyüklükte camiler yapılması bu sorunun önüne bir nebze geçilmiş olunacaktır.¹¹⁹

2.2. Elazığ Merkez Mollakendi Kasabası IV. Murat Cami (Şeyh Ahmet Pekeri Cami)

Yer : Elazığ Merkez Mollakendi 1045, 1084, 1085, 1086 Nolu parseller

Mülkiyeti: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Tescil Durumu: Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 2.10.996-1848

Tarih ve Dönemi:1045/1635 yılı Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer: Mamuratülaziz merkez kazaya bağlı Mollakendi Köyü'nde bulunur.¹²⁰ Elazığ'ın merkez bucaklarından Mollakendi, Elazığ-Maden yolu üzerinde bulunan Elazığ'dan 14 kilometre uzaklıktadır. Mollakendi Ovası önemli yerleşim merkezlerden biridir.¹²¹

Osmanlı Devletinden öncesinde de var olan, bugün Mollakendi köyünde bulunan cami ve türbeden oluşan Molla Ahmet Peykeri zaviyesi, bir külliye (zaviye, cami, medrese ve türbe) şeklinde hizmet vermektedir. Elazığ'dan Van ve Erzurum giderken yol güzergâhından bulunan bu zaviye, yolculuk yapan insanların ücretsiz olarak ihtiyaçlarını giderdikleri, konakladıkları bir yer özeliğini taşıyordu. Köy halkı bu hizmetinden dolayı avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır.

---

¹¹⁹ Elif Gürsoy, “Günümüz Cami Mimarisinde “İlkesiz Yaklaşım”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 28, (2013). s. (239-253).

¹²⁰ Kürşat Çelik, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defteri'ne göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Dergisi*, 40/12: (2013), s. (143-163).

¹²¹ Metin Sözen, *Elazığ'ın Mollakendi Bucağında Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi*, (İsmail Uzunçarşıya Armağan), Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s.424-425.

19. Yüzyıla gelindiğinden zaviyenin halen Mollakendi köyünde faaliyetlerini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. 1867 yılında imaret biçiminde daha çok hizmet vermekteydi ve şeyhi-i imaret olarak zaviye kayıtlarına geçmektedir.¹²²

Yapının Banisi

Evliya Çelebi'ye göre eser 1655 yılında yapılmıştır. Halk arasında yerleşmiş söylentilere dayanarak Prof. Dr. İshak Sunguroğlu; IV. Murat'ın Şeyh Ahmet Peykeri ile Revan Seferi'ne çıkışı sırasında Mollakendi'ye 5 kilometre uzaklıktaki Hoğu (Yurtbaşı) Köy'ünde görüşmüşlerdir. Padişah zafer dönüşünde tekrar aynı yolu kullanarak önce Mollaköy ağalarının konağından birine bir gece konuk olmuştur ve Şeyh Ahmet Pekyeri'yi ziyaret etmiş ve kendisine şükranlarını sunmak üzere Mollaköyünde adına ziyafetle bir cami yaptırmıştır. Başka bir bilgiye göre IV. Murat Bağdat seferi dönüşü sırasında İstanbul'a gitmek üzere seyahatına devam ederken üçüncü kez Harput'tan geçer. Harput'ta muvasalatında Ahmet Pekyeri'yi sorar. Vefat ettiğini duyunca çok üzülür ve Molla köyünde caminin yanındaki kabrini ziyaret eder. Ruhaniyetine tazim ederek şeyhin adına ziyafetle bir medrese ve yolcuların barınmaları ve yiyip içmeleri ve ihtiyaçlarını gidermek için bir zaviye ile türbenin yapılmasını emreder. Bu ifadeye göre medrese, zaviye ve türbenin Şeyh Ahmet Peykeri'nin ölümünden sonra IV. Murat tarafından yapıldığı söylenir.¹²³

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Batı yönündeki türbe ile birlikte yapılan cami bir avlu içerisinde yer almaktadır. Avluya basık kemerli kapı açıklığından girilmektedir (Resim.1). Yapı dikdörtgen planlı olup harim mekânı sekizgen kasnak üzerine oturan kare planlı kubbe ile örtülüdür. Kuzey cephesinde küçük kubbelerle kaplı üç bölümlü bir son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Avlu girişinin hemen sağ tarafında kare planlı şadırvan balkoken tarzda kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Üst örtü, dışarıya hafif taşkın saçak üzerine yükselen dört cepheden sundurma çatılıdır (Resim.2). Doğu, güney ve batı cephelerinde

¹²² Enver Çakar, Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 3, Elazığ 2017, s.82-83.

¹²³ Metin Sözen, *Elazığ'ın Mollakendi Bucağında Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi*, (İsmail Uzunçarşılıya Armağan), s.424-425.

pencere açıklıkları bulunmaktadır¹²⁴ (Resim.3). Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi tek şerefeli, silindirik gövdelidir. Sağda, son cemaat yerinden girilebilen kesme taştan yapılmış olan caminin minaresi ise, XVII. yüzyılın özelliklerini korumaktadır. Tek şerefeli, silindirik gövdeli minarede, yalın görünüşün değiştiği yer şerefenin altındaki mukarnas şerididir. Bu mukarnaslı bezemeye caminin mihrabındaki mukarnaslar arasında yakın ilişki vardır. Bu mukarnaslı bezemeye mihrap mukarnasların hareketli görünüşüne karşılık, şerife korkuluklarındaki taş levhalar sade yapılmıştır (Resim.4,5). Kuzede son cemaat yeri iki yalın sütun ve başlıklara oturan, üç sivri kemerle dışarıya, avluya açılmaktadır. Kemer aralıkları cam çerçevelerle kapatılmıştır. Ortadaki kemer açıklığından son cemaat mahalline girilmektedir.

İç Tasvir

Üç bölüm son cemaat yerinde kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır (Resim. 6,7). Son cemaat yerindeki sivri kemer içine alınmış basık kemerli girişten, tek kubbeli ana mekâna geçilmektedir (Resim.8).

Harimin kuzeyinde ahşap direk ve korkuluklardan oluşan kadın mahfili yer alır (Resim. 9). Harim girişinin hemen sağında dört ayak üzerinde yükselen mahfil yakın dönemde camiye yerleştirilmiş olup dört köşesinde yer alan ahşap kenarlıklar sonsuzluk hissi veren geometrik motifi barındırmaktadır. (Resim.10) Doğu yönündeki üç tane pencere açıklığı, batı yönünde ise iki tane pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim.11,12). Son cemaat yerindeki kemerli kapıdan, tek kubbeli ana mekâna girilince, ilk göze çarpan, kubbeye geçişi sağlayan trompların kemer ayaklarının yere kadar inmesidir. Böyle bir planın denendiği tek kubbeli cami örnekleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı Osmanlı yapılarında tekrar edilmiştir. Genellikle bu tür uygulamalarda kubbeye geçişi sağlayan trompların yerel bağlantısı belirli bir akışı beraberinde getiriyorsa da, bazı örneklerde olduğu gibi yapının basık görünmesine neden olmaktadır. Kible duvarı ortasında mihrap bulunmaktadır. Caminin bezeme özelliği açısından en yoğun yeri mihraptır. İri mukarnasların şekillendirdiği dış bordür, mihrabı üç yönden dolaşmakta, aynı durum mihrap nişinde de karşımıza çıkıyor. Tepelik, alınlık, köşelikler gibi unsurlar yer almamaktadır. XVII. Yüzyıl yapılarında bu tip bir

---

¹²⁴ Celil Arslan, *Elazığ'daki Türk Devri Yapıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2003, s.57-58.

mukarnas düzen kullanılmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, mukarnaslara bakılarak tarihlendirme yapmak çok zordur¹²⁵ (Resim.13).

Şeyh Ahmet Pekyeri Camisinde mihraba uygun mihrapla bütünlük içinde olan minberidir. İki tarafta yer alan korkuluklarında değişime uğrasa da minber, bütünüyle ilk özelliklerini korumaktadır. Ön cephesindeki küçük köşe sütunları altta sivri kemerli nişler şeklindeki pabuçluk, Bursa kemerli geçit kısmı, taştan minberi mihrap ile bütünleştirmektedir.¹²⁶ Klasik tipte ve taş malzemeden yapılan minberin tarihi değeri bulunmaktadır. Yan aynalık kısmında herhangi bir bezeme görülmeyen minberde kaşlı kemerli altı süpürgelik nişi izlemektedir. Geçit kısmı süpürgelik hizası üzerinde Bursa tipi kemerlidir. Korkuluk kısmı kazıma teknikli çizgisel hat ile oluşturulmuştur. Köşk kısmı dört sütunun taşıdığı ahşap külâhtan oluşmaktadır. Külâh üzerinde açık ucu göğebakan alem bulunmaktadır. Giriş kısmı düz yüzeyli ve oluklu oyma tekniği ile birbirine geçme yapan baklava dilimlerinin sıralanmasıyla oluşan geometrik bezeme ile süslenmiştir. Taç kısmında palmet ve rumi motifleri kazıma ve oyma teknikli bezemeler görülmektedir (Resim.14,15).

Kullanılan Malzeme

Caminin beden duvarları moloz taşla yapılmıştır. Üzeri kurşunla kaplı olan kubbelerin çapları eşit ölçülerdedir. Taştan minberi mihrap ile bütünleştirmektedir. Son cemaat yeri iki yalın sütun ve başlıklara oturan, üç sivri kemerle dışarıya, avluya açılır. Kemer aralıkları cam çerçeveler ile kapatılmıştır. Harimin kuzeyinde ahşap direk ve korkuluklardan yapılan kadın mahfili yer alır.

Süsleme

Son cemaat yerinden girişi olan minare, düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin minaresi ise, XVII. yüzyılın özelliklerini korumaktadır. Tek şerefli, silindirik gövdeli minarede, yalın görünüşün değiştiği yer şerefenin altındaki mukarnas şerididir. Bu mukarnaslı bezemeye caminin mihrabındaki mukarnaslar arasında yakın ilişki vardır. Bu mukarnaslı bezemeye mihrap mukarnasların hareketli görünüşüne karşılık, şerefe korkuluklarındaki taş levhalar sade yapılmıştır. Minberin giriş kısmı düz yüzeyli ve oluklu oyma tekniği ile birbirine geçme yapan baklava dilimlerinin sıralanmasıyla

---

¹²⁵ Metin Sözen, *a.g.e.* s.424.

¹²⁶ Metin Sözen, *a.g.e.* s.425.

oluşan geometrik bezeme ile süslenmiştir. Taç kısmında palmet ve rumi motifleri kazıma ve oyma teknikli bezemeler görülmektedir. Caminin bezeme özelliği açısından en yoğun yeri mihraptır. İri mukarnasların şekillendirdiği dış bordür, mihrabı üç yönden dolaşmakta, aynı durum mihrap nişinde de karşımıza çıkıyor.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

Geçirdiği Önemli Tamiratlar: Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1977, 1995-1996 yıllarında onarılmıştır. Söz konusu eser korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli olduğundan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Vakıflarını Koruma Kanunu uyarınca Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden izin alınmadan hiçbir müdahale yapılamaz.

Elazığ İli ,Mollekendi Beldesinde bulunan Kövenk Köyünün 2863 ve 3386 sayılı yasalar uyarınca ekli 1/1000 ölçekli haritada işaretlendiği şekli ile I.Derece Arkeolojik sit alanı olarak tescillin,

IV. Murat Camii , 2863 ve 3386 sayılı yasalar uyarınca korunması gerekli kültür varlığı özelliği gösterdiğinden ,tescillinin uygun olduğuna ,IV.Murat Caminin tescil fişinin Elazığ Müze Müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanarak kurumumuza iletilmesine ,ayrıca Mollakendi Beldesi imar planı çalışmalarında harita üzerinde işaretlenen Caminin dikkate alınması gerektiğine karar verilmiştir.

Şeyh Ahmet Pekyeri Türbesi:

Yapının Banisi ve Bulunduğu Yer

Şeyh Ahmet Pekyeri Türbesi merkeze bağlı Mollakendi beldesinde IV. Murat camisinin avlusunda yer almaktadır. Cami ile beraber türbeninde IV. Murat tarafında yaptırıldığı rivayet edilmiştir. Araştırmacıların vermiş olduğu bilgilere göre burada daha evvelinde böyle bir köyün olmadığı ,Molla Ahmet Peykeri Hazretleri'nin, Erzincan'dan gelerek buraya yerleşmesiyle beraber buranın geliştiği ve şu anki duruma geldiği söylenir. Farklı tarihi kaynaklarda bu kıymetli zatın adıyla bir vakıf külliyesi bulunduğu ,müştemilatı içerisinde medrese ve zaviye ile beraber cami ve türbenin yer aldığı belirtilir.¹²⁷

¹²⁷ Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, T.C Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim, Sanat,Kültür, Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV), Elazığ 1998, s.105-106.

Molla Ahmet Peykeri Hazretleri'nin, medrese ve zaviyesine ait kayıtların da IV. Murat zamanında 120 yıl evvel yaşadığı bilgisi yer almaktadır. 1518 ve 1523 tahrirlerde medrese ve zaviyenin vakıfları belirtilir. Medrese, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş fakat günümüze yalnızca cami ve türbe gelebilmiştir. Tarihi bilgilerine göre Şeyh Ahmet Peykeri, XV. yüzyılda dünya gelmiş ve XVI. yüzyılının başlarında vefat etmiştir.¹²⁸

Osmanlı dönemine ait kaynakların bazılarında bu külliye ile ilgili burada yatmakta olan zatın adının “Şeyh Ahmet Pekyerici”, “Mevlana Ahmet Pekyerici”, bazısının da “Molla Ahmet Peykeri” olarak geçtiğini söylemişlerdir. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Dönemi XV. yüzyıla ait (III. Murat zamanı) 998 nolu tahrir kayıtlarında zengin vakıflar arasında yer aldığı dile getirmiştir.¹²⁹

Caminin batı yönünde bulunan Mollakendi Şeyh Ahmet Peykeri Türbesi'nin kitâbesi yoktur. Türbe ve diğer yapılar camiye sonra eklenmiştir. Evliya Çelebi'nin eserinde yalnızca “Molla Efendi Hazretleri, cami yanında gömülüdür” şeklinde ifadesi yer almaktadır. Türbeden söz edilmemiştir. Türbenin cami gibi XVII. yüzyılın ikinci çeyreği içine tarihlendirileceği kabul edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri

Kuzey cephesinde yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığından türbeye geçilmektedir.¹³⁰ Cami ve türbe Osmanlı mimarisinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Lakin yakın çevredeki bazı önemli yerleşme merkezindeki eserlerde ise malzemeden bezemeye kadar doğu ve güneydoğu Anadolu'nun bölgesel özellikleri varlığını göstermektedir. Kesme taş, moloz taş ve tuğlanın kullanıldığı türbe, sekizgen bir gövde üzerine kubbe oturtulmuştur. Dıştan ise orijinal kiremitli bir çatı ile örtülü iken, yapılan onarımlar sonucunda önce saç, daha sonra 1990'lı yılların sonlarında ise kurşun ile kaplanmıştır. Türbe de cami gibi onarım geçirmiştir.

¹²⁸ İskender Oymak, “Elazığ Merkez ve Çevresinde Ziyaret Yerleri İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2009), s. (29-61).

¹²⁹ Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, T.C Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV), Elazığ 1998, s.105-106.

¹³⁰ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

Kullanılan Malzeme

Kesme taş, moloz taş ve tuğlanın kullanıldığı türbe, sekizgen bir gövde üzerine kubbe oturtulmuştur. Dıştan ise orijinal kiremitli bir çatı ile örtülüdür.

Süsleme

Türbenin dış cephesinde dikkat çeken nokta, sekizgen gövdeli giriş cephesi ve bitişik cephelerin derin olamayan nişlerle hareketlendirmiş olmasıdır. Özeliğini kaybetmeyen cepheler gibi, diğerlerinin de benzer biçimde ele alınmış olması mümkündür. Sadece bunların kemer aralıkları zamanla sıvanarak özelliklerini kaybetmişler.¹³¹ Güney cephesinde bulunan, alt kısmı aşağıya doğru genişleyen pencere açıklığı dışında süs unsuru ve kitâbesi bulunmamaktadır. Türbede, altıgen dış cephelerin derin olmayan nişlerle renk katılmıştır¹³² (Resim.16).

Geçirmiş Olduğu Onarımlar

Dıştan ise orijinal kiremitli bir çatı ile örtülü iken, yapılan onarımlar sırasında önce saç, daha sonra 1990'lı yılların sonlarında ise kurşun ile kaplanmıştır. Türbe de cami gibi onarım geçirmiştir.¹³³

2.3. Elazığ Merkez İzzet Paşa Cami

Yer : Elazığ Merkez Rızaiye Mah . 147 Ada 2 ve 3 Nolu parseller

Mülkiyeti: Osman Paşa Oğlu Ahmet İzzet Paşa Vakfı

Tescil Durumu: Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 24.10.1993-1376

Tarih ve Dönemi:M. 1865 -1866, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

1865 yılında Harput Eyalet valiğine atanan Ahmet İzzet Paşa döneminde Harput şehrinin Mezra adı verilen yere yani bugünkü Elazığ'a naklinde önemli hareketlilik görülmüştür. Bu dönemde Elazığ şehir kimliğine kavuşmuştur. Bu bölgeye Harput'tan 4

¹³¹ Metin Sözen, *Elazığ'ın Mollakendi Bucağında Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi*, (İsmail Uzunçarşıya Armağan), s.425.

¹³² Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹³³ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

km uzaklıkta Mezra olarak isimlendirilen yukarı şehirden (Harput'tan) ilk göçler 1834'ten itibaren başlanılmıştır. 1844'lerde 20-30 hanelik bir köy görünümünde olan şehir 1867 tarihine gelindiğinde istiklaline kavuşmuştur. Bu durum, Ahmet İzzet Paşa döneminde Harput Eyalet Meclisinde alınan kararın Osmanlı hükümeti tarafından da onaylanması ile tescil edilmiştir.¹³⁴ Bu caminin ilk hali bugünkü caminin yerinde, doğu tarafından giriş kapısı olan binanın dip kısmına kadar ilerleyen bir yola sahiptir.¹³⁵

Yapının Banisi

1865 yılında Harput Eyalet valiğine atanan Ahmet İzzet Paşa şehre büyük hizmetlerden bulunmuş, bir cami bir çok çeşme ve yol yaptırmıştır. İzzet Paşa Cami bugün Elazığ'ın en önemli camilerinden biri olup, Elazığ Bağdat yolu (Gazi caddesi) üzerinde H. 1282 (M. 1865-1866) tarihinde yaptırdığı bilinmektedir. Caminin taç kapısındaki kitâbesi ise Harputlu Rahmi'ye aittir. İzzet Paşa Vakfîyesinin verdiği bilgilere göre de Hacı Ahmet İzzet Paşa, 1865 yılında Çöteli beylerinin arazisi olan (Ağavat Mezrası) şimdiki caminin yerinde 600 metrekarelik bir arsayı kendi parasıyla satın alır ve 1866 yılında kerpiçten ve tek ahşap minareli bir cami yaptırılır. O devirde hayatta olan şair Harputlu Rahmi, İzzet Paşa Caminin yapılış yılını tescillemek amacıyla körpe taşı üzerine bir manzume nakşetmiş ve bu taş üzerindeki giriş kapısının üstüne monte edilmiştir. Manzumenin son iki mısrası ile (H.1282) 1866 tarihini düşürmüştür. Körpe taşı üzerine nakşedilmiş manzume daha sonra yeni caminin doğu cephesine ve mermer üzerine yeniden yazılarak caminin kuzey girişine konulmuştur. Kerpiç bina o haliyle halka 101 yıl kadar hizmet vermiştir.

Kitâbesi

Okunuşu

Hacı İzzet Paşa Caminin dış kapısı üzerindeki kitâbeyi şair Hoğulu Rahmi Hoca yazmıştır ve aşağıdaki gibidir.

Taif-i beyt-i Harem Zair-i Fahr-i âlem

Seyyid-i ehl-i himem Ahmet İzzet Paşa

Böyle bir ma'bed-i âli ola ta hayrâtı

¹³⁴ Murat Çelikdemir, *a.g.m.* s. 425-430.

¹³⁵ Mustafa Yalçın, *150 Yıllık Tarihimiz (1866-2017) İzzet Paşa Vakfî*, TDV Yayın Matbacılık, Ankara 2013, s.11

Men benâ¹³⁶, nüktesine vâkıf olup etti binâ

Her gelen kıla cemaatle namaz ile niyâz

Sebeb-i mağfiret-i Hakk ola tâ rûz-i cezâ

Ola dünyada muvaffak nice bin hayrâta

Dâr-ı ukbâda ola mazhar-ı eltâf-ı Hüdâ

Geldi cevher gibi Rahmî kaleme bir târih

Oldu dünyada eser Cami-i İzzet Paşa

Son mısradaki noktalı harflerin, ebcet hesabındaki rakamlarının toplamı 1282 eder.

Bu rakam caminin yapılışının hicri tarihidir ki miladi 1865 tarihine tekabül eder.

Türkçesi

Kâbe'yi tavaf eden Peygamber efendimiz (s.a.v)'i ziyaret eden

Ehl-i Himmet'in efendisi Ahmet İzzet Paşa

Böyle Yüce bir mabedi hayrat için yaptı

“Men benâ” nüktesininin sırrına erip bina etti

Her gelen cemaatle namaz kılıp niyaz eylesin

Ahirette Hakk'ın bağışlamasına sebep olsun.

İzzet Paşa camii dünyada eseri oldu.

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

İlk caminin kuzeyinde bir giriş kapısı mevcuttu. Yine caminin kuzeyinde abdest alma yerleri bulunurdu. İlk caminin üstü çatı ile kaplıydı ve kubbesi yoktu. Yaklaşık 400-500 cemaat alabilmekteydi¹³⁷ (Resim.17,18). Bugünkü caminin güney cephesindeki mihrabı yarım daire şeklinde dışarı taşmıştır. Cami Osmanlı mimari tarzında yapılmıştır. Caminin doğu ve batı yanlarında 2 şerefeli merdivenli ve asansörlü (Türkiyede ilk asansörlü minaresi ünvanına sahip) iki minare yer alır (Resim.19).

¹³⁶ “men benâ” sözü hadis-i şerifin ilk cümlesidir. Hadisin tamamı “Men benâ lillahi mesciden benallâhu lehu beyten fil cenneti.” “Kim Allah için bir mescid yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.

¹³⁷ Mustafa Yalçın, *150 Yıllık Tarihimiz (1866-2017), İzzet Paşa Vakfı*, s.11

Cephelerinde üç farklı kotta sıralanan pencereleri ile aydınlatılmaktadır. Kuzey cephesinde sütunların üzerinde oturtulan yedi küçük kubbeli açık revak şeklinde son cemaat mahalli bulunmaktadır. Doğu ve batı cephesinde revaklar bulunmaktadır. Batı cephesindeki revaklar büyük oranda kapatılarak bağımsız bölümler ortaya çıkmıştır. Doğu ve batı cephelerindeki revakların harime giriş kısımlarına alüminyum doğramalarla rüzgarlıklar yerleştirilmiştir. Revaklara iki ayrı merdivenle çıkılmaktadır (Resim.20,21). Caminin doğuda 2, batıda 2, kuzeyde 1 olmak üzere beş giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar yanlardaki revaklara açılır ve revaklar 13 kubbeden oluşmuştur. Girişler oyulmuş beyaz mermerle kaplıdır. Kapılar çift kanatlı olup, sert ahşaptan yapılmış ve cilalanmıştır. Kapıların açılıp kapanması için hidrolik menteşeler monte edilmiştir.¹³⁸ Kubbelerin üzeri çamurla sıvandıktan sonra kurşunla kaplanmıştır (Resim.22). Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan şadırvan sekizgen kaide üzerine yükselen sekiz adet sütunun taşıdığı yarım daire kemer forma sahip revak açıklığına sahiptir. Her bir şadırvan cephesinde yarım daire kemerli kitâbelikte ayet-i kerîme yazılıdır. Saçak geniş tutulmuş olup örtü unsuru olarak kubbe kullanılmıştır. Süsleme olarak da bitkisel motiflerin yanısıra sonsuza kadar devam geometrik formlu desenler yer almaktadır (Resim . 23).

İç Tasvir

Caminin doğuda 2, batıda 2, kuzeyde 1 olmak üzere toplamında beş giriş kapısı bulunmaktadır (Resim: 24, 25). Batı ve doğu giriş kapısının sağ tarafında yer alan mahfil kare planlı olup prizmatik gövdeye sahiptir. Caminin inşa edildiği tarihlere ait orijinal mahfil değildir. Ön, arka ve yan yüzleri simetrik olarak düzenlenmiştir. Dikeyde oluşturulan panoların içleri bitkisel bezemeye sahiptir. Bu panoların üzerinde ise korkuluk görevi de gören yüzler simetrik olarak düzenlenmiş olup sonsuz gelişen bitkisel şemaya sahip kompozisyon devam etmektedir (Resim.26). Caminin ilk mihrabı sade olup mihrap nişi kerpiç sıvalıdır. Mihrap kenarlarına ahşap kaplama ile desen verilmiştir. Eski mihrabın batısında bulunan minber köşk tipindedir, ahşap malzemenin yapılmıştır. Harimin güney beden duvarında yaklaşık 1.5 m yükseklikte bulunmaktadır. Minberin köşk kısmına minberin batısında bulunan iki kanatlı kapıdan girilerek çıkılmaktadır. Minberin tabla kısmı iki ahşap sütun üzerine oturtulmuştur. Köşk

¹³⁸ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 30.11.2007-1332

kısımında trabzan korkuluk kısmı ve dört sütun görülmektedir. Minberin dışa saçak gibi taşan üst örtüsü üzerine konik külâh yerleştirilmiştir. Minberin köşk kısmına güney beden duvarındaki nişten geçilerek ulaşılmaktadır. Köşk tipi minberler daha çok küçük ölçekli camilerde yerden tasarruf için tercih edilmektedir. Gaziantep minberlerinde toplam 17 adet köşk minber görülürken, Şanlıurfa ve Halep'te benzer örnekler görülmektedir (Resim.27).

Şu anki mihrap aynı yönde kible duvarı ortasında yer alır ve mermer malzeme kullanılmış ayrıca oyma ve kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Mihrap nişinin her iki yanında sütünce ve sütünce başlıkları yer alır. Mihrabın kavsarası altı sıra mukarnasla teşkil edilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru şu şekilde düzenlenmiştir. Birinci sıra yarım yıldız biçiminde konsol öğeleri bulunmaktadır. Konsolların aralarında altın yaldızlı gülçeler yer almaktadır. İkinci sıra üç bademli nişlerden ile bunların üst ortalarında on iki kolu yıldız biçimli sarkıtlardan müteşekildir. Üçüncü sıra, çift bademli derin niş dizisinde oluşmaktadır. Dördüncü sıra çift bademli nişlerden oluşmakta ve bunların tepe noktasında on kollu yıldız biçimli sarkıtlara yer verilmiştir. Beşinci sırada çift badem dizisi kullanılmıştır. Altıncı sıra dilimli yarım küre şeklinde tepe nişi ile tamamlanmıştır. Mukarnas kavsaranın sağında ve solunda sekizgen dışa taşkın zemin içerisinde gülbezekler de yer almaktadır. Mirabın sağında ve soluna denge sütunları yerleştirilmiştir. Bu sütunlar döndüğü sürece caminin sağlamlığını ve yapısının bozulmadığına işaret etmektedir. En ufak bir kayma ve statiginde bozulma olduğu takdirde sütunlar dönmeyecektir. Mihrabın alınlık kısmında pano içerisinde siyah zemin üzerine altın yaldızlı celî sülüs hatla Bakara Süresi 149-150 ayeti olan *fe-velli vecheke şetra'l-mescidi'l-harâm* yazılıdır. En üste ise silme üzerinde dekoratif işlemeli mihrap tacı yer almaktadır (Resim.28).

Bungünkü mihrapla aynı yönde minber yer almaktadır. Minber klasik tarzda mermer malzemedden yapılmıştır. Klasik Osmanlı Dönemi minberleri üslubunda yapılan minber oldukça yüksektir. Yan aynalık kısmı ajur tekniği ile oluşturulan merkezinde bir etrafında beş dairevi güneş betiminin bulunduğu açık uçlu sonsuz geometrik bezeme ile süslenmiştir. Her iki tarafta da simetrik kaşlı kemerli dört süpürgelik nişi bulunmaktadır. Basık kemerli geçit kısmı üzerinde köşk altı kısmında nervürlü kemerli niş görülmektedir. Dört sütunun taşıdığı basık kemerli köşkün taç kısmında testere dişli friz görülmektedir. Altıgen kasnak kısmı bulunan altı dilimli yeşil külâh kısmı

bulunmaktadır. Giriş kısmı alınlığında kelime-i tevhid bulunmaktadır. Giriş tacında aşağı sarkan den daneler ile palmet motifleri bulunmaktadır (Resim. 29,30).

Batı giriş kapısının karşısında yer alan kapıdan geçtikten sonra düz olarak yapılmış yirmi yedi basamaklı merdivenle üst kat mahfile ulaşılır. Kuzeyde iki, güneyde iki olmak üzere toplamında dört ayak üst kattaki mahfili taşır. “U” şeklinde bir düzenlemeye sahiptir (Resim. 31). Mihrabın solunda yer alan vaaz kürsüsü yakın tarihte camiye getirilmiş olup caminin inşa edildiği tarihlere ait orijinal kürsüsü değildir. Kare kesitli ayaklar üzerinde yükselen ahşap kürsü gövdesinin ön ve yan yüzleri simetrik olarak düzenlenmiştir. Gövde, yatay da ve dikeyde olmak üzere panolara ayrılmış olup her bir pano içerisinde kazıma ve oyma tekniği ile oluşturulmuş bitkisel motifler yer almaktadır. Kürsüye geçiş sol yan cepheden sağlanmaktadır. Gövdeden geçişte her iki yanda korkuluk yer almaktadır. Kürsü aynalığı içerisinde pano içerisinde bitkisel bezeme, hemen üzerinde Ayetü'l-kürsî yazılı olup en üstte ise ahşap işlemeli taç yer almaktadır (Resim.32). Caminin kubbe kasnağının altında dört köşesinde üç sıra halinde birer mukarnaslı pendentif yer almaktadır.

Kullanılan Malzeme

Merkezi kubbeli, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde iki hizmet durumu şerefeli iki adet minaresi bulunan betorname iskelet sisteminde yapılmış bir camidir. Cepheleri taş kaplama, içi sıvayla kaplıdır. Caminin dış duvarı beyaz kesme taş ile kubbeler de kurşunla kaplıdır. Döşeme olarak oniks mermer, araları sert ağaçtan parke ile kaplı olup, üzeri yekpare halı ile döşelidir. Minareye çıkabilmek için asansör sistemi yapılmıştır.

Süsleme

Caminin duvarlarında kalem işi süslemeli ve çini kullanılmıştır. Pencere camları vitray ile süslü, çekme kattan yukarısı tezyinatlarla süslenmiştir. Çekme katın alt bölümleri Kütahya çinisi ile kaplı olup direk ve kolonlar ise mermer kaplıdır. Kirişleri ve revaktan yukarı renkli çiçekler ve ayetler iç kısımlar ayetler ve renkli çiçekler ihtiva eden eski yazı ve desenlerle süslenmiştir.¹³⁹

---

¹³⁹ [https:// www.izvak.org.tr](https://www.izvak.org.tr).

Minberin yan aynalık kısmı ajur tekniği ile oluşturulan merkezinde bir etrafında beş dairevi güneş betiminin bulunduğu açık uçlu sonuz geometrik bezeme ile süslenmiştir. Her iki tarafta da simetrik kaşlı kemerli dört süpürgelik nişi bulunmaktadır. Basık kemerli geçit kısmı üzerinde köşk altı kısmında nervürlü kemerli niş görülmektedir. Dört sütunun taşıdığı basık kemerli köşkün taç kısmında testere dişli friz görülmektedir. Altıgen kasnak kısmı bulunan altı dilimli yeşil külâh kısmı bulunmaktadır. Giriş tacında aşağı sarkan den daneler ile palmet motifleri bulunmaktadır. Şadırvanda süsleme olarak da bitkisel motiflerin yanısıra sonsuza kadar devam eden geometrik formlu desenler yer almaktadır. Kürsü aynalığı içerisinde pano içerisinde bitkisel bezeme ve en üstte ise ahşap işlemeli taç yer almaktadır.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

İlk yapılışından 1966 yılına kadar 100 yıl hizmet veren İzzet Paşa Cami kuzey cephe üst kat tavanı çökmüş ve yeniden yapılması gündeme gelmiş ve bu doğrultuda çalışmalar başlatılmıştır. O tarihlerde caminin doğu cephesi bitişiğindeki Elazığ Belediyesi'ne ait olan Yıldız Park'ının bulunduğu alanın, şehrin bürokratlarına hizmet verecek modern bir lokalin belediye tarafından yaptırılması gündemdedir. Ancak 1962 yılında Avukat Fikret Memişoğlu'nun Elazığ'da yayın hayatına başlattığı Yeni Fırat dergisi bu durumdan rahatsız olur. Mabedin yanında böyle bir lokalin uygun olmayacağını tartışmaya açar. Şehir eşrafını ve halkı Belediye'ye ait Yıldız Park'ına lokal yapılmaması konusunda uyarır. Bu park alanın cami arsasına katılması gerektiğini vurgular. Şehri temsil edecek büyük ihtişamlı bir betorname ve teknolojiye uygun kubbeli, tezniyatlı yeni bir camiye ihtiyaç duyulduğunu muhtelif zamanlarda yayınlar ve 17 mahalle muhtarının yardımları ile halktan imza toplar.

Daha sonraki yıllarda bu camide imamlık görevini yürüten Hafız Hasan Gül, caminin çöken kuzey cephesi üst bölümünü cami cemaatinden ilgili insanlara iletir. Bu çalışmalar neticesinde "İzzet Paşa Camii Yaptırma ve Onarma Derneği" kurulması kararı alınır. İdari heyeti tarafında hazırlanan "İzzet Paşa Camini Yaptırma ve Onarma Derneği" tüzüğü, ilgili makamlara onaylatılarak resmî olarak yürürlüğe girer. Dernek idare heyeti caminin yıkılmaya müsait ve kuzey cephe tahta bendinde çökme olduğunu belgelemek için 31.05.1966 tarih ve 6 sayılı yönetim kurulu kararı ile Bayındırlık Müdürlüğüne müracaat edilerek tazim edilmesi istenir.

Bayındırlık Müdürlüğü'nün personellerinden inşaat mühendisi Yıldırım Güneş ile 10.bölge müdürlüğünden inşaat mühendisi Ahmet Yücel'in tanzim ettiği hasar raporunu alındıktan sonra 31.5.1966 tarih 4 sayılı kararla Vakıflar Genel Müdürlüğü ile protokol yapmak için Ankara'ya bir heyet gönderilir. Böylece Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ön anlaşma yapılır.

Cami inşaatına katılması için Yıldız Parkının alınması ve 30.05.1966 tarih 6 sayılı kararla "cami üst katında çökme" ile ilgili Bayındırlık Müdürlüğü tarafından hazırlanan hasar raporu, Belediye Başkanlığına 02.06.1966 tarih 7 sayılı karar ile aynı rapor Elazığ Müftülüğüne bir yazı ile bildirilir. Ayrıca bu rapor konusunda Vilayet makamına resmi olarak bilgi de verilir. Yıldız parkının belediyeden alınması için 16.07.1966 tarih 8 sayılı karar doğrultusunda caminin yıkılması için Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde yazışmalar yapılması ve Belediye Başkanlığı ile 22 nolu partadaki parkın alınması için görüşmeleri yapılır. Belediye ait arsanın camiye verilmesi halinde alt katta yapılacak işyerlerinden elde edilecek gelirden masraflar düşükten sonra kalan akarın % 10'unun belediyeye verilmesi önerilir.

25.11.1966 tarih 10 sayılı karar ile caminin arsasının dernek namına tescilli için Vakıflar Genel Müdürlüğü ile mutabakat metni hazırlanmasına, ayrıca proje tanzimi ve yardım toplanmasına; üyelerden Ömer Akgün, Abdulkadir Ural, Mustafa Yalnızgi, Mehmet Özgür, Sıtkı Arpacı Ankara'ya gitmeleri için görevlendirilir. Vakıflar Genel Müdürlüğü idare Meclisi 28.04.1967 tarih 146 sayılı karar ile dernek tarafından eski caminin yıkılıp yeni caminin yapılmasına karar verilir.¹⁴⁰

Elazığ ili, Merkez, Rızaiye Mahallesi, İzzet Paşa sokağında, 37 pafta, 147 ada, 2 ve 3 nolu parsellerde yer alan İzzet Paşa Cami ve Müştemilatına ilişkin; Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 23.8.1993 gün ve 1794 sayılı yazısı sonucunda ; "*Elazığ ili, Rızaiye Mahallesi, İzzet Paşa Sokakta yer alan İzzet Paşa Cami ve müştemilatına ilişkin ; Hürriyet Caddesi, Hükümet Caddesi, Şehit H.Sabri ve İzzet Paşa Caddesi ile sınırlanan alanın (37 pafta, 147 ada, 2,3,6,20,ve 19 nolu parseller) bütün olarak İzzet Paşa Cami'nin koruma alanı olarak belirlenmesine, ayrıca söz konusu cami'nin tescil edilmesinin uygun olduğuna karar verilir*".¹⁴¹ 1972 yılında şimdiki haliyle bitirilen cami

¹⁴⁰ Mustafa Yalçın, *150 Yıllık Tarihimiz (1866-2017) İzzet Paşa Vakfı*, s.14-19.

¹⁴¹ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (1993) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 24.10.1993-1376.

söz konusu eser koruması gerekli kültür varlığı olarak tescilli olduğundan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Vakıflarını Koruma Kanunu uyarınca Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden izin alınmadan hiçbir müdahale yapılamaz.¹⁴²

2.4. Elazığ Merkez Hüseyin Cami

Yer : Elazığ merkeze bağlı Hüseyin (Ulukent) Mahallesi, Çarşıbaşı semtinde yolun sol kenarında, 1634-1635 Nolu parsel

Mülkiyeti: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Tescil Durumu: Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 30.11.2007-1332

Tarih ve Dönemi: 1866-1867, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Osmanlı Devleti tarafından 1516 yılında fethedilen Harput Sancağı'nın tahrinine fetihten sonra başlandığı düşünülmüştür. Bu tahrirlerde 1518 tarihinde Harput sancağının bir kolu olan Hüseyin Köy'üdür ve 1523 tarihinde Harput Sancağı ile birlikte Ulu Abad Nahiyesine bağlanmıştır. Hüseyin Elazığ'ın kuzeybatı yönünde kurulmuş çok eski bir yerleşim yeridir. Harput'un ve Hüseyin'in ticari faaliyetleri uzun zaman devam etmiştir. Harput şehri önemini kaybetmeden önce kentte, Harput, Mamuratülaziz ve Hüseyin olmak üzere toplamında üç farklı belde de belediye teşkilatı kurulmuştur. Hüseyin Beldesi, 1900'lü yılların başında önemli bir alışveriş merkezi konumundaydı. Karakol teşkilatın askeri birliklerin bir bölümü ile bu birliklere ait olup onların kentte bulunması şehrin önemini artırmıştır. Bugün de önemli bir yerleşim yeridir ve şehrin geniş ve büyük mahallelerinden birisidir.¹⁴³

Yapının Banisi

Hüseyin Mahallesinde İkamet eden Osman Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

Kitâbesi:

Cami avlusuna giriş kapısının üzerindeki kitâbe

¹⁴² KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 30.11.2007-1332.

¹⁴³ Meltem Kocaman, *Elazığ İli Hüseyin Köyiçi Bölgesi Yerleşim Dokusu ve Geleneksel Evler*, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2018, s.21-23.

Okunuşu: El-câmi' bilâ kirâin ve'l-mâ'u bilâ şirâin

Türkçesi: Cami kiralık su da satılık değildir.

Bu sebeple, yaptırana dua etmeyene Allah lanet etsin. 1283 / 1866

Minberin yanındaki (batısındaki) nişin üzerinde yer alan kitâbe:

Okunuşu:

Olma isyânınla seyyid-i şefaati Hamid

Et nigâhı fahrü'l-kevneyni celbe ihtimâm

Mu-yı gayr-i bu-yı pâki lihye'-i gül-nükhetin

Kıl ziyâret şevkânla gel et selat ile selâm 1283-1866

Türkçesi:

Şefaati efendin varken isyanınla günahkâr olma

İki dünyanın övücü Hz. Peygamber (s.a.v)'in nazarını kendine çekmeye gayret

et

Saçı sakalı gül gibi kokan

Şevk ile ziyaret et salat u selam eyle.

Mihrabın alınlığında bulunan kitâbede şunlar nakş edilmiştir:

Okunuşu:

Bu ziyâ câmi' ve mihrâb ve minber çün tamâm oldu

Mücevher harf olur târih rahm-i beyt-i duâda

Muallâ kiblegâh haktır gel de hemen her gün

Huzûr ile namazın kıl bu mihrâb-ı dilarâda. Sene 1282-1865/66

Türkçesi:

Bu aydınlık cami ve mihrâb tamam oldu

Duadaki rahmet tarihi gösteren kıymetli harfler olur

Her gün gel yüce kiblegâh haktır

Bu gönül süsleyen mihrabta her gün huzur ile namazını kıl

Tarihlendirme:

Kitâbesinde 1865 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. H.1312/M.1894-95 tarihli salnamede, Mamuratülaziz sancağında bulunan minareli camiler arasında sayılmaktadır.¹⁴⁴

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Cami mahallenin kuzeyinde yer almaktadır. Doğu cephesinin sokak boyunca uzanan sağ ucunda sivri kemer içine alınmış kesme taştan yapılmış basık kemerli bir giriş yer almaktadır. Kapıda girince sağ tarafta, içinde bezemeli taş sandukaların yer aldığı bir hazîre bulunmaktadır. Hazîredeki mezar taşları incelediğinde bu bölümün camiyle aynı zamana rastlandığı görülmüştür. Cami avlusunda bulunan hazîreleri temizlenmiş olup kırık mezar taşları onarılmıştır. Etrafı duvarla çevrilerek muhafaza edilmiştir. Oldukça büyük tutulmuş avlunun solunda, hazîrenin karşısında cami yer almaktadır. Kuzeyde son cemaat mahallinin yanlarda duvara orta bölümünde ise bir yalın sütun ve başlığa oturtulmuş, iki sivri kemerle dışarıya, avluya açılmaktadır. Kemer aralıkları cam çerçevelerle kapatılmıştır. İkinci kemer açıklığından son cemaat mahalline girilmektedir (Resim.33). Yapı güney cephesinde, doğu uçta yan yana iki pencere, batı uçta bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim.34). Doğu cephesinde aynı hizada üç alt penceresi, kuzeydoğu kenarında altta bir çeşme üstte penceresi bulunmaktadır. Doğu cephesinde yanı doğrultuda üç alt penceresi bulunmakta, cephe ortasına yakın üst kısmında ise bir pencere yer almaktadır. Doğu cephesinin kuzey ucuna doğru cami duvarına girintili olarak sivri kemer biçiminde çeşme yerleştirilmiştir. Cami imamının verdiği bilgiye göre çeşme daha önce kapının sağındayken yakın bir zamanda söktürülerek şimdiki yerine alınmıştır. Caminin doğu duvarını kuzey bitiminde içte at nalı, dışta sivri kemer içine alınmış avlunun giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kemer düzeni kareye yakın dikdörtgen bir çerçeve içinde alınmıştır. Kemerin üzerinde 1285 / 1868 tarihli Arapça bir kitâbe yer alır (Resim.35,36).¹⁴⁵

¹⁴⁴ Celil Arslan, a.g.e. s.196.

¹⁴⁵ “Hüseyin Camii Hakkında Rapor”, İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007, Kalsen, H.;Sevin, N.; Tübe ,M.

Kuzeydoğu ucunda abdest alabilmek için yer alan şadırvan dikdörtgen planlı olup iki cephesinde güneyde bir, batıda üç sivri kemer formlu revaklara sahiptir. Üst örtü unsuru olarak düz tavanlı olup üç küçük kubbe ile hareketlendirilmiştir (Resim.37). Kuzeybatı cephesinde minare bulunmaktadır. Minaresi kesme taştan yapılmıştır. Silindirik gövdeden bilezikle şerefe kısmına geçilmektedir. Şerefenin altı, konsol şeklinde çıkıntılı kısımlarının arası ile birlikte mukarnas dizisi biçiminde düzenlenmiştir. Üstte taştan şerefe korkuluğu yer almaktadır.¹⁴⁶

Caminin avluya bakan yan cephesine alt katı abdest alma yeri, üst katı Kur'an kursu olarak kullanılan iki katlı betonarme bir yapı eklenerek batı cephesi tamamen kapatılmıştır. Yapının dış cepheleri yeni sıvayla kaplanmış olup iki sıra halindeki dikdörtgen pencerelerde plastik malzeme kullanılmıştır.¹⁴⁷

Kuzey cephesinde bir sundurma altına alınan dikdörtgen çerçeve içine alınmış yuvarlak kemerli kapı açıklığı ve sağında bir pencere bulunmaktadır. İbadet mekânın önündeki sivri kemerli son cemaat yeri duvarla tamamen kapalıyken, daha sonra başlanan onarımlar sırasında açılmış ve ne zaman kapatıldığı bilinmeyen sivri kemerle ilk kez ortaya çıkarılmıştır (Resim. 38).

İç Tasvir

Caminin harim bölümüne basık kemerli bir girişten girilmektedir. Girişin üst kısmında sağ tarafında Allah ,orta bölümde besmeleyi şerif ,sol tarafında Muhammed arapça yazılı bir kitabe yer alır.¹⁴⁸ (Resim.39). Yine batı cephesi ile kuzey cephesinin birleştiği noktada üstte kadınlar mahfiline çıkan demir ve sacdan bir merdiven yapılmıştır. Mekânın giriş bölümüne çelik konstrüksiyonla ikinci bir katı olup bu bölüm kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır¹⁴⁹ (Resim.40). Caminin doğu cephesi duvarında yer alan 1-1,5 metre yüksekliğinde olan vaaz kürsüsü ahşap korkuluklu olup dört basamaktan oluşmaktadır. Orijinal olup yakın zamanda restorasyon ile yenilenmiştir. Harim kısmı; mihraba paralel orta iki sütun birbirine ve duvarda gömme ayaklar ile

¹⁴⁶ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹⁴⁷ "Hüseyin Camii Hakkında Rapor", İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007, Kalsen,H.;Sevin ,N.;Tübe ,M.

¹⁴⁸ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹⁴⁹ "Hüseyin Camii Hakkında Rapor", İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007, Kalsen,H.;Sevin ,N.;Tübe ,M.

bağlanan sivri kemer üzerinin oluşturduğu dört sahından meydana gelmektedir¹⁵⁰ (Resim.41).

Caminin girişinin hemen sağında mahfil yer alır. Dört ayak üzerinde yükselen mahfil sade tutulmuş olup dört köşesinde yer alan ahşap korkuluklardan oluşmaktadır. Yakın zamanda camiye yerleştirilen mahfil orijinal değildir. Mihrabın sağ tarafında, duvarın üst bölümünde yer alan Arapça bir metin daha evvel okunulmayacak kadar yağlı boya ve sıva parçalarıyla kapalıyken yapılmakta olan çalışmalar sırasında temizlenerek orta çıkarılmıştır.¹⁵¹ Minberin sol tarafında yer alan duvarın üst bölümünde kemer içerisine alınmış kitâbe yer almaktadır (Resim.42).

Mekânda yapılan incelemede taşıyıcılar, mihrap ve minberin daha önce kalın bir sıva tabakası ile kaplanmış olup üzerine zaman içinde birkaç kat yeşil yağlı boya sürüldüğü anlaşılmaktadır. Şu anki taş mihrap yarım daire kemer formunda olup sağ ve sol kenarlarında sütünce, sütuncelerin üzerinde başlıklar yer almaktadır. Mihrap kemeri üzerinde ise dikdörtgen düzenleme içerisinde kitâbelik yer alır. Mihrabın sol tarafında yer alan klasik tipteki minber taş malzemeden yapılmış olup altı basamaklıdır. Yan aynalığı merkezinde kaşlı kemerli niş bulunmaktadır. Kök altı kısmında iki adet oval semse görülmektedir. Korkuluk kısmı dikey açıklıklar ile oluşturulan ajur biçimindedir. Dört sütunun taşıdığı kaşlı kemerli köşk kısmı üzerinde altı dilimli konik külâh bulunmaktadır. Giriş kısmında helozonik kıvrımlı iki sütünce arasında kaşlı kemerli açıklık bulunmaktadır. Giriş tacı üzerinde ve topuz biçimli yeşil başlık görülmektedir (Resim.43,44).

Kullanılan Malzeme

Caminin harim bölümüne sivri kemer içine alınmış kesme taştan yapılmış basık kemerli kapı açıklığıyla geçilmektedir. Minaresi kesme taştan yapılmıştır. Yapının dış cepheleri yeni sıvayla kaplanmış olup iki sıra halindeki dikdörtgen pencerelerde plastik malzeme kullanmıştır. Orijinal kerpiç olan duvarı beton ile kaplanmış ve yapının üzeri kırma çatılı, saca kaplı olarak yapılmıştır.

---

¹⁵⁰ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹⁵¹ "Hüseyin Camii Hakkında Rapor", İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007, Kalsen,H.;Sevin ,N.;Tübe ,M.

Süsleme

Minare Şerefesinin altı, konsol şeklinde çıkıntılı kısımlarının arası ile birlikte mukarnas dizisi biçiminde düzenlenmiştir. Minberin kök altı kısmında iki adet oval şemse görülmektedir. Korkuluk kısmı dikey açıklıklar ile oluşturulan ajur biçimindedir. Dört sütunun taşıdığı kaşlı kemerli köşk kısmı üzerinde altı dilimli konik külâh bulunmaktadır. Giriş kısmında helozonik kıvrımlı iki sütünce arasında kaşlı kemerli açıklık bulunmaktadır. Giriş tacı üzerinde ve topuz biçimli yeşil başlık görülmektedir.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

Yapı 1980’li yılların başlarında yenileme yapılmıştır. Cami yetkililerinden alınan bilgiye göre bu çalışmalar imarlar odası başkanı Mithat Coşkun tarafından yönlendirilmiş olup, giderleri Diyanet Vakfı’ından karşılanmıştır. Binanın statik kontrollerinin, tamirata başlamadan evvel Fırat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü’nden Prof. Dr. Ali S. Erdoğan tarafından yapılmıştır.

Yerinde yapılan incelemeler sonucu, söz konusu caminin taşınmaz kültür varlığı olarak tescilline karar verilmiştir. Ancak kısa bir zaman önce yapılan ve halen de yapılmakta olan cami giriş kapısının içindeki yeşil karo kaplamaların, son cemaat yeri önündeki mermer kaplamalı yüksek korkuluğun ve dış mekânın kuzay batı köşesindeki demir-sac merdivenin kaldırılıp aslına uygun olarak restore edilmesi lazımdır.

Elazığ İli, Merkez ,Ulukent (Hüseynik) mahallesinde bulunan ,tapunun 39 pafta, 1634-1635 parsellerinde kayıtlı Ulukent (Huseynik) Caminin tescilline ilişkin ;Elazığ Valiliği İl Kültür ve Turizm müdürlüğü’nün 01.10.2007 tarih ve 2976 sayılı yazısı okundu konuyla ilişkin tescil fişi ,rapor ,bilgi ve belgeler incelendi yapılan görüşmeler sonunda ;

Elazığ İli, Merkez ,Ulukent (Hüseynik) mahallesinde bulunan ,tapunun 39 pafta, 1634-1635 parsellerinde kayıtlı Ulukent (Huseynik) Cami, “Koruması Gerekli Kültür Varlığı” özelliği gösterdiğinden,2863 sayılı (3386 sayılı ile 5226 sayılı yasalar ile değişik) Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Kanununun 7.Tespit ve Tescil

Maddesi uyarınca tescilline ,koruma grubunun I.Grup yapı olarak belirlenmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir.¹⁵²

2.5. Elazığ Merkez Kızılay (Kesrik) Mahallesi Yukarı Cami

Yer : Elazığ Merkez Yukarı Mahalle 1223,1224,1225 Nolu Parseller

Mülkiyeti : Vakıflar Genel Müdürlüğü

Tescil Durumu : Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 11.07.2006-752

Tarih ve Dönemi:1776/77, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elâzığ İli, Merkez, Kesrik (Kızılay) Mahallesi, Hamam Sokağında yer alır.

Yapının Banisi

Elazığ'ın ileri gelen ağalarından olan Çöteli-zâde Ahmet Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin yapıldığı alanın mülkiyeti Ahmet Ağa'ya aittir.

Kitâbesi : Yapının son cemaat mahallinin sağ üst duvarında iki bölüm ve beş sıra halinde oldukça tahribat ve silintiler olmuş kitâbesi yer almaktadır.

Okunuşu;

Ol kerim emirleriyle Muhammed Ağa'nın

Hicret-i Peygamber haremi

İkbâl ile fani ? eyleyen bu....

Makamı eyleye....elim

Hacı Ahmet Ağa çün yapılmıştı bu cami şerifin kalb-i selîm

.....

Ya Rabbi ve Ya Rahim

Hayr dualar kılub...1190-1776/77 Allah....en samim

¹⁵² KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar,30.11.2007-1332.

Türkçesi

Muhammed Ağa'nın kerim emirleri ile

Peygamber'in (s.a.v) haremin hicret

Mutluluk ile sona eren bu ...

Makamı elim eyleye ... ???

Bu cami-i şerif hacı Ahmed Ağa'nın kalb-i selimi için yapılmıştır.

H.1312/M.1894-1895 tarihli salnamede Mamuratü'l- Aziz sancağında bulunan minareli camiler arasında sayılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Kızılay Kesrik Cami dikdörtgen planlı olup avlu duvarıyla çevrilidir. Avluya çift kanatlı demir kapıyla girilmektedir. Avludan sekiz basamaklı merdiven ile çıkılarak son cemaat mahalline giriş yapılmaktadır. Caminin kuzey cephesine daha sonraları ilave edilen bölümler günümüze kadar gelememiştir. Son cemaat mahalli restorasyonla beraber avlu kapısının karşısına sonradan eklenmiştir (Resim. 45). Doğu cephesi sağır tutulmuş ve kuzey köşesine sonradan bir minare eklenmiştir (Resim. 46). Caminin harîm mekânı kubbe ile örtü olup kubbe taşıyıcı duvarlara oturtulmaktadır. Batı cephesi sağır tutulmuş, güney cephesinde iki kuzey cephesinde son cemaat mahalline açılan iki pencere ile aydınlatılmaktadır.

Kuzey cephesinde yer alan son cemaat mahalli sonradan camekân ile kapatılmıştır. Son cemaat mahallinin güney cephesinde dört adet ahşap taşıyıcı bulunmaktadır (Resim.47). Son cemaat mahallinin giriş kapsının sağ üst köşesinde bir kitâbe yer almaktadır (Resim. 48). Yuvarlak kemerli ve kesme taştan yapılmış girişten harim bölümüne geçilmekte olup duvarları kerpiçten yapılmıştır. Harim girişi taş temel üzerine oturtulmuş olup su basma seviyesine kadar moloz taşla kaplanmıştır. (Resim. 49). Yapının üzeri doğu-batı doğrultusunda iki aşamalı çinko kaplı, kırma çatılı olduğu görülmektedir.

İç Tasvir

Kuzey cephesinde son cemaat mahalline açılan iki pencere ile aydınlatılmaktadır (Resim.50). Doğu cephesine herhangi bir pencere açıklığı yer almamaktadır. Güney cephesinde iki, batı cephesinde birer pencere açıklığı yer almaktadır (Resim.51).

Kuzeybatı köşesinde müezzîn mahfili yer almıştır. Vaaz kürsüsü de mihrabın sağında, güney duvarının önünde yer almaktadır. Prizmatik bir gövdeye sahiptir. Yakın tarihte camiye getirilmiş olup caminin inşa edildiği tarihlere ait orijinal kürsüsü değildir. Kare kesitli ayaklar üzerine oturtulmuştur. Gövdenin ön ve yan yüzleri simetrik olarak düzenlenmiştir. Gövde, yatay olmak üzere panolara ayrılmış olup her bir pano içerisinde iç içe geçmiş altıgenlerden oluşan ve sonsuz gelişen geometrik bir şemaya sahip olan kompozisyonun merkezinde altı kollu yıldız motifi yer almaktadır. Kürsüye geçiş sol yan cepheden sağlanmaktadır. Kürsü aynalığı içerisinde pano içerisinde yine altıgenlerden oluşan ve sonsuz gelişen geometrik bir şema yer almaktadır. En üstte ise ahşap işlemeli taç yer almaktadır (Resim.52).

Mihrabı yarım daire formunda olup aynı zamanda bir niş içerisinde taş malzemeyle yapılmıştır. Tepelik, alınlık, köşelikler, çerçeve ve bordürlere yer verilmemiştir. Mihrapta herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Ahşap minber ise sonradan eklenmiştir. Klasik tipte ve ahşap malzemedeki yapılan minber sekiz basamaklıdır. Yan aynalık kısmı üçgen süpürgelik kısmı dikdörtgen panolara ayrılmış ve içleri boş bırakılmıştır. Korkuluk kısmı birbirine geçme yapan üçgenlerin oluşturduğu zikzak motifi ile bezenmiştir. Köşk korkuluğu ise ajur teknikli şebeke biçimindedir. Konik külâh üzerinde açık ucu kuzeybatıya bakan hilal alem olarak yerleştirilmiştir (Resim.53).

Kullanılan Malzeme

Yapının üst kısmı kiremit kaplı, kırma çatıdır. Daha sonra mevcut halinde ahşap çatı üzerine sac geçirilmiştir. Yuvarlak kemerli ve kesme taştan yapılmış girişten harim bölümüne geçilmekte olup duvarları kerpiçten yapılmıştır. Harim girişi taş temel üzerine oturtulmuş olup su basma seviyesine kadar moloz taşla kaplanmıştır. Kapının üstündeki kubbe dıştan bir çatı ile kaplanmıştır. Caminin duvarları içten ve dıştan sıva ile kaplıdır. Minberinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme

Camide üzerinde durabileceğimiz süs unsuru bulunmamaktadır. Sadece vaaz kürsüsünde küçük bir bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Minberin yan aynalık kısmı üçgen süpürgelik kısmı dikdörtgen panolara ayrılmış ve içleri boş bırakılmıştır. Korkuluk kısmı birbirine geçme yapan üçgenlerin oluşturduğu zikzak motifi ile bezenmiştir. Köşk korkuluğu ise ajur teknikli şebeke biçimindedir. Konik külâh üzerinde açık ucu kuzeybatıya bakan hilal alem olarak yerleştirilmiştir.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

Vakıflar bölge müdürlüğü sorumluk alanında bulunan, Merkez Kesrik Cami 2008 yılında onarılmıştır. İlgili onarım Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun almış olduğu 19.06.2007 tarih ve 731 sayılı ilke kararında son cemaat mahallerinin camekânla kapatılacağı açıkça belirtmiştir. İlgili yazı ekinde belirtilen camii son cemaat mahallinin kapatılması, son cemaat mahallinin özgün halinde camekânla kapalı olmaması ve Kültürel ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu kararı nedeniyle mümkün görülmemiştir.¹⁵³

Elazığ İli, Merkez ,Kesirik Mahallesinde bulunan ,mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait tapunun 25 pafta 1223 parselinde kayıtlı Kesrik Yukarı Caminin onarım ve tesciline ilişkin ; Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 30.06.2006 tarih ve 1206 sayılı yazıları okundu ,ekleri (Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon projeleri) ve konuya ilişkin tescil fişi ,bilgi ve belgeler incelendi yapılan görüşmeler sonunda;

Elazığ İli, Merkez ,Kesirik Mahallesinde bulunan ,mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait tapunun 25 pafta 1223 parselinde kayıtlı Kesirik Yukarı Caminin Korunması gerekli Kültür Varlığı özeliği göstermesinden dolayı 2863 sayılı Yasa kapsamında 1.Grup yapı olarak tescillinin uygun olduğuna ;ekli 1/500 kadastral krokide sınırları ve belirtilen alanın (1222,1240,1232,1224,1225 nolu parselleri kapsayacak şekilde) koruma alanı olarak belirlenmesine ;

Elazığ Kesrik Yukarı Caminin projelerine ilişkin; Hazırlanan Rölöve ve Restitüsyon, projelerin üzerindeki düzeltmeler dikkate alınarak uygun olduğuna

---

¹⁵³ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar,30.06.2021-8458

;Tekniğine uygun hazırlanacak Restorasyon ,projesinin Kurulumuza iletildikten sonra konunun tekrar görüşülmesi gerektiğine karar verilmiştir.¹⁵⁴

2.6. Elazığ Merkez Yenikonak (Mesti) Köyü Cami

Yer : Elazığ İli,Merkez, Yenikonak Köyünde 83. Nolu parsel

Mülkiyeti: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tescil Durumu : Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 20.04.2020-7528

Tarih ve Dönemi: 1237 / 1821/22, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elazığ-Baskil karayolunun 22. km'sinden kuzeye (sağa) dönülerek 1.5 km. mesafede yer alan Mesti (Yenikonak) Cami, köy merkezindedir. Elazığ ili Merkez, Yenikonak mahallesinde Yenikonak Mahalle çeşmesinin yaklaşık 70 metre güneyinde yer almaktadır.

Yapının Banisi

İsmail Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

Kitâbesi:

Hoş müreffeh-ferâh bünâtü'l-hayr ve mescidü'n-nûr

Ashâbü'l-hayrat el-Hac Muhammed

Bu mescide giren mü'mine (ede) salât

Bâbü'l Hüdâ ve Resul fahrü'l-kâinât Muhammed. Sene 1237/1821/22

Türkçe :

Hoş hayır yapısı (binası) ve nur mescidi

Hayır sahipleri Hacı Muhammed Çöteli-zâde

Bu mescide giren mümine ede salat.

¹⁵⁴ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2006) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar,11.07.2006-752

Allah ve Resul fahr-i kâinât Muhammed kapısı

Mihrabın sağ üst alınlığında iki satırlık bir kitâbesi de şöyledir:

Okunuşu :

Benâ li'llahi ve vekkelehu ve elzeme ecrehû

El müsemmâ İsmail ibn-i Çöteli-zâde

Türkçesi:

Allah için yaptım ecrini Allah'tan istiyorum

Burada namaz kılanlar bize dua etsin İsmail ibni Çöteli-zaâe

Tarihlendirme :

Kitâbesinde 1822 tarihi verilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Harim mekânına giriş sağlayan kapı ahşap olup çift kanatlıdır. Düzgün kesme taştan inşa edilen kapı basık kemere sahiptir. Kemer kilit taşı dikdörtgen kesitli profil ile dışa taşkındır. Kapı üzerinde dışa taşkın silme yer almaktadır. Kapının her iki kenarına ise başlığı silme altına gelecek şekilde köşeli sütunce yerleştirilmiştir (Resim.54). Caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan minare sonradan yapılmıştır (Resim.55). Cami doğu-batı yönlü dikdörtgen planlıdır. Güney cephesinde iki adet payandalarla desteklenmiştir. Caminin cephe duvarları mantolanmış olup, doğu duvarında yer alan iki betorname payanda ile desteklenmiştir. Caminin, ahşap giriş üzeri düz dam örtüsü, sac malzeme ile çatı biçiminde düzenlenmiştir. Doğu, batı yönlü dikdörtgen planlı cami kesme taş, moloz taş ve kerpiç malzemedен inşa edilmiş olup, caminin dış cephesi tamamen sıvanmış ve mantolanmış durumdadır (Resim.56).

Caminin kuzeydoğusunda bulunan demir doğramalı kapıdan üstü sac ile kapatılmış eklenti ön mekâna geçilmektedir (Resim.57,58). Bu bölümde caminin kuzey cephesinde yer alan yuvarlak kemerli ve kesme taştan yapılmış girişten harim bölümüne geçilmektedir (Resim.59). Yuvarlak kemerli giriş kapısının üstünde Arapça yazılı kitâbe bulunmaktadır. Kitâbesinde 1822 tarihi yer almaktadır (Resim.60).

İç Tasvir

Kuzey cephesinde kapı açıklığı bulunurken (Resim.61) doğu, batı ve güney duvarı simetrik olarak birbiriyle bağlantısız farklı boyutlarda pencereler ile hareketlendirilmiştir. Harimin doğu duvarında yaklaşık 2.5 metre yükseklikte ahşap vaaz kürsüsü yer almaktadır. Kürsü korkuluğu geometrik (Yıldız) motif ile hareketlendirilmiş olup orijinaldir¹⁵⁵ (Resim.62).

Caminin dikdörtgen planlı, üç sahnalı harim bölümü, mihraba paralel doğu-batı yönde atılmış olan payandaya oturtulmuş altı sivri kemer üzeri düz dam örtülü olup, tamamen sıvanmış ve boyanmış durumdadır. Güney yönünde dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır (Resim.63). Caminin kible duvarında yer alan mihrap en nitelikli mihraplar içerisinde değerlendirilmektedir. Mihrap taştan dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış olup yarım daire formundadır. Mirabın sağ ve sol tarafında birer niş yer almaktadır (Resim. 64).

Mihrabın sağ üst köşesinde H. 1115 / 1703 yazılı yapım kitâbesi bulunmaktadır (Resim.65). Mihrabın sağında güneybatı köşeye yakın konumda caminin ahşap minberi yer almaktadır. Ahşap malzemedeki klasik tarzda yapılan minber harimin güneybatı duvarına yaslanmıştır ve dokuz basamaklıdır. Yan aynalık kısmı doksan derecelik dik üçgenin ortadan dikey ekseninde ikiye bölünmesi ile oluşmuştur. Yan aynalığın altında dört açıklıklı süpürgelik kısmı bulunmaktadır. Köşk altı kısmında oval bir açıklık görülmektedir. Basık kemerli geçit kısmı perde ile örtülmüştür. Trabzan biçimli korkuluk köşk kısmını da içine alacak şekilde devam etmektedir. Dört sütunun taşıdığı köşk kısmı üzerinde altıgen kaska ve altı dilimli konik külâh görülmektedir. Boğumlu sütunceler üzerinde iki topuz ile göğe bakan hilal bulunmaktadır (Resim.66). Harim bölümünün cephe duvarı içinde yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar lambiri kaplanmış durumdadır. Cami süsleme bakımından oldukça sadedir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Hasan Kürüm, Korkmaz Şen, *Her Yönüyle Baskil Kitabı*, I Cilt, Elazığ -2020, s.343.

¹⁵⁶ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı, 20.04.2020-7528

Kullanılan Malzeme

Cami kesme taş, moloz taş ve kerpiç malzemeden yapılmıştır. Caminin cephe duvarları mantolanmış olup, doğu duvarında bulunan iki betorname payanda ile desteklenmiştir. Caminin ahşap giriş üzeri düz dam örtüsü, sac malzeme ile çatı biçiminde düzenlenmiştir. Mihrabı taştan minberi ise ahşaptan yapılmıştır. Harim bölümünün cephe duvarı içinde yaklaşık 1 metre yüksekliğe kadar lambiri kaplanmış durumdadır.¹⁵⁷

Süsleme

Cami süsleme bakımından oldukça sadedir. Harimin doğu duvarında yaklaşık 2,5 metre yükseklikte yer alan ahşap vaaz kürsünün korkuluğu geometrik (yıldız) motiflere hareketlendirilmiş olup orijinal olmaktadır.¹⁵⁸

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

1980’li yılların başlarında yenilenmiş olan cami, orijinalini kerpiç olan duvarları betonla sıvanmış, toprak damlı olan üstü kırma çatılı ve sac kaplamalı olarak yenilenmiştir.¹⁵⁹

Yenikonak Köyü Cami ile koruma alanı sınırları dahilinde yapılacak olan her türlü inşai ve fiziki (ifraz, tevhit, imar uygulaması dahil) müdahale öncesinde Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan izin alınması gerekmektedir. Yapı 24. 01. 2010 tarihinde meydana gelen Elazığ depremi sonucunda hasar oluşması nedeniyle onarımının yapılması gündeme gelmiştir.

Elazığ İli, Merkez ,Yenikonak köyünde bulunan ,herhangi bir sit alanında kalmayan, Mülkiyeti Yenikonak Köytüzel Kişiliğine ait,tapunun 83 no.lu parselinde yer alan, Yenikonak Caminin, 2863 sayılı Kanunun 6.maddesi ile Koruması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescilli Hakkında Yönetmelik’in 4.Maddesinde belirtilen “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı”olarak tescilline, yapı grubunun 1.(birinci) Grup yapı olarak belirlenmesine, hazırlanan tescil fişinin uygun olduğuna;

¹⁵⁷ KTB(Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7528

¹⁵⁸ Hasan Kürüm,Korkmaz Şen, *Her Yönüyle Baskil Kitabı I Cilt*, s.343.

¹⁵⁹ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

2863 sayılı Kanununun 8.Maddesi gereğince ,Yenikonak Köyü Caminin koruma alanının ekli koordinatlı krokide işaretlendiği şekilde belirlenmesine ,belirlenen koruma alanı sınırları içerisinde kalan tapunun 83 no.lu parselinin tapu kütüğü beyanlar hanesine“Bir kısmı Koruması Gerekli I.Grup Taşınmaz Kültür Varlığı Alanıdır”şerhinin 13.03.2012 tarih ve 28232 Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren“ Koruması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescilli Hakkında Yönetmelik” gereği ilgili Tapu Müdürlüğünce Korunmasına ve işlem sonucuna ilişkin bilgi ,belgelerin Korunma Bölge Kurulu Müdürlüğüne iletilmesine ;¹⁶⁰

20/04/2020 tarih ve 7528 sayılı Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun kararında Camide oluşan hasara ilişkin “Dosya incelemesinde Camide hasarın meydana geldiği saptanmış olduğundan, acil müdahale kapsamında ilgili idare denetimin yapılmasına, tamirat sonrasına ilişkin hazırlanacak olan fotoğraf ve raporların Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü bildirilmesine, strüktürel çatlakların tespit edilmesi durumunda can ve mal güvenliğine yönelik önlemlerle ilgili idareler ve ilgisince alınmasına, tescilli taşınmaza yönelik hazırlanacak statik raporunun ve rapor doğrultusunda hazırlanacak yenileme, restitüsyon ve röleve projelerinin ilgisince ivedilikle hazırlanarak Kurula bildirilmesine onay verildiği tespit edilmiştir. 20/04/ 2020 tarih ve 7528 sayılı kararı doğrultusunda Diyarbakır Kültür varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’na göre hareket edilerek ilgili idare uzmanlarınca yapının strüktüel durumuna yönelik gerekli incelemenin yapılması, çatlakların sıva çatlağı olması durumunda caminin 05. 11. 1999 gün ve 660 sayılı ilke kararı doğrultusunda, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksel Kurulu’nun basit onarım maddesi kapsamında ilgili idare denetiminde yapılması, stüktüel çatlakların tespit edilmesi dururmunda can ve mal korumasına yönelik tedbirlerin ilgili idareler ve ilgisince alınması, tescilli taşınmaza yönelik hazırlanacak statik rapor doğrultusunda ilgisince rölöve,restitüsyon ve yenileme projelerinin hazırlanarak koruma Bölge Kurulunda ölçülüp biçildikten sonra müdürlüğe iletilmesi istenmiştir.¹⁶¹

---

¹⁶⁰ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7528

¹⁶¹ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7530

2.7. Elazığ Merkez Cevizlidere (Kürdemlikhas) Köyü Cami

Yer : Elazığ İli, merkez Cevizlidere (Kürdemlikhas) Köyü herhangi bir sit alanında kalmayan, 121 ada, 3 Nolu Parselinde

Mülkiyeti: Kürdemlikhas Köy Tüzel Kişiliği

Tescil Durumu: Tescillidir

Tescil Tarihi ve Karar No: 20.04.2020-7530

Tarih ve Dönemi: 1237 /1821, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elazığ İlinin güney doğusunda 22 km mesafede bulunan köyün kenarında bulunmaktadır. Cami meyilli arazi düzeltilerek elde edilen düz alana inşa edilmiştir.

Yapının Banisi: Bir mühacir tarafından yaptırıldığı söylenilmektedir.

Kitâbesi:

Okunuşu:

Lâ ilâhe illallâh

Muhammed Resûlullah

Maşallah 1237/1821/22

Türkçesi:

Allah'tan başka ilah yoktur.

Hz Muhammed O'nun elçisidir.

Tarihlendirme:

Kitâbeden yapının 1821/22 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Caminin kuzeyinde avlu giriş kapısı yer almaktadır (Resim. 67). Doğu cephesi sağır tutulmuştur. Güney cephesinde üç pencere, batı cephesine iki pencere açıklığı olup minare yer almaktadır (Resim.68,69). Kaynaklarda minaresinin olduğu belirtilse de

günümüze kadar gelememiştir. Kuzey cephesinde, üzerinde kitâbesi bulunan basık kemer formunu andıran kapı girişinden harim kısmına geçilmektedir (Resim.70). Kapı üzerinde üç satırlı bir kitâbesi yer almaktadır (Resim.71). Kare planlı olan cami, kerpiç duvarlı, yenilenen kırma çatısı sac örtülüdür. Caminin kuzeybatısında mermer bir zemin üzerine kaç tarihinde yapıldığı yazmaktadır (Resim.72). Kuzey cephe ortasındaki cami girişinin sağındaki kare planlı bölümün son cemaat mahalli olarak düşünülmüştür. Kuzeyde basık kemer formunu andıran giriş kapısından harim bölümüne geçilmektedir. (Resim.73,74.).

İç Tasvir

Harim kısmında mihraba paralel uzanan üç sahına ayrılmıştır. Bu sahnılardan birinci sahnin ortadaki iki yuvarlak ayağı bağlayan sivri kemerlerin yanlarda doğu ve batı doğrultusunda duvarlara bağlanmasıyla oluşturulmuştur. İkinci sahnını sınırlayan sivri kemerlerin ortada iki kare ayağı yanlardaki duvarlara bağladıkları görülmektedir. Caminin ahşap tavanı bu kemer düzeneği üzerine oturtulmuştur (Resim.75,76). Güney cephesinde ortada bulunan mihrabın iki yanına dikdörtgen formunda birer pencere yer alır (Resim. 77). Mihrabı ve minberi herhangi bir farklı özellik taşımamaktadır. Ahşap malzemedeki klasik tarzda yapılmış minber yedi basamaklıdır. Külâh ve alem kısmı bulunmayan minberin köşk kısmı kuzeybatısında göğebakan hilal görülmektedir (Resim.78). Mihrabı yarım daire formunda olup aynı zamanda bir niş biçimindedir. Tepelik, alınlık, köşelikler, çerçeve ve bordürleri yoktur. Beyaz bir renge boyanmış olup herhangi bir süsleme unsuru içermemektedir (Resim.79). Cami süsleme bakımından oldukça sadedir.

Kullanılan Malzeme

Cami, kerpiç duvarlı, yenilenen kırma çatısı sac örtülüdür. Caminin ahşap tavanı bu kemer düzeneği üzerine oturtulmuştur.

Süsleme

Cami Süsleme bakımından oldukça sadedir. Minberin köşk kısmı kuzeybatısında göğebakan hilal görünümdeki bezemesinden başka bir tezyinat bulunmamaktadır.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

24/01/2020 tarihinde meydana gelen Elazığ depreminden dolayı Cevzlidere Köyü Caminin ağır hasarlı olduğu ve söz konusu caminin 2863 sayılı Kanun kapsamında tescil edilmesine hususuna ilişkin 14/04/2010 tarih ve 2997 sayılı tescilli yapıların korunması ve onarılmasına yönelik genel kararı, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun, 24/02/2020 tarih ve E. 175356 sayılı Elazığ Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünün yazısı ile eki olan Cevzidere Köyü Muhtarı Ercan Alkaya'nın caminin tescilli talebine ilişkin 12/02/2020 tarihli başvurusu üzerine, Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünün yapıyla ilgili güvenlik önlemlerinin alınmasına ilişkin 27/02/2020 tarih ile E. 186286 sayılı yazısı ve yapının tescilline ilişkin kurum görüşlerinin istendiği 27/02/2020 tarihile E. 186286 sayılı yazısı, Elazığ Valiliği Kadastro Müdürlüğünün 18/03/2020 tarih ve E. 985993 sayılı yazısı ile Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünün 04/03/2020 tarih ile E. 109643 sayılı uzaman raporları doğrultusunda;

Cevzidere Köyü Cami ile korunma sınırları içerisinde yapılacak olan her türlü inşai ve fiziki (tevhit, ifraz, imar uygulaması dahil) müdahale öncesi Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan izinin alınması gereklğine;

Mevcut haliyle ağır hasarlı olup tehlike arz eden camiye yönelik gerekli güvenlik önlemlerinin ilgili idarelerce ivedilikle alınması ve tehlike arz eden korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve onarılmasına yönelik Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Bölge Kurulu'nun 14. 04. 2010 tarih ve 2997 sayılı genel kararı doğrultusunda hareket edilmesine ve yapının kapsamlı onarılmasına temel oluşturacak yenileme, restitüsyon ve röleve projelerinin ivedilikle hazırlanmasına karar verilmiştir.

Elazığ İli, Merkez Cevzidler (Kürdemlikhas) Köyü'nde bulunan herhangi bir sit alanında kalmayan, mülkiyeti Kürdemlikhas Köy Tüzel Kişiliği'ne ait tapunun 121 ada, 3 no'lu parselinde kayıtlı Cevzlidere Köyü Cami, 2863 sayılı Kanununun 6.maddesi ile Koruması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescilli Hakkında Yönetmelik'in 4.Maddesinde belirtilen "Koruması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı" niteliklerini gösterdiğinden ,anılan Kanununun 7. maddesi kapsamında "Korunması

Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı”olarak tescilline ,yapı grubunun 1.(birinci) Grup yapı olarak belirlenmesine ,hazırlanan tescil fişinin uygun olduğuna ;

121 ada,3 no’lu parselin tapu kütüğünün beyanlar hanesine “Korunması Gerekli 1. (birinci) Grup Taşınmaz Kültür Varlığı” şerhinin konulmasına; karar verilmiştir.¹⁶²

2.8. Elazığ Merkez Altıkuşak (Sarını) Köyü Cami

Yer : Elazığ İli Merkez Altıkuşak, 1330 Nolu Parsel

Mülkiyeti : Altıkuşak Köy Tüzel Kişiliği

Tescil Durumu : Tescillidir.

Tescil Tarihi ve Karar No: 20.04.2020-7529

Tarih ve Dönemi: 1894/1895, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elazığ’ın 22 km kuzeyinde bulunan Altıkuşak (Sarını) köyü içerisinde yer almaktadır.

Yapının Banisi

Elazığ merkezine bağlı Sarını Köyünün Ağalarından Hamza Beyoğlu tarafından inşa ettirilmiştir.

Kitâbesi:

Harimin giriş kısmının üzerine yer alan üst örtüde, hatıllar arasındaki tahta kaplamada bir tuğla ve 1312-1894/95 yan hatıllar, arasında ise 5 satır halinde yazı bulunmaktadır.

Okunuşu;

Bu câmi lütf-i Hak ile oldu inşâ

Cemaati cem edüb dolduran Mevlâ

Edüp mahfûz her türlü fenâdan

¹⁶² KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7530

Metânet vere dâim Hak Teala. Sene 1312-1894/95

Tuğranın altında ;

Rebiülevvel 1315-1897/8 yazılıdır. ¹⁶³

Türkçesi:

Bu cami Hakk'ın lütfu ile inşa edildi

Cemaati toplanıp dolduran Mevla

Her türlü fenalıktan koruyup

Dayanıklılık versin daima Hak Teala

Plan ve Mimari Özellikleri

Dış Tasvir

Caminin doğu cephesinde iki alt kotta bir üst kotta olmak üzere üç pencere açıklığı güney cephesinde ise dört alt kotta bir üst kotta beş pencere açıklığı yer almaktadır (Resim. 80). Caminin Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesinde bulunan ve caminin kendine özgü girişi olan yuvarlak kemerli kapıdan avlu şeklinde düzenlenmiş olan mekâna giriş yapılmaktadır. Ön mekânın güneyinde yuvarlak kemerli bir açıklıktan giriş yapılan son cemaat mahalli yer almaktadır. Son cemaat mahallinin girişini oluşturan yuvarlak kemer iki yandan kemer üzengi taşı ile sonlandırılmış ve yaklaşık 1 metre yüksekliğinde duvara oturtulmuştur. Son cemaat mahalli olmak üzere iki mekândan oluşmaktadır. Camide son cemaat mahallinden harime geçişin sağlandığı özgün giriş kadınlar mahfili olarak düzenlenmiş olup bölüm ahşap malzeme ile kapatılmıştır. Kuzey-güney yönlü dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğu köşede camiye bitişik konumda bulunan minare sonradan yapılmıştır (Resim.81).

Caminin kuzey ve batı cephe duvarları dış cepheden ikişer betonarme payanda ile desteklenmiştir. Harime geçiş son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde bulunan dikdörtgen planlı açıklıktan sağlanmaktadır.¹⁶⁴ Kuzey harim girişinin sağında yarım daire formu içerisinde bir pencere açıklığı yer almaktadır (Resim. 82).

¹⁶³ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹⁶⁴ KTB(Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7529

İç Tasvir

Caminin harim kısmında yer alan iki kemer ayakları duvarlara bağlantılı olup yere kadar inilmektedir.¹⁶⁵ Cami dikdörtgen planlı, tek sahınlı harim bölümü, mihraba paralel doğu,batı yönden alınmış olan ve üzengi taşı ile payandaya oturtulmuş iki sivri kemer ile oluşturulmuştur (Resim.83). Caminin kible duvarında bordür içerisine alınmış taş mihrabı tamamen fayanslar ile kaplanmıştır.

Kırık kemer formunda olup dikdörtgen çerçeve içerisine alınan mihrabı duvar yüzeyinden iç kısımda kalmaktadır. Kemer kısmı boş bırakılmıştır. Mihrabın sağında ve solunda yuvarlak kemerli birer niş bulunmaktadır (Resim.84).

Mihrabın sağında güneybatı köşeye yakın konumda caminin ahşap minberi yer almaktadır. Minberin yan aynalık, süpürgelik, korkuluk, köşk altı kısımlarında düz yüzeyli oyma tekniği ile oluşturulmuş bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Her iki tarafta da simetrik olan basık kemerli geçit kısmı görülmektedir. Dört sütunun taşıdığı basık kemerli kök kısmı üzerinde altıgen kasnaklı altı dilimli konik külâh ve ay yıldızlı alem kısmı izlenmektedir. Giriş kısmının alınlıklığında arapça yazılı besmeleyi şerif yer alıp her iki yanında helozonik kıvrımlı sütünce üzerinde dört kollu yıldızların sıralanması ile oluşturulmuş taç kısmı bulunmaktadır (Resim.85,86). Harim bölümünün cephe duvarı içerden yaklaşık 1-1,5 metre yüksekliğe kadar lambiri ile kaplanmış durumdadır. Mihrabın sağında, güneydoğu köşede yer alan vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmış olup oldukça küçük boyutta ve bezemeside azdır. Yakın tarihte camiye getirilmiş olup caminin inşa edildiği tarihlere ait orijinal kürsüsü değildir. Kare kesitli ayaklar üzerine oturmaktadır (Resim. 8). Süsleme bakımından oldukça sade olan caminin cephe duvarları simetrik olarak birbiriyle bağlantısız güney duvarında üç, batı duvarında beş, doğu duvarında iki pencere ile hareketlendirilmiştir. Harim ile kadınlar mahfili arasındaki bağlantılı harim kuzey duvarında bulunan pencere ile sağlanmıştır. Cephe duvarında bulunan pencereler içerden yuvarlak kemerli yarım kubbe tarzında olup, dıştan boyuna dikdörtgen şeklinde yapılmıştır¹⁶⁶ (Resim. 88,89).

¹⁶⁵ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

¹⁶⁶ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7529

Kullanılan Malzeme

Cami kesme taş, moloz taş ve kerpiç malzemedен inşa edilmiştir. Caminin dış cephesi tamamen sıvanmış durumdadır. Kadınlar mahfili olarak düzenlenmiş olun bölüm ahşap malzeme ile kapatılmıştır. Caminin, ahşap kiriş üzeri düz dam örtüsü, sac malzeme ile çatı biçiminde düzenlenmiş olup tamamen sıvanmış ve boyanmış durumdadır. Mihrabı tamamen fayanslar ile kaplanmıştır. Minberi ahşaptan yapılmıştır.

Süsleme

Yapıda süsleme unsuru olarak minberini dört sütunun taşıdığı basık kemerli kök kısmı üzerinde altıgen kasnaklı altı dilimli konik külâh ve ay yıldızlı alem kısmı izlenmektedir. Giriş kısmının her iki yanında helozonik kıvrımlı sütünce üzerinde dört kollu yıldızların sıralanması ile oluşturulmuş taç kısmı bulunmaktadır. Cami süsleme bakımından sade olup minberin yan aynalık, süpürgelik, korkuluk, köşk altı kısımlarında düz yüzeyli oyma tekniği ile oluşturulmuş bitkisel bezemeler bulunmaktadır.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

Caminin üst örtüsü 1970'li yılları sonunda duvarları betonla sıvanmış, kırma çatılı ve saç kaplı olarak düzenlenmiştir.¹⁶⁷

Elazığ İli, Merkez, Altunkuşak Köyünde bulunan, herhangi bir sit alanında kalmayan, mülkiyeti Altunkuşak köy tüzel kişiliğine ait, tapunun 1330 no. lu parselinde yer alan, Altunkuşak Köyü Camii'nin tescilline ve tehlike arz etmesine ilişkin; taşınmazın tescilline ilişkin Mustafa Balaban 'ın 10. 01. 2020 tarihli dilekçesi ve ekleri, yerinde yapılan incelemelerde tehlike arz ettiği tespit edilen taşınmazda can ve mal güvenliğine yönelik tedbirlerin alınmasına ilişkin Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü 10. 02. 2020 tarih ve E. 125652 sayılı yazısı, taşınmazın tescilline ilişkin Kurum görüşünün istendiği Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 10. 02. 2020 tarih ve E. 125588 sayılı yazısı, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü 25. 02. 2020 tarih ve E. 94041 sayılı ekleri ve uzman raporlarını okunmuş. konuya ilişkin ekleri, bilgi ve belgeler incelemesi yapılmış ve Altunkuşak Köyü Caminin ile koruma alanı sınırları dahilinde

---

¹⁶⁷ Celil Arslan, a.g.e. s.57-58.

yapılacak olan her türlü inşai ve fiziki (tevhit,ifraz,imar uygulaması dahil) müdahale öncesi Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulundan izin alınmasının gerekliliğine;

Dosya incelemesinde camide hasar meydana geldiği saptanmış olduğundan, acil müdahale kapsamında, kılçak çatlakların oluştuğu yüzeylerdeki sıvaların sökülmesi sonucunda ilgili idare uzmanlarınca yapının stüktürel durumuna yönelik gerekli incelemelerin yapılması, çatlakların sıva çatlağı olaması durumunda onarılarak sıvanmasına yönelik uygulamalar, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulun 05. 11. 1999 gün ve 660 sayılı ilkesi kararı doğrultusunda, basit onarım kapsamıyla ilgili idare denetiminin yapılmasına,onarım sonucuna ilişkin hazırlanacak fotoğraflar ile raporların Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne bildirilmesine; Strüktürel çatlakaların tespit edilmesi durumunda can ve mal güvenliğine yönelik tedbirlerin ilgili idarelere ve ilgisince alınmasına tescilli taşınmaza yönelik hazırlanacak statik raporunun ve rapor doğrultusunda hazırlanacak yenileme,restitüsyon ve röleve projelerinin ilgisince ivedilikle hazırlanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁸

2.9. Elazığ Merkez Aksaray (İğiki) Mahallesi Eski Cami

Yer : Elazığ ili Merkez, Aksaray Mahallesi, Çukur Çeşme Mevkii

Mülkiyeti: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tescil Durumu: Tescillidir.

Tescil Tarihi ve Karar No: 16.02.2018-5484

Tarih ve Dönemi: 1136 / 1720, Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elazığ ili Merkez, Aksaray Mahallesi, Çukur Çeşme Mevkinde yer alır.

---

¹⁶⁸ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7529

Yapının Banisi

Caminin yeri mahalle sakinlerinden Kavazlar olarak bilinen aile tarafından camiye hibe edilmiştir. O devrin paşalarından İshak Paşa tarafından caminin inşasına başlatılmıştır. Aksaray Eski Camisinin açılış beratında 1136 / 1720 tarihinde İshak Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir.

Kitâbesi:

iki satır halinde olup üzerinde Kur'ân-ı Kerim'in Kehf Suresinin 39. Ayetinde geçen "*Mâ-şâallâh lâ kuvvete illa bi'llâh* " ile 1356 tarih düşülmüştür.

Türkçesi:

Bahçene girdiğin zaman, her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da: "Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!" demen gerekmez mi?

Dış Tasvir

Kuzey ve güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Caminin harim mekanının girişi kuzeyde yer almaktadır. Zamanında caminin kuzey cephesinde yer alan avlu etrafı kerpiç duvar ile çevrili olup cami görevlilerinin kullanımı için konut yapılmıştır. Avlunun içerisine 1960 tarihinde zamanın Muhtarı Fuat Sağlamlı önderliğinde bir de Kur'an kursu inşa ettirilmiştir. Caminin avlusunda tulumbayla çalışan bir su kuyusu ile sundurma çatı ile örtülü abdest alma mekânının varlığından söz edilmekte olup günümüzde su kuyusu ,abdest alma mekânı ve caminin kuzey duvarına bitiş yapılan gasilhâne, ayakkabılık, görevli odası, lavabolar ve bayan mescidi ile kuzeydoğu kısmında yapılan Kur'an kursu sonradan cami müştemilatına eklenmiştir. Fakat bugün bu bölümlere dair herhangi bir iz bulunamamaktadır. Caminin doğu ile batı duvarında ikişer tane ve güney duvarında ise 3 adet payanda yer almaktadır. Payandaların ayırdığı her bölüm arasına dikdörtgen büyük ölçekli ,üstte yuvarlak kemerli küçük ölçekli iki pencere sistemi yer alır. Farklı olarak yalnızca kuzeydoğu ve kuzeybatıya büyük ölçekli sonradan açıldığı düşündüğümüz birer tepe pencere yer almaktadır. Dış cephede duvarları beton harç ile sıvanmış olup batı ve kuzey duvarı açık sarı ve pembe renk boya ile boyanmıştır. Doğu ve güney duvarı ise sadece sıvalı olup sıvalardan çatlaklar ve dökülmeler meydana gelmiştir (Resim.90,91,92). Caminin minaresinde ahşap,

kerpiç, taş, ve tuğla kullanılmıştır. Caminin kuzeybatısında yer alan minarenin kaide kısmında bir adet kitâbe bulunmaktadır (Resim.93,94). Üstü örtü sistemi beşik çatılı olup metal sac ile kaplanmıştır.

İç Tasvir

Üst katta caminin kuzey yönünde boyu boyuca uzanan kadınlar mahfili yer alır ve buraya ahşap merdiven ile çıkılmaktadır (Resim.95). Kadınlar mahfilinde bulunan ahşap direkler 1960 onarımında betonarme malzemedan yapılmıştır. Cami girişinin hem sağında hem solunda mahfil yer almaktadır (Resim.96,97). Mihraba paralel uzanan sahnlar doğu ve kuzey duvarlarındaki payandalarla desteklenmiştir (Resim.98). Güney cephesinde mihrabın sol tarafında gömme dolap içerisinde yer alan sakal-ı şerifin 1383 tarihinde Hacı Tefik isminde bir şahıs tarafından Medine'den getirildiği söylenilmektedir. (Resim.99, 100,101,102,103).

Dört sahnından oluşan caminin sahnlar arası geçiş taş sütunler üzerine oturtulmuş sivri kemerlerle sağlanmıştır. Mihrap önü dört sütun orijinal olarak bugüne kadar gelmiştir. Kemerlerde taş malzeme kullanılmış, yan tarafları ahşaptır. Sütunların alt kısımları kurşunla kaplıdır. (Resim.104, 105). Mihrabı sade yarım daire formunda olup aynı zamanda bir niş biçimindedir. Tepelik, alınlık, köşelikler, çerçeve ve bordür yer almamaktadır. Mihrabın sağ ve sol üst kenar kısımları taş malzemeyle hareketlendirilmiştir. Beyaz bir renge boyanmış olup herhangi bir süsleme unsuru içermemektedir. (Resim.106) Minberi mihraba göre daha gösterişlidir. Ahşaptan yapılmış minber, sütun ve kemerleri beyaz bordürleri ise renkli yağlı boyayla boyanmıştır. Minber ahşap malzemedan klasik tipte yapılmıştır. Doğu ve batı cephesi simetrik olarak tasarlanmıştır. Yan aynalık yatay ve dikey kesitlerin oluşturduğu dikdörtgen panolara bölünmüştür. En alt sırada dört, orta sırada üç, üst sırada ise iki adet toplamda dokuz adet kaşlı nervürlü kemer açıklığı bulunmaktadır. Geçit kısmı kaşlı kemer ile oluşturulmuş ve iki cephede de simetrik olarak tasarlanmıştır. Korkuluk kısmı ile yan aynalık arasında stilize bitki dalları ve madalyonlar ile oluşturulmuş zencerek bezemesi kabartma tekniği ile işlenmiştir. Korkuluk kısmı ajur tekniği ile geometrik ve bitkisel bezemeden oluşmaktadır. Korkulukta birbirine geçen baklava dilimleri, madalyon ve palmet motifi görülmektedir. Dört sütunun taşıdığı basık kemerli köşk kısmı üzerinde sekiz dilimli konik külâh üzerinde her kenara bir servi ağacı gelecek

şekilde bezenmiştir. Külâh kısmı üzerinde açık tarafı göğebakan hilal biçimli alemi bulunmaktadır. Giriş kısmı ise iki yanında hurma gövdeli sütünce ve basık kemerin üzerinde bulunan gırlan bezemesi görülmektedir. Her iki tarafta taç kısmından aşağı sarkan akantüs yaprakları applike edilmiştir. Taç kısmında İki buğday başağının oluşturduğu açık ağız göğebakan hilal içine yerleştirilmiş şemse bezemesi bulunmaktadır. Giriş kısmında bulunan iki kanatlı giriş kapısı üzerinde altı adet şemse izlenmektedir. Caminin duvarları sade bir şekilde olup güney duvarı üzerinde iki adet hat levha yer almaktadır (Resim. 107,108).

Kullanılan Malzeme

Dış cephede duvarları beton harç ile sıvanmış olup batı ve kuzey duvarı açık sarı ve pembe renk boya ile boyanmıştır. Doğu ve güney duvarı ise sadece sıvalı olup sıvalardan çatlaklar ve dökülmeler meydana gelmiştir. Caminin minaresinde ahşap, kerpiç, taş ve tuğla kullanılmıştır. Kemerlerde taş malzeme kullanılmış yan taraflar ahşaptır. Sütunların alt kısımları kurşunla kapladır. Üstü örtü sistemi beşik çatılı olup metal sac ile kaplanmıştır.

Süsleme

Caminin duvarları sade bir şekilde olup güney duvarı üzerinde iki adet hat levha yer almaktadır. Ahşaptan yapılmış minber, sütun ve kemerleri beyaz bordürleri ise renkli yağlı boyala boyanmıştır. Minberin korkuluk kısmı ajur tekniği ile geometrik ve bitkisel bezemeden oluşmaktadır. Korkulukta birbirine geçen baklava dilimleri, madalyon ve palmet motifi görülmektedir.

Geçirmiş Olduğu Onarımlar ve Tescil Aşaması

Kadınlar mahfilinde bulunan ahşap direkler 1960 onarımında betonarme malzemeden yapılmıştır.Üstü ört düz toprak dam üzeri sundurma çatı ile örtülüdür. 1957 yılında dış cephe payandalarla güçlendirilmiştir. 1842 yılında ahşap olan minare zamanın valisinin ikamet ettiği konağın yanması sonucunda minare de yanmıştır. Tekrardan yapılan minare aynı tarihte bu sefer yan tarafından bulunan evin yanmasından dolayı minare tekrardan yanmıştır. 1952 yılından sonra camiye yeniden ahşap bir minare yaptırılır fakat bu minare de kuvvetli rüzgar sebebiyle minare devrilir. Bugünkü minare 1964 yılından inşa edilmiştir. Ayrıca avlunun içerisine 1960 tarihinde zamanın Muhtarı Fuat Sağlamlı önderliğinde bir de Kur'an kursu inşa ettirmiştir.

Caminin onarım ve tadilatı için 2018 yılında faaliyete geçilir ve Kültür ve Tabiat Varlıklarının Koruma Yüksek Kurulunun hazırlamış vermiş olduğu 05/11/1999 gün ve 664 sayılı ilke kararı gereği, 64 pafta, 418 ada,16 no'lu parselde komşu olan ya da aralarından yol geçse bile bu parselde cephe veren parsellerin, Aksaray Eski Caminin alanı olarak kabul edilmesine karar verilir ve tescillenir.¹⁶⁹

2.10. Elazığ Merkez Akçakiraz Yukarı Cami

Yer: Elazığ İli, Merkez, Akçakiraz Beldesinde bulunan, mülkiyeti Akçakiraz Belediyesine ait tapunun 6 pafta, 59 ada, 22 parselinde kayıtlıdır.

Mülkiyeti: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tescil Durumu: Tescillidir.

Tescil Tarihi ve Karar No: 08.06.2007-1123

Tarih ve Dönemi: 1870-1871 Osmanlı Dönemi

Yapının Bulunduğu Yer

Elazığ Bingöl karayolunun 7 km'sinden güneye yönüne doğru, 1 km gittikten sonra ulaşılan Akçakiraz Köyü içerisinde bulunmaktadır.

Yapının Banisi:

Elazığ'ın önemli ağalarından olan Çöteli-zâde Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin yapıldığı yerin mülkiyeti Çöteli-zade Ahmet Ağa aittir.

Kitâbesi:

“ Cami' bânî hayratına cevli-zâde yad ettik

Okunsun el-Hac Ahmet Ağa'dan kân-i 'irfan var.

İki alemde şad olsun bu hayrat sahibi yâ Rabbi

...tarihi ile ya hayru'l-cemil Hüsrev...1293-1876/77

---

¹⁶⁹ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2018) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı, 16.02.2018-5484

Türkçe:

Cami bina edenin hayratına Cevli-zâde ismini verdik

Hacı Ahmet Ağa'dan irfan menbaıvar okunsun

Yarabbi bu hayrat sahibi iki alemde mesud olsun

Tarihlendirme:

Kitâbesinde 1876/77 tarihinde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. 1312-1894/95 tarihli salnamede Mamuratülaziz Sancağında bulunan minareli camiler arasında yer alır.¹⁷⁰

Plan ve Mimari Özellikleri**Dış Tasvir**

Cami, doğu-batı yönünde dikdörtgen plana sahiptir (Resim.109). Atnalı kemerli kapı açıklığı bulunan dikdörtgen çerçeveli cümle kapısı ile caminin dış avlusuna girilmektedir (Resim.110).Kilit taşı üzerinde bazı yerlerde dökülmüş olan bitkisel bir motif bulunmaktadır. Bu motifin üzerinde dört satırlık bir kitâbe yer almaktadır (Resim.111). Doğu ve batı cephelerinde üç adet pencere bulunmaktadır. Güney cephesinde dikdörtgen formunda iki adet pencere vardır. (Resim.112) Ortadaki kemer açıklığında son cemaat mahalline girilmektedir. Kuzeydoğu köşede dikdörtgen kaideli minaresi bulunmaktadır. Son cemaat mahallinin kuzeyinde minarenin girişi yer alır. Dikdörtgen biçimli küçük ölçekli kapının taş kemerli alınlığının iki yanında diğeri üstte olmak üzere toplamında üç adet sekiz köşeli yıldız süslemeli rozetle süslenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Köşe pahları ile yerleştirilen pabuçluk kısımlarında bilezikle silindirilik gövdeye ordanda gövdenin üst kısmından bilezikle şerefe kısmına geçilebilmektedir. Orta kısmı bilezikle bölünen petek kısmı ise bunun üzerine metal kaplı alem yerleştirilmektedir (Resim. 113). Kuzey cephesinde son cemaat mahalli iki yalın sütun ve başlıklara oturan, üç sivri kemerle dışarıya, avluya açılmaktadır (Resim.114). Caminin, kuzey yönünde duvara açılan dikdörtgen formlu kapıdan

---

¹⁷⁰ Celil Arslan, a.g.e. s.207.

girilebilmektedir. Harim girişinin iki yanında da birer pencere açıklığı yer almaktadır (Resim. 115).

İç Tasvir

Son cemaat mahallinden harim mekânına giriş sağlayan kapı sonradan değişikliğe uğramış olup günümüzde tek kanatlı ve demirdir. Kapının her iki kenarında üzerinde geometrik desenlerin yer aldığı sütunce bulunmaktadır. Kapı üzerinde ise taştan basık kemer yer almaktadır. Sütunce ve kemer sonradan üzerleri boyanmıştır. Kuzeyde ve güneyde 2 batıda 3 pencere açıklığı yer almaktadır. Pencere açıklığı içten ve dıştan dikdörtgen formundan yapılmıştır. Çiftli olarak dört sütunla üç sahna ayrılmıştır. Bu sütunlar birbirlerine ve duvara gömülü sütunlar ve sivri kemerler ile bağlanılmıştır. Sahınların hepsi aynı genişliktedir. Üst örtü kemerlere oturtulmaktadır (Resim. 116, 117). Güney cephesinde bulunan mihrap, tepelik alınlığı kenar bordürleri, gibi unsurlar yer almamaktadır. Üç dilimli olarak biçimlenmiş bir kemere sahiptir. Mihrap nişini iki taraftan saran sütunceler başlıklı ve kaidelidirler. Sütuncelerin vazifeleri alçak kapartma yöntemiyle iki çeşit geometrik motifle bezenmiştir. Bu süslemeden biri kırık çini biçiminden yapılan altı kollu yıldız düzenleri söz konusu iken diğer düzenlemelerde aynı şekilde gelişen sekiz köşeli yıldız biçimi uygulanmıştır. Restrasyon sonucunda yeşil renge boyanmıştır (Resim. 118). Bu süslemelerin aynısı caminin giriş bölümünün sütuncelerinde de bulunmaktadır. Mihrabın sağında yer alan minberin giriş kısmı alınlığında *Huvallahu ehed fehuve haluke eziletun (Allah birdir ey insan sen yok olmaya mahkumsun)* şeklinde yazılıdır. Yan aynalığında basık kemerli panolar görülürken korkuluk kısmı trabzan biçiminde yapılmıştır. Girişin taç kısmında iki tarafta boğumlu iki topuz bulunmaktadır. Konik külâh üzerinde göğe bakan hilal alem görülmektedir. Yakın dönemde yapılmış oldukça sade bir minberdir. Minberin solunda, güney duvarında yer alan vaaz kürsüsü de ahşaptan yapılmış olup küçük boyutta ve tezniyat açısından zengin değildir. Caminin inşa edildiği tarihlere ait orijinal kürsüsü değildir. Kare kesitli ayaklar üzerine oturmaktadır (Resim. 119).

Kullanılan Malzeme

Yapının hepsinde malzeme olarak kesme taş kullanılmıştır. Günümüzde üst örtü olarak kiremit kaplı, kırma çatılı örtü sistemi yer alırken daha önce toprak ile örtülü olduğu bilinmektedir. Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmıştır.

Süsleme

Güney cephesinde bulunan mihrap, tepelik alınlığı kenar bordürleri, gibi unsurlara yer almamaktadır. Üç dilimli olarak biçimlenmiş bir kemere sahiptir. Mihrap nişini iki taraftan saran sütunceler başlıklı ve kaydelidirler. Sütuncelerin vazifeleri alçak kapartma yöntemiyle iki çeşit geometrik motifle bezenmiştir. Bu süslemeden biri kırık çini biçiminden yapılan altı kollu yıldız düzenleri söz konusu iken diğer düzenlemelerde aynı şekilde gelişen sekiz köşeli yıldız biçimi uygulanmıştır. Bu süslemelerin aynı caminin giriş bölümünün sütuncelerinde de bulunmaktadır.¹⁷¹

Geçirmiş Olduğu Onarımlar

Caminin kerpiçten yapılmış olması ve 79 yıl evvel inşa edilmesinden dolayı yapı yıpranma katsayıları çizelgesine göre % 95 olarak saptanmıştır. Yapının oturmadan ve çevre koşullarından kaynaklanan çatlaklar ve bozulmalar meydana gelmiş ve binanın onarım ve güçlendirme yapılması da mümkün olamayacağı kanaatine varılmış olup netice olarak deprem bölgesinde bulunan şehir, halkın toplu olarak ibadet ettikleri böyle bir yapının can güvenliği açısından tehlike arz edebileceğinden, onarım ve güçlendirmenin mümkün olamayacağından yıkılmasının daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır.¹⁷²

Elazığ İli, Merkez Akçakiraz Beldesinde bulunan ,mülkiyeti Akçakiraz Beldesine ait tapunun 6 pafta ,59 ada, 22 parselinde kayıtlı Yukarı Caminin Korunması Gerekli Kültür Varlığı özelliği gösterdiğinden ,2863 sayılı (3386 sayılı ile 5226 sayılı yasalar ile değişik) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 7.Tespit ve Tescil Maddesi uyarınca tescilline, koruma grubunun I.Grup olarak belirlenmesinin uygun olduğuna karar verildi.¹⁷³

---

¹⁷¹ Celil Arslan, *a.g.e.* s.205-207

¹⁷² Kemal Yılmaz ve Mehmet Aydın, “*Hasar Tespit Raporu*”, Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2023.

¹⁷³ KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 08.06.2007-1123

SONUÇ

İslami ibadet yapısı olan cami, Arapçada toplanma manasına gelen ‘*cem*’ kökünden türetilmiş olup, içerisinde cuma ve bayram namazları kılınan yer anlamına gelmektedir. Cami, kendine özgü bir mimari tipolojiye ve bir sıra teknik düzene sahip farklı bir yapıdır. Cami ancak İslam’ın birinci yüzyıllarında ortaya çıkmıştır. Türk bölgelerinde İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte, genellikle şehrin merkezinde büyük bir cami inşa edilmiş olup Ribat bölgesinde bulunan ticari faaliyetler de zaman içinde camiye yaklaştırılarak bir bütünlük oluşturulmuştur.

İklim koşulları, yerel mimari şekiller ve coğrafi özellikler caminin İslam dininin yayıldığı coğrafi bölgelerde birbirinden farklı biçimlerde inşa edilmişlerdir. Şam Emeviye Caminin geleneksel yapısından esinlenerek oluşturulan enine dikdörtgen plan Anadolu’da birçok yapısında uygulanmıştır. Anadolu’da cami mimarisi, ilk İslam fetihleri ile başlamış ve Osmanlı devletinin klasik dönemine kadar devam etmiştir. Anadolu’da inşa edilen ilk camilerde çok ayaklı plan şeması uygulanmıştır.

Anadolu’da inşa edilen en erken tarihli cami Diyarbakır Ulu Cami’dir (705-715). Daha sonra Siirt Ulu Cami (1129) ve Bitlis Ulu Cami (1150) inşa edilmiştir. Anadolu’da çok ayaklı plan şemasında inşa edilen ulu camilerden sonra enine dikdörtgen planlı, mihrap önü kubbeli ulu cami plan şeması uygulanmaya başlanmıştır. Tez çalışmamızı oluşturan camilerimizden Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami hariç diğer yapılarımızın hepsinde benzer plan şeması özellikleri uygulanmıştır.

Anadolu öncesinde enine dikdörtgen formlu ve mihrap önü kubbeli cami plan şemasının ilk örneği Leşker-i Bazar Ulu Cami (XI. yy ilk yarısı)’nda görülmektedir. Bu plan şeması daha sonra Artuklular, Saruhanogulları ve Aydınoğulları tarafından Anadolu’daki camilerde ve Memlüklüler tarafından Mısır’da Baybars Caminde (1266) kullanılmıştır.

Elazığ’da Türk-İslam dönemine ait ilk yapılar Artuklular Dönemine tarihlenmektedir. Ancak yapıların geçirdiği onarımlar sonucu bozulmaları veya kitâbelerinin tahrip olması neticesinde, dönemin mimari dokusu hakkında fazla bilgi

sahibi değiliz. Elâzığ Merkez ilçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camiler, 17-19. yy. zaman aralığında inşa edilmiştir. Mevcut incelediğimiz yapıların hepsi Osmanlı Dönemine denk gelmektedir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Harput merkezinden Elazığ'a doğru başlayan göçle şehir merkezinde dönemin mimari özelliklerini taşıyan sivil, askeri, dinî birçok yapı yeniden inşa edilmiştir. Elazığ Hükümet Konağı I. Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan dönemin ilk örneklerindedir. Şehirde modern anlamda ilk kez inşa edilen kamu yapıları bugünkü Elazığ kentinin mimari temelini oluşturmaktadır.

1848 yılında çıkarılan Ebniye Nizamnamesi ile temelleri atılan kent planlaması çalışmaları, 1970'li yıllarda daha modern bir hâl almıştır. Buna rağmen kent planlamasındaki ilk denemeler, bazı kentlerin haritalarının belirtilmesinden ileriye gidilememiştir.

Elazığ kentinde 1850 yılında başlayan mimari oluşum 1940'lara kadar devam etmiştir. Yaklaşık bir asır bu oluşum sürmüştür. Ancak, özellikle 1960'larda inşa edilen Keban Barajı bölgedeki ekonomik oluşumu günümüz Elazığ kentinin mimari dokusunu olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yaklaşık bir asır boyunca inşa edilen başta geleneksel sivil mimari örnekleri olmak üzere özgün mimari örneklerinin tek tek yıktırılarak yerine betonarme, çok katlı ve bölge mimarisi ile hiçbir ilgisi olmayan mimari bir tarz meydana gelmiştir.

Elazığ'da yapılan imar planı çalışmalarında, ilk olarak koruma amaçlı bir çalışma yapılmaması ve kentin imar planında korunması gereken yapıların belirtilmesinden ötürü günümüzde ayakta kalabilen ve tescil edilen birkaç yapının dışında tüm tarihi yapılar bilinçsizce yok edilmiştir.

Elazığ'da bulunan tescilli taşınmaz eserlerin listesi ve Elazığ ili kültür varlığı korumacılığında merkez ilçe ve o ilçelere bağlı köylerde bulunan tescilli taşınmaz kültür varlıklarından olan camilerden örnekler seçilerek alt başlıklar altından ele alınmıştır. Mevcut olan camilerin Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan yenileme projeleri kapsamında onarım ve yenileme çalışması yapıp bitirilen camiler aşağıdaki gibidir.

- Yenikonak (Mesti) Cami
- Aksaray (İğiki) Cami
- Akçakiraz (Yukarı) Cami

Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğünde yenileme projeleri hazır olup yapılan diğer yenileme çalışmaları tamamlandığında onarım ve yenileme çalışmalarına başlanacak olan camiler aşağıda sıralandığı gibidir.

- Hüseyin Cami
- Yukarı (Kesrik) Cami
- IV. Murat Cami
- İzzet Paşa Cami (İzzet Paşa Osman Paşa Oğlu Ahmet İzzet Paşa Vakfı)

Mülkiyeti Köy Tüzel Kişiliğine ait olan camiler aşağıda sıralandığı gibidir.

- Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami
- Atınkuşak (Sarını) Cami

Çalışmamızda Elazığ Merkez İlçe ve Merkez İlçeye Bağlı Köylerde Bulunan Gayrimenkul Eski eserler ile Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilmiş camileri konu edindik. Elazığ merkezde altı cami ve merkez köylerde bulunan üç cami olmak üzere toplamında dokuz cami çalışmanın katalog bölümünü oluşturmaktadır. Eserler ele alınırken tescil belgeleri, tarihi, plan ve mimari özellikleri, geçirmiş oldukları onarımlar ve günümüzdeki durumu varsa müstemilatları incelenmeye çalışılmıştır. Restorasyon öncesi ve sonrası özellikleri değerlendirilmiştir. Bu çalışma, aynı zamanda Elazığ'da tescilli olan kültürel ve anıtsal varlıkların camiler kapsamında topluca ele alınmasını amaç edinmektedir.

Çalışmamız kapsamında yer alan mevcut dokuz eser kronolojik olarak değerlendirdiğimizde camilerimizin hepsi Osmanlı Dönemine tarihlenmektedir. Camilerimiz içerisinde en erken tarihte yapılan IV. Murat Camisi olup günümüze en yakın tarihte yapılan camimiz ise Altınkuşak (Sarını) Camisidir. Cevizli (Kürdemlik) Cami ve Yenikonak (Mesti) Camilerimizde aynı tarihlerde inşa edilirken diğer yedi camimiz farklı tarihlerde inşa edilmiştir. Camilerimizin içerisinde İzzet Paşa Camisi

hariç diğer sekiz yapının büyük ölçekli yapılar olmadığı, mahalli ölçekte kaldıkları sonucuna varılmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan camilerimiz 17. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında inşa edilmiş olup camilerimizin plan şeması, kullanılan malzemeler ve tromp, kemer özellikleri bakımında benzer özellikler göstermektedir. Genel itibariyle dikdörtgen planlı ve sahınlı yapılardır. Yalnızca bir yapımız kare planlıdır. Dikdörtgen planlı yapılarımız IV. Murat Cami, İzzet Paşa Cami, Hüseyin Cami, Kesrik (Yukarı) Cami, Yenikonak (Mesti) Cami, Atıncuşak (Sarını) Cami, Aksaray (İğiki) Cami ve Akçakiraz (Yukarı) Camileridir. Kare planlı camimiz ise Cevizlidere (Kürdemlikhas) Camisidir.

Elâzığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camilerin kitâbeleri incelendiğinde bir camimizin kitâbesinin bulunmadığını ve kitâbelerde ağırlıklı olarak inşa tarihleri verilmiş olup hepsi olmasa da bir kaçında yapan ve yaptıranların adlarına ulaşamamıştır. Araştırma kapsamında yer alan camilerimizin kitâbeleri bizden evvel 2003 yılında Celil Arsalan hocamız tarafından okunmuş olup ve mevcut durumları doktora tezinde yer verilmiştir. Fakat kitâbelerin hiçbirisi günümüz türkçesine çevrilmemiştir. Bu nedenle bütün kitâbeleri tekrardan ele aldık ve okunmamış bir adet kitâbeye ve eksik bırakılan kelimelere ve satırlara ulaştık. Kitâbelerde eksik bırakılan yerler tamamlandı ve hepsi tekrardan okunup günümüz Türkçesi'ne çevrildi. Cami kitâbelerimizin birkaçı hariç hepsi arapça yazılmıştır. Bunlardan iki âdeti Osmanlıca yazılırken diğer kalan altı âdeti arapça yazılmıştır. Kitâbesi Osmanlıca yazılan camilerimiz İzzet Paşa Cami ve Atıncuşak (Sarını) Camisidir. Kitâbesi Arapça yazılan camilerimiz ise Hüseyin Cami, Kesrik (Yukarı) Cami, Yenikonak (Mesti) Cami, Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami, Aksaray (İğiki) Cami ve Akçakiraz (Yukarı) Camileridir. Kitâbesi olmayan camimiz de IV. Murat Camisidir. Kitâbelerin hiçbirinin mimarı hakkında bilgiye ulaşamamaktadır. Kitâbeler genel itibariyle yapan ve yaptıran kişilere dua mahiyetinde yazılmıştır. Kitâbesinde banisi yer alan camilerimiz İzzet Paşa Cami , Yenikonak (Mesti) Cami ,Kesrik (Yukarı) Camileridir.

Tez çalışmamızı oluşturan Elazığ tescilli camilerinde yer alan mihrapların çoğu ait oldukları dönemin özelliklerini taşıyamamaktadır. Bu mihrapların sekiz âdeti taş malzemedan yapılırken bunlardan bir âdeti daha sonra fayansla kaplatılmıştır. Geri

kalan bir camimizin mihrabında mermer malzeme kullanılmıştır. İki camimizin mihrabında mukarnas bir camimizde de kırık kemer formu kullanılırken diğer kalan altı camimizin mihrabı yarım daire kemer formunda olup bir niş içerisinde verilmişlerdir. Mihrabı taş malzemeyle yapılan camilerimiz Hüseyin Cami, Kesrik (Yukarı) Cami, Yenikonak (Mesti) Cami, Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami, Aksaray (İğiki) Cami, Akçakiraz (Yukarı) Cami, IV. Murat Camileridir. Mermer malzemedен yapılan cami İzzet Paşa Camisidir. Daha sonra mihrabı fayansla kapalatılan camimiz Altıkuşak (sarı) Camisi olup camiler içerisinde IV. Murat Cami, Hüseyin Cami ve Yeni Konak Cami mihrapları dönem özeliğini yansıması bakımında en nitelikli mihraplardandır.

Tarih boyunca farklı malzemelerle yapılmış olan minberler, gerek teknik gerekse süsleme açısından cami ve mescitlerin en önemli elemanı olarak dikkat çekmektedirler. Daha çok küçük ölçekli yapılarda tercih edilen ahşap malzeme Elazığ merkez ilçe ve merkez ilçelere bağlı köylerde yer alan camilerde yaygın bir malzeme olarak kullanılmıştır. Çalışma kapsamında yer alan dokuz camimizin yedi âdeti de ahşap malzeme kullanılırken bir âdeti de taş bir âdeti de mermer malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzeme kullanılan minberlerimiz Kesrik (Yukarı) Cami, Yenikonak (Mesti) Cami, Cevzlidere (Kürdemlik has) Cami, Aksaray (İğiki) Cami, Akçakiraz (Yukarı), IV. Murat Camileridir. Taş malzemedен yapılan minberimiz ise Hüseyin Camisidir. Daha büyük ölçekli olan İzzet Paşa Camisinin minberi mermerden yapılmış olup klasik Osmanlı Dönemi özelliklerini taşımaktadır. Genel itibariyle tüm camilerimizin minberlerinde klasik Osmanlı Dönemi özeliği görülmektedir. Camilerimizde köşk tipi minberler yer almaktadır. Bunun nedeni daha çok küçük ölçekli camilerde yerden tasarruf için tercih edilmektedir. Gaziantep minberlerinde toplam 17 adet köşk minber görülürken, Şanlıurfa ve Halep'te benzer örnekler görülmektedir.

Elazığ merkez ilçe ve merkez ilçelere bağlı köylerde bulunan tescilli kültür varlıkları yığma duvar tekniğiyle inşa edilmişlerdir. Kesme taş, moloz taş, kerpiç ve ahşap kullanılmıştır. Camilerde kullanılan malzeme o dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Üst örtü unsuru olarak da İzzet Paşa Cami, Kesrik Yukarı Cami, IV. Murat Camisinde kubbe kullanırken, diğer yapılarda ya ahşap tavanlı ya düz damlı ya da kontrplakla kullanılmıştır.

Araştırmamıza konu olan yapımızın içerisinde hepsi olmasada halihazırda bugün üç yapımızda şadırvan yer almaktadır. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde uygulanan şadırvanlar, özellikle Osmanlı sanatında klasik dönemde oldukça gelişme göstermiştir. Yapılarımızda yer alan şadırvanlarda Klasik Osmanlı Dönemi özellikli taşımaktadır. Genellikle ait olduğu camiye göre tarihlendirilen şadırvanlar, bulunduğu yapıyla aynı mimari ve üslup birliğine sahiptirler. Bunlar IV. Murat Cami, İzzet Paşa Cami, Hüseyin Camisi olup çalışma konusu oluşturan tüm camilerin çevre düzenlemesi yapılmış ve avlusunda hazîre bulunan iki yapımızın cami avlusunda bulunan hazîreleri temizlenmiş olup kırık mezar taşları onarılmıştır. Etrafi duvarla çevrilerek muhafaza edilmiştir. Cami avlusunda hazîre bulunan yapılarımız, IV. Murat Cami ve Hüseyin Camisidir.

Elazığ Merkez İlçe ve Merkez İlçelere Bağlı Köylerde Bulunan Tescilli Camilerimizin dokuz adedinde de zamanında son cemaat mahalli mevcutken bugün Aksaray (İğiki) Caminin son cemaat mahalli günümüze ulaşamamıştır. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Camisi üslup bakımında diğer sekiz camiden farklı bir üsluba sahiptir.

Araştırma konusu oluşturan tescilli camilerimizin genelinde son cemaat mahallinden kemerli kapıdan, tek kubbeli ana mekâna girince, ilk göze çarpan, kubbeye geçişi sağlayan tropların kemer ayaklıklarının yere kadar inmesidir. Böyle bir planın denendiği tek kubbeli cami örnekleri, Doğu ve Güney-doğu Anadolu'da bazı Osmanlı yapılarında tekrar edilmiştir. Genellikle bu tür uygulamalarda kubbeye geçişi sağlayan trompların yerel bağlantısı belirli bir akışı beraberinde getiriyorsa da, bazı örneklerde olduğu gibi yapının basık ve loş görünmesine neden olmaktadır.

24 Ocak 2020 tarihinde merkez üssü Elazığ ili, Sivrice ilçesinde gerçekleşen deprem, bölgede hem can hem de mal kayıplarına yol açmıştır. Deprem orta büyüklükte olmasına rağmen, bazı yapılarda ciddi hasarlara yol açmıştır. Çalışmamız içerisinde yer alan Aksaray (İğiki) Cami, Akçakiraz (Yukarı) Cami ve Cevizlidere (Kürdemlikhas), yapılar dâhilindedir. Ağır hasarlı oldukları tespit edilen bu camilerin en kısa zamanda aslına uygun restore edilip ibadete açılması gerekmektedir. Bunlar içerisinde Akçakiraz (Yukarı) Cami ağır hasarlı olduğundan dolayı yıkım kararı verilmiştir.

Restorasyonlarla beraber yapılarda bozulmalar minimum düzeyde olmalıdır. Kendi dönemine uygun restore edilmeyen eserlerin tarihi kimliğini korumak için ömür

uzatan ancak eserin aslından uzak bir görünüme kavuşmasına da mani olacak malzeme ve çalışanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bilerek ya da farkında olmadan ya da ucuz olduğu için kullanılan malzeme ve tarih bilincinden uzak restore çalışanlarından kaçınmak gerekir. Yapıların gelecek nesillere kalacak bir miras olacağı fikriyle hareket edilmelidir. Elâzığ merkezde bulunan IV. Murad, İzzet Paşa, Hüseyinik, Kesrik (İğiki), Aksaray (Yukarı), Akçakiraz (Yukarı) Camileri ile Merkez köylerden Yenikonak (Mesti), Cevzlidere (Kürdemlik) ve Atıncuşak (Sarını) köyü tescilli camileri gibi kültür varlığı yapılarında uygulanan yenileme ile meydana gelen bozulmaların önüne geçilmeli ve yetkin kişiler ve kurumlarca bu eserlerin tekrardan aslına uygun restore edilmeleri yapıların devamlılığı açısından çok daha iyi olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAR Miskine ve PİLEHVARİAN KARA Nuran, “Türkiye’de Güncel Cami Mimarisi Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği”, *Yakın Mimarlık Dergisi*- Nisan 2/2: (2019), s. (63-89).
- AKDEMİR İlhan Oğuz, ÇAĞLAYAN Ayşe ve DAĞLI Dünder, “Kentsel Planlamada Coğrafi Bilgi: Elâzığ Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2/1: Elazığ, (2015), s. (53-76).
- AKIN Ahmet, “Tarih Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine de Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29: (2016), s. (179-211).
- AKYEL Salih, “XIX.Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihi Araştırma Dergisi*, 34/57: (2015), s.(199-220).
- ALTUN, İsmail, “Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescidi Aksa”, *İLTED*, sayı: 47, (2017), s. (153-169).
- ARAZ Rıfat, *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını no:108, Elâzığ 1995.
- ARSLAN Celil, *Elazığ’daki Türk Devri Yapıları*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 2003.
- ARSLAN Zeynep, *Mamuratül-Aziz (Elâzığ) ve Çevresinde Asayiş (1914-1923)*, İstanbul Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- ASLANAPA Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987.
- ASLANAPA Oktay, *Türk ve İslam Sanatı*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1969.
- AŞAN Beşir Muhammet, *Elâzığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI -XIII. Yüzyıllar)*, Ankara 1989.
- ATICI Kadir, “Harput Yeni (Esedîye) Hamamının Restorasyon Projesine Yönelik Kazı Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat ve İnsan Dergisi*, 4/2: (2020), s. (35-37).

- AYDOĞMUŞ Günerkan, *Harpur Kültüründe Din Alimleri*, T.C Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV), Elazığ 1998.
- AYTAÇ İsmail, “Elazığ Müzesindeki Osmanlı Dönemi Eşik ve Seccade Halılları”, *Arış Dergisi*, Sayı 9: (2013), s. (12-33).
- BALTACI Cahid, “İslam Medeniyetinde Cami”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3: (1985), s. (225-241).
- BAŞAR Zeki, *Camilerimiz*, Güneş Matbaacılık, Ankara 1977.
- BAYHAN Ahmet Ali ,” *Kuzey Afrika’da Bir Türk Yurdu: Mısır*”, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler, Cilt: I, (2007), 10-15 Eylül
- BEKTAŞOĞLU Mustafa, *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, DİB Yayınları, Ankara 2009.
- BEZCİ Nezih, *Arşiv Belgeleri Işığında Beylerbeyi ve Emirgan Camileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2019.
- BİLGİN M. Lütfullah, *Elâzığ*, Elâzığ, 1996.
- BURCKHARDT Titus, *İslam Sanatı*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2005.
- CAN Yılmaz, “Kabe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/7: (1993), s. (67-92).
- CAN Yılmaz, İlk İslam Mescidlerine Genel Bir Bakış, *Diyanet İlmi Dergi*, 31/4: (1995), s. (89-114).
- CAN Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- CANSEVER Turgut, “İslam Mimarisi Üzerine Düşünceler”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 1: (1996), s. (119-149).
- Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu Bildirimler Kitabı, Giresun Üniversitesi İslam Bilimler Fakültesi Yayınları, Giresun 2017.

- ÇAKAR Enver ve UZUN Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 3, Elazığ 2017.
- ÇAKMAK Yücel, *Elâzığ ve İlçeleri*, Emre ofset-Matbaa, Elâzığ 2004.
- ÇAM Nusret, *İslam da Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- ÇELİK DEMİR Murat, “Harput’un Elazığ’a Nakli, Araştırma Makalesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/2: (2019), s. (425-430).
- ÇELİK Kürşat, 1284/M. 1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defteri’ne göre Mamuratülaziz Vakıfları
- ÇİFTÇİ Mehmet Emin, “Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksa”, *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 20/3: (2020). s. (35-38)
- ÇORBACI Müzzeyyen, *Tasarım Yardımcı Araçların Işığında Günümüz Cami Yapısında Oluşan Biçimsel Dönüşüme İlişkin Bir Çalışma*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- ÇORUHLU Yaşar, *Türk İslam Sanatının ABC’si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- DANIK Ertuğrul ve BALABAN Mustafa *Harput Gezi Rehberi*, Örnek Matbaacılık, Elâzığ 2004.
- DİEZ Ernst, ASLANAPA Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955.
- DOĞAN Tuncer, “Osmanlı Cami Mimarisi’nde Aydınlatma Düzenleri Açısından Gelişim (XIV.-XVII Yüzyıl)”, *YYÜ Eğitim Dergisi*, XI/1: (2013), s. (295-320).
- ELAZIĞ (Tarih, Kültür, Sağlık ve Huzur Şehri), *Gezi Rehberi*, Elazığ Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Elazığ 2019.
- ELAZIĞ Harput Turizme Açılıyor, *Elazığ Kültür ve Tanıtma Dergisi*, 31/55 (2021), s. (3-90).
- ELAZIĞ İli, *Merkez İlçesi Kesrik Mahallesi Sınırları İçerisinde Kalan Yaklaşık 7. 10 Hektarlık Planlama Alanına İlişkin, 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı*

Değişikliği Plan Açıklama Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2020.

ELÂZİĞ Milli Eğitim Müdürlüğü, *Elâzığ Eğitim Tarihi*, Elâzığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elâzığ 2010.

ERDOĞDU İbrahim, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim Eğilimleri (Harput Örneği)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

ERZİ İhsan, *Hadikatü'l -Cevami, Camilerimiz Ansiklopedisi*, Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1987.

FIRAT (Fetih Armağanı) Özel Sayısı, *Yeni Aylık Sanat Fikir Dergisi*, Sayı 25: (1965), s. (14).

Fotoğraflarla Kutsal Topraklar Hicaz Albümü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

GASPAK Ayhan, *Osmanlı Öncesi Harput'un Tarihi ve Dinî Yapısı*, Elazığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2004.

GÖKÇEN Rıfat, *Elâzığ ve Doğu Anadolu Bölgesi*, Özyürek Basım ve Yayınevi, İstanbul 1992.

GÖRKEM İsmail, *Elâzığ Efsaneleri (İnceleme- Metinler)*, Manas Yayıncılık, Elâzığ 2006.

GÖRMEZ Kemal, "Büyük Kentlerde Kent Planlaması ve Bazı Sorunları", *G. Ü. İİ. B. F. Dergisi*, 3/2: (2001), s. (133-140).

GÜRSOY Elif, "Günümüz Cami Mimarisinde "İlkesiz Yaklaşım", *D.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt : 2013, Sayı: 28, (2013), s. (239-253).

HATTSTEİN Markus ve DELİUS Peter, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2007.

HAYKIR Yavuz, *Atatürk ve Elazığ*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2017.

HAYLİ Selçuk, *Harput'un Tarihi Coğrafyası*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Semineri, Elâzığ 1992.

- İNANCIK Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- KAPLAN İbrahim, “M.İkbal’in Tevhid Yorumu: Tevhid İnancının Dinamik Yapısı”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1: (2007), s. (83-101).
- KARABACAK Öznur, *Elazığ’da Bakır Sanatı*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.
- KARAMAN Fikret, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)*, Bildiriler Kitabı I. Cilt, İnönü Üniversitesi Yayınevi,08-09 Ekim, Malatya 2018, s. (543-544).
- KARATAŞ Servet, *Elâzığ Geleneksel Konut Kültürü*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- KARTAL Yusuf, *Erken Devir Osmanlı Mimarisi (Edirne) Duvar Dokusu*, İstanbul Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- KILIÇOĞLU Selim, PİLEHVARIAN KARA Nuran, “Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Dergisi*, 12/4: (2017), s. (608).
- KIYAK Abdulkadir, *Elâzığ ve Yöresinde Ziyaret Yerleri*, Manas Yayıncılık, Elâzığ 2012.
- KOCAMAN Meltem, *Elazığ İli Hüseyinik Köyiçi Bölgesi Yerleşim Dokusu ve Geleneksel Evler*, Diyarbakır Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2018.
- KÖÇER Mehmet, BABUÇOĞLU Murat ve EROĞLU Cengiz, *Osmanlı Vilayet Salnamelerine Mamuretülaziz (1869-1907)*, Elâzığ Valiliği ve Elâzığ Belediye Başkanlığı, Ankara 2009.
- KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (1993) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 24.10.1993-1376
- KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (1996) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 2.10.1996-1848
- KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (1996) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 30.11.2007-1332

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2006) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar,11.07.2006-752

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2007) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 08.06.2007-1123

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2018) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 16.02.2018-5484

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7528

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7529

KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) (2020) Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Karar, 20.04.2020-7530

KUBAN Doğan, *İslam Mimarisi Tarihine Giriş*, İTÜ, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1968.

KUBAN Doğan, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982.

KUBAN Doğan, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982.

KÜRÜM Hasan ve ŞEN Korkmaz, *Her Yönüyle Baskil Kitabı* I Cilt, Elazığ, 2020.

Medeniyet Tasavvuru ve Karatay Medresesi, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2018.

Medeniyetin Başladığı Yer Cami, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

MEMİŞOĞLU Fikret, *Harput Halk Bilgileri*, Elâzığ Kültür Derneği Yayınları, Elâzığ 1995.

METİN İsmail, *Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri*, International periodical For the Languraysa, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2, (2015), s. (663-678).

- MUTLUUEL Osman, “İslam Sanatının Oluşumundaki Etkenler”, *AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11/1: (2011), s. (19-27).
- NASR Seyyid Hüseyin, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- NECİPOĞLU Gülru, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- NEFES Eyüp, *Minarenin Cami Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri*, Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.
- NUMANİ Şibli, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi*, Bilimevi Bas.Yay.Ltd.Şti, İstanbul 2002.
- OCAK Sümeyra, “Kuzey Afrika Minareleri”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5/12: (2020), s. (58-114).
- OYMAK İskender, “Elazığ Merkez ve Çevresinde Ziyaret Yerleri İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2: (2009), s. (29-61).
- ÖNEY Gönül, “Mısır’da Osmanlı Mimarisinin Sentezi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 5/5: (1990), s. (139-148).
- ÖNKAL Ahmet ve BOZKURT Nebi, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. (91-92).
- ÖZDEMİR Hüseyin, “Günümüz Cami Mimarisindeki Yaklaşımlar: Konya Kent Merkezindeki Cami Örnekleri”, *Online Journal of Art and Design*, 11/1: (2023), s. (59-70).
- ÖZTÜRK Şahabettin ve ÇOŞKUN Mithat, *Geleneksel Harput Elazığ Evleri*, Elazığ Belediyesi Elazığ Kitaplığı Projesi Kültür Yayınları, Elazığ 2014.
- SAÇKESEN Tuğçe, *Edirne’de Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi ve Mimari Öğelerin Seramik Eserlerde Yorumlanması*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2013.

- SAGLAM Temel, “İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Derleme”, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5/10: (2020), s. (258-262).
- SEVİN Necla, KALSEN Haydar ve TÜBE Meltem, “Hüseyin Camii Hakkında Rapor”, İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007.
- SEVİNÇ Tahir, “Mescidü’l-Aksa ve Kubbetü’s-Sahra Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720 ve 1742)”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*; 6/1: (2016), s. (112-113).
- SÖZEN Metin, *Elazığ’ın Mollakendi Bucağında Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi*, (İsmailUzunçarşıya Armağan), Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1975.
- STIERLİN Henri, *İmanın ve İktidarın Hizmetinde İslam Mimarisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- SURGUROĞLU İshak, *Harput Yollarında*, 1. cilt, Yeni Matbaa, İstanbul 1958.
- ŞENEL Mustafa, *Elâzığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, Manas Yayıncılık, Ankara 2013.
- TARAN Ersan, *Atlaslı ilimiz ve Bölgemiz Elâzığ ve Doğu Anadolu Bölgesi* 1. Cilt, Önder Matbaası, Elâzığ 1999.
- TEKİNGÜR Sadık, *İslam Düşüncesinde Estetik Anlayışı*, İksad Publications, Ankara 2023.
- TUNCEL Metin, “Elazığ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.
- TÜFEKÇİOĞLU Ahmet Enis, *Güncel Cami Yapılanmasının Kullanıcılar Açısından Biçimsel Ve İşlevsel Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.
- UZUN Celalettin, *17.Yüzyılda Harput*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ 2016.
- ÜLGER Nevzat, *Kalkınma Yolunda Bir Şehir Elâzığ*, Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği Elâzığ Şubesi, Elâzığ 2000.
- ÜNAL Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

YALÇIN Mustafa, *150 Yıllık Tarihimiz (1866-2017) İzzet Paşa Vakfı*, TDV Yayın Matbaacılık, Ankara 2013.

YAPICI Süleyman, *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*, Örnek Matbaacılık, Elâzığ 2009.

YETİN Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965

YILDIRIM Mustafa, “İlk Dönem İslam Sanatının Oluşumu” *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4/10: (2015), s. (59-70).

YILMAZ Kemal-AYDIN Mehmet, “Hasar Tespit Raporu ”, *Elazığ Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 2023.

1967 Elâzığ İl Yıllığı, Bingöl Matbaası, Elazığ, 1970.

Elâzığ 1973 İl Yılığı.

Elâzığ İl Yılığı 1998.

<https://www.resmigazete.gov.tr>

Kvmgm.ktb.gov.tr

Hüseyin Camii Hakkında Rapor”, İnceleme Raporu, Elazığ Müze Müdürlüğü, 2007

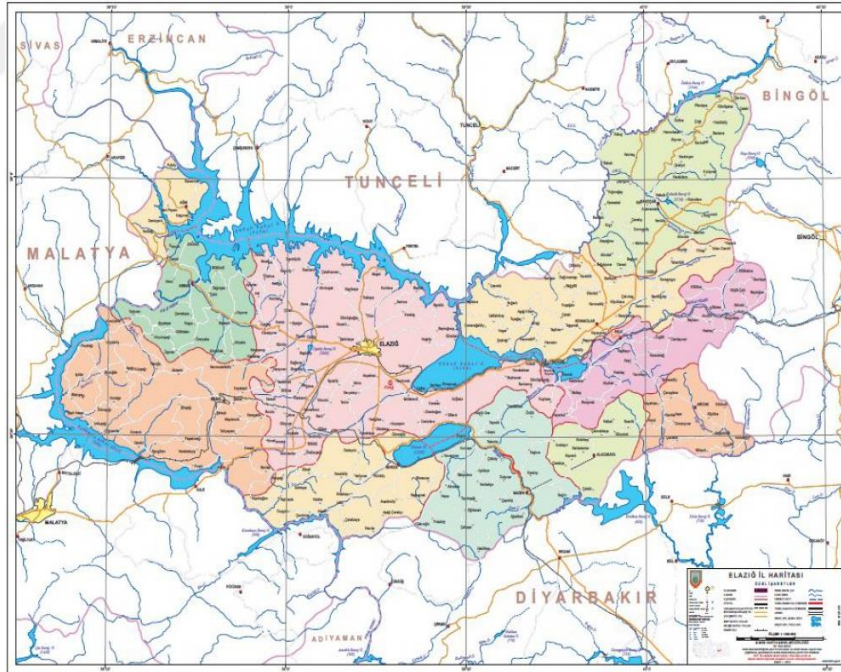
EKLER

Ek 1. Kroki Listesi

1. Kroki: Elazığ İlinin Ülke İçerisindeki Yeri

(Elazığ Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi Uygulama İmar Planı Raporu)

2. Kroki: Elazığ İl Sınırları

<https://www.harita.gov.tr/uploads/files/products/elazig-mulk-idare-il-haritasi-1427.pdf>

3. Kroki: Elazığ İl Haritası

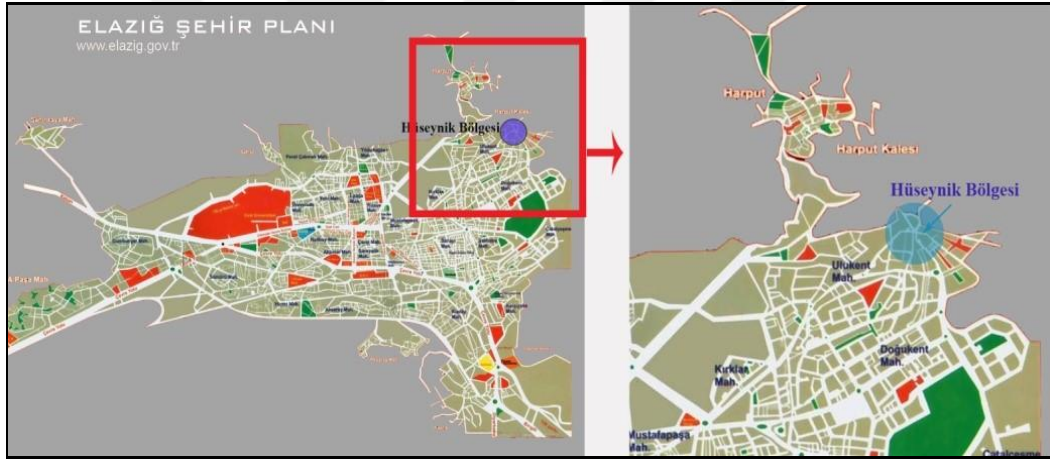
(Elazığ Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi Uygulama İmar Planı Raporu)

4. Kroki: Elazığ Merkez Mollakendi Kasabası Haritası(Google Earth)

5. Kroki: Elazığ Merkez Rızaiye Mahallesi(Google Earth)

6. Kroki: Hüseyinik Köyiçi Bölgesinin Elazığ İl Haritasındaki Konumu(Meltem Kocaman'dan)

7. Kroki: Hüseyin Köyiçi Bölgesi Uydu Görünümü (Meltem Kocaman'dan)

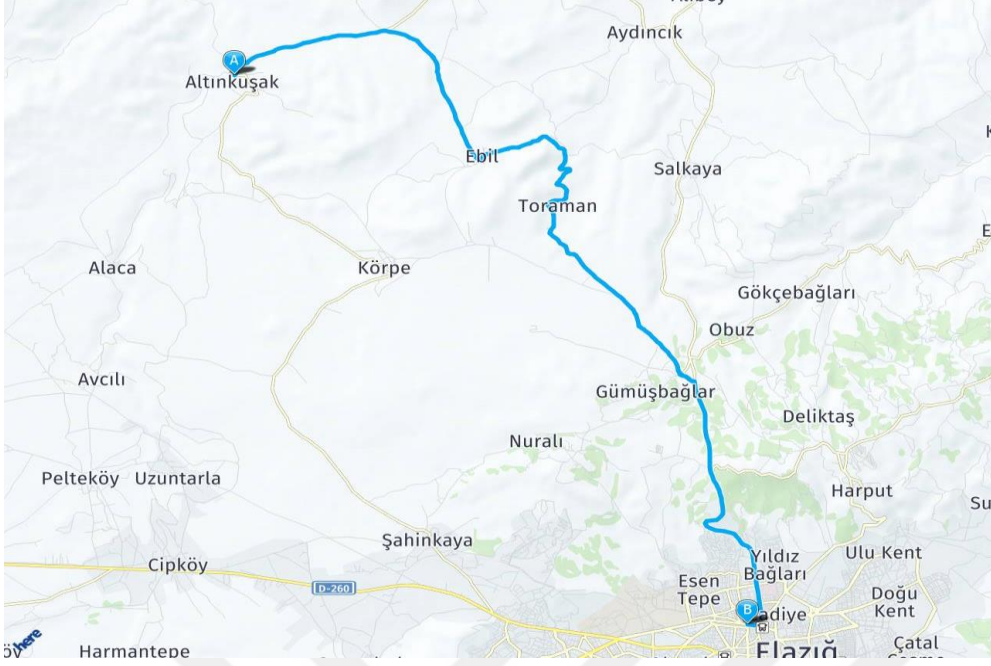
8. Kroki: Elazığ Merkez Yukarı (kesrik) Mahallesi Konumu (Google Earth)

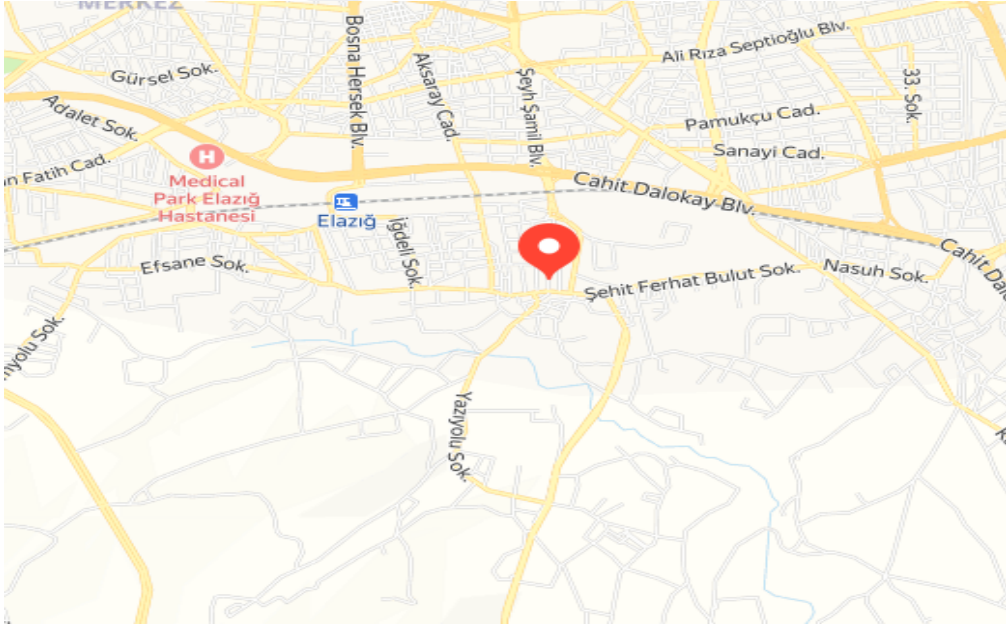
9. Kroki: Elazığ Merkez Yenikonak Köyü Konumu (Google Earth)

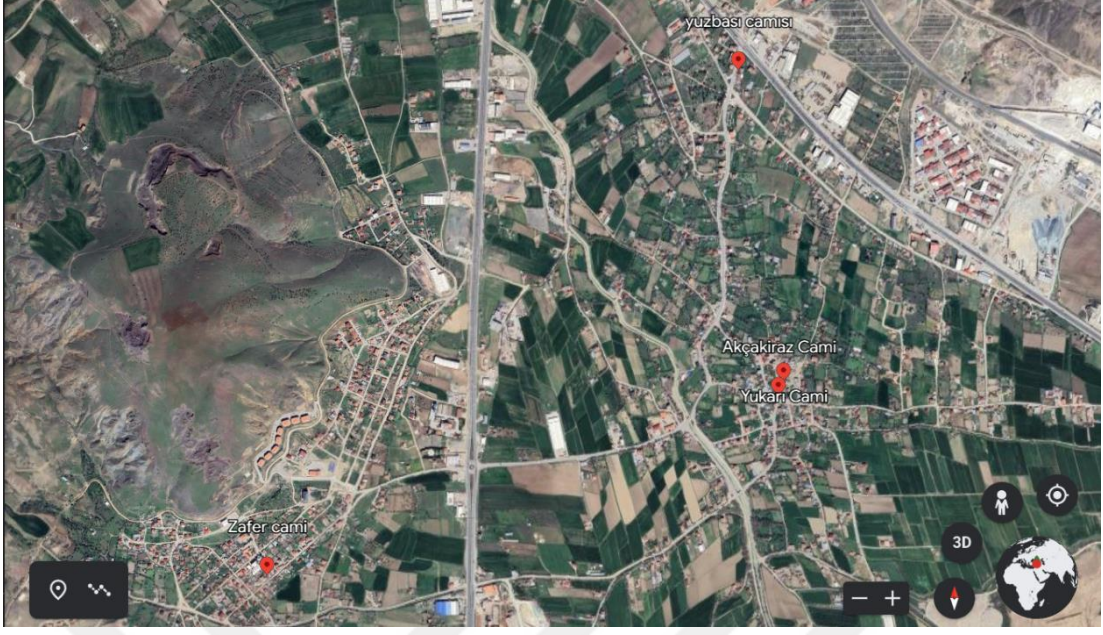
10. Kroki: Elazığ Merkez Cevzlidere Köyü Konumu (Google Earth)

11. Kroki: Elazığ Merkez Altınkuşak Köyü Konumu (Google Earth)

12. Kroki: Elazığ Merkez Aksaray (İğiki) Mahallesi Konumu (Google Earth)

13. Kroki: Akçakiraz (Yukarı) Cami Konumu (Google Earth)

Ek 2. Resimler ve Çizimler

Resim 1. IV. Murat Cami Avlu Giriş

Resim 2. IV. Murat Cami Kuzey Cephesi ve Şadırvanı

Resim 3. IV. Murat Cami Güney Cephesi

Resim 4. IV. Murat Cami Kuzeybatı Köşesindeki Minaresi

Resim 5. IV. Murat Cami Minare Şerefesi

Resim 6. IV. Murat Cami Son Cemaat Mahalli Sağ Kanadı

Resim 7. IV. Murat Cami Son Cemaat Mahalli Sol Kanadı

Resim 8. IV.Murat Cami Harim Girişi

Resim 9. IV.Murat Cami Kadın Mahfili

Resim 10. .IV.Murat Cami Mahfili

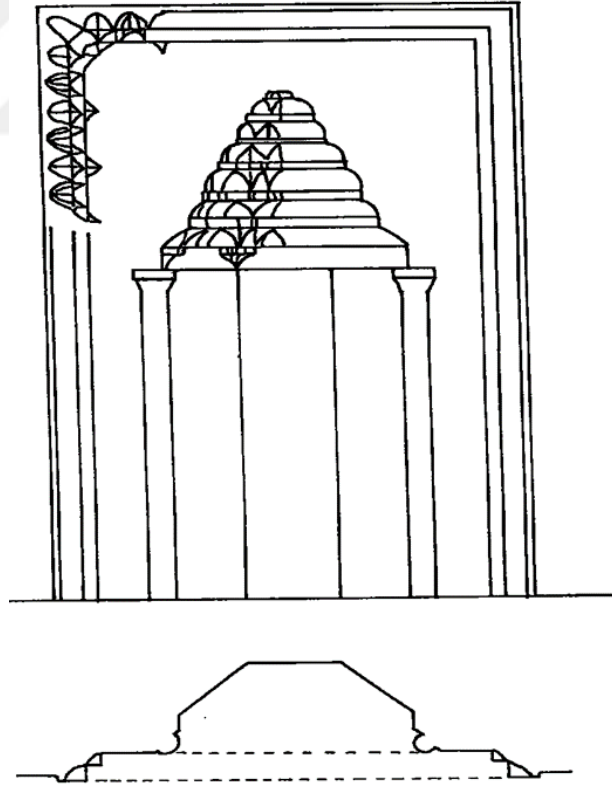
Resim 11. IV.Murat Cami Doğu Yönü

Resim 12. IV.Murat Cami Batı Yönü

Resim 13. IV. Murat Cami Mihrabı

Çizim 1. Mollakendi Bucağı Şeyh Ahmet Peykeri (IV. Murad) Camisi Mihrabı (Celil Arslan'dan)

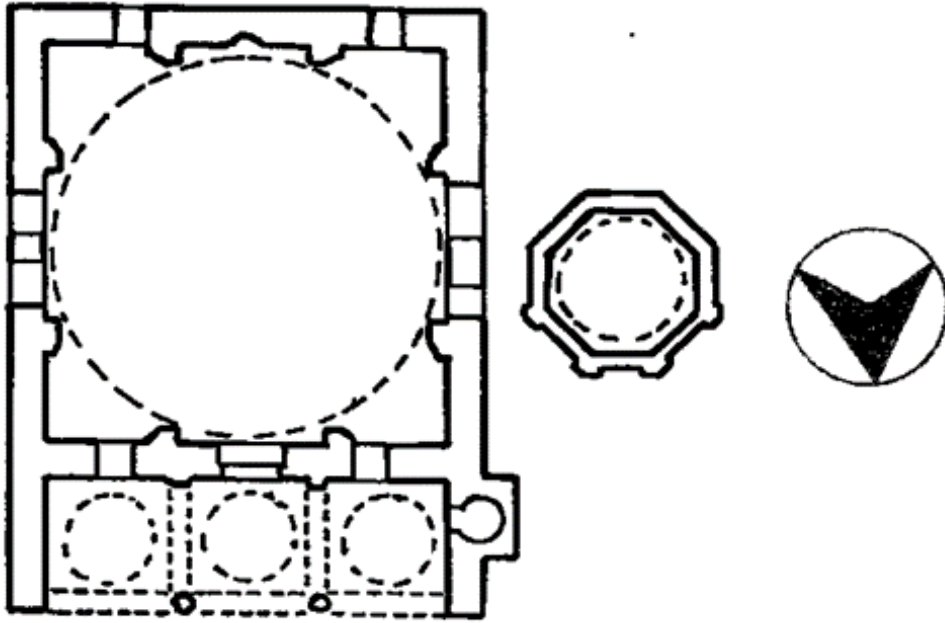
Resim 14. IV.Murat Cami Minberi Genel Görünüm

Resim 15. IV.Murat Cami Doğu Yan Aynalık

Resim 16. Molla Ahmed Pakeri Türbesi

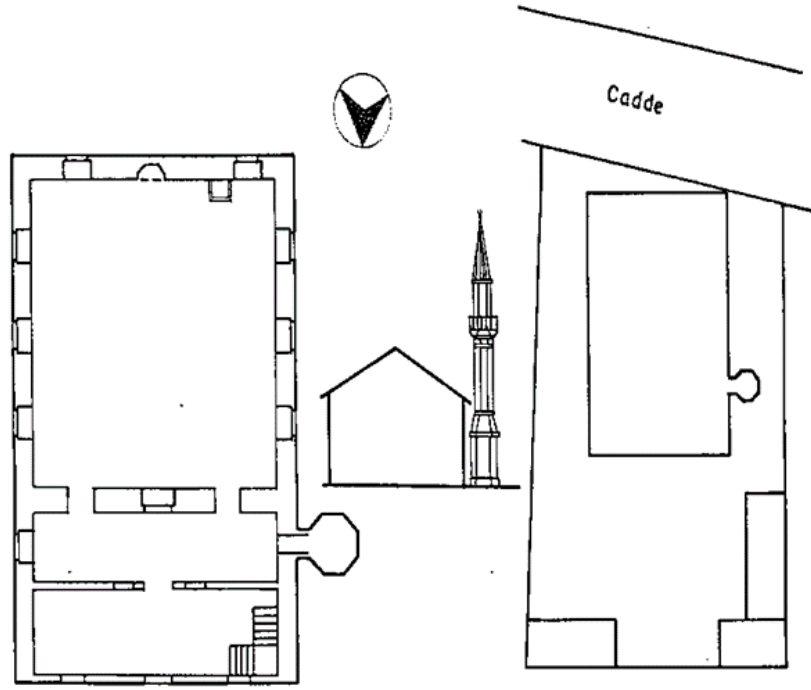
Çizim 2. Mollakendi Bucağı Şeyh Ahmet Peykeri Külliyesi :Cami ve Türbe Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 17. İzzet Paşa Cami Eski Görünümü

Resim 18. İzzet Paşa Cami Eski Görünümü

Çizim 3. Elazığ İzzet Paşa Cami Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 19. İzzet Paşa Cami Güney Cephesi

Resim 20..İzzet Paşa Cami Kuzey Harim Girişi

Resim 21. İzzet Paşa Cami Taç Kapısı

Resim 22. İzzet Paşa Cami Batı Cephesi (www.izvak.org.tr)

Resim 23. İzzet Paşa Cami Şadırvanı

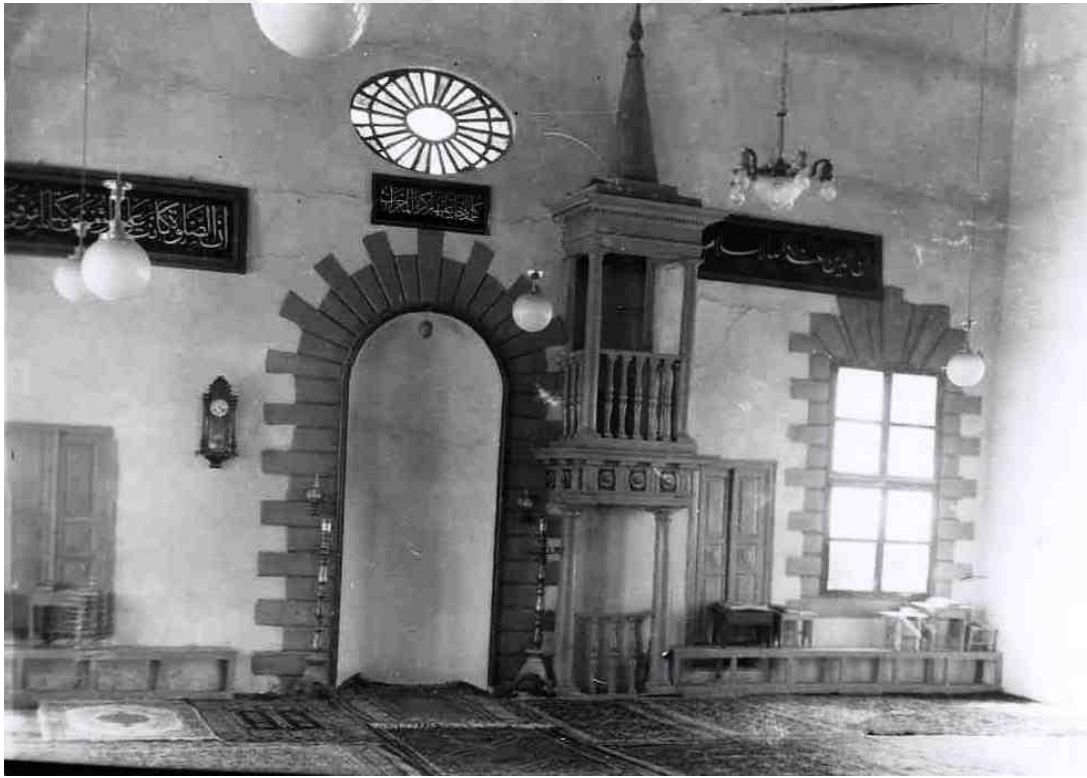
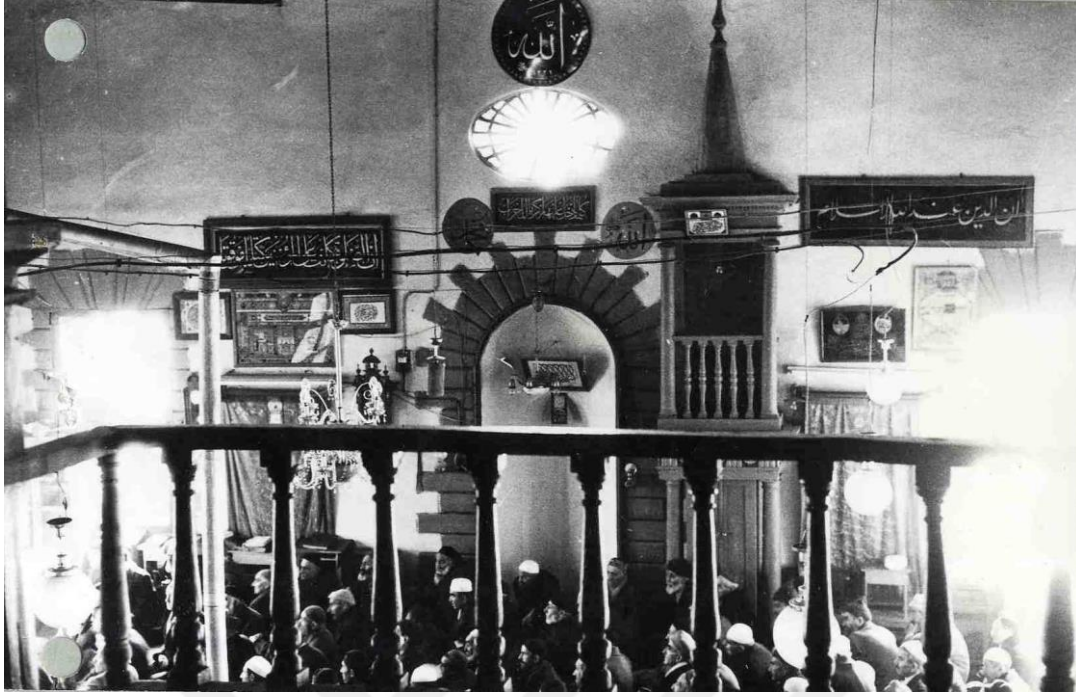
Resim 24. İzzet Paşa Cami Batı Giriş Kapısı

Resim 25. İzzet Paşa Cami Doğu Giriş Kapısı

Resim 26. İzzet Paşa Cami Mahfil

Resim 27. İzzet Paşa Camii Eski Mihrab ve Minberinden Genel Görünüm

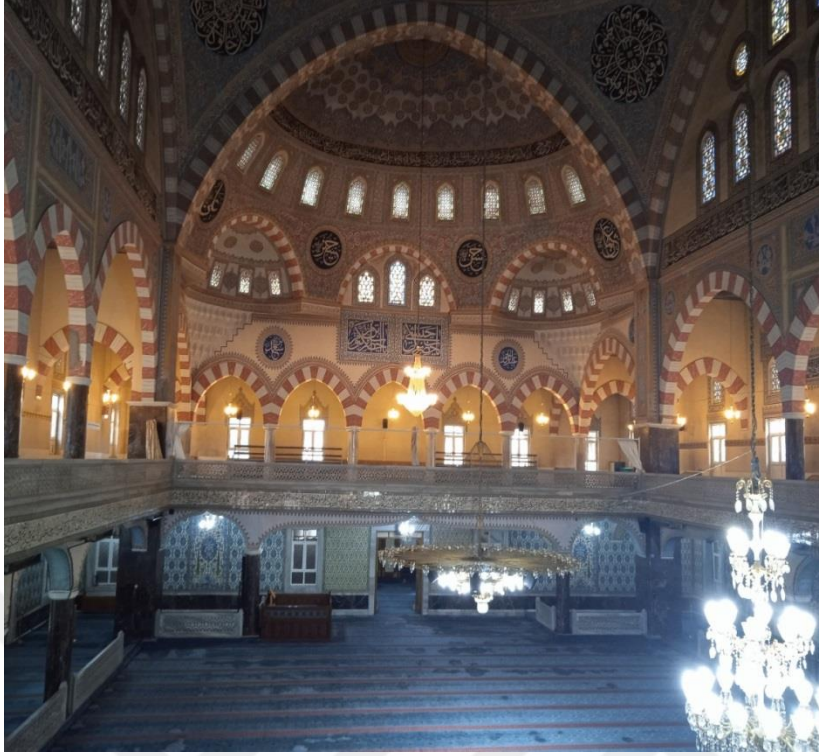
Resim 28. İzzet Paşa Cami Mihrabı

Resim 29. İzzet Paşa Cami Mihrabı ve Minberinden Genel Görünüm

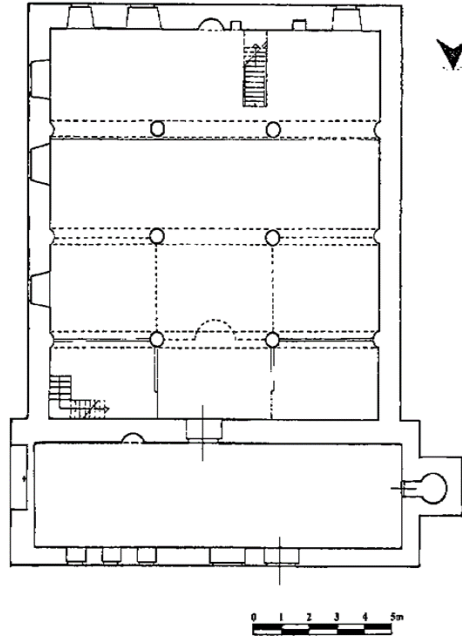
Resim 30. İzzet Paşa Cami Minberin Doğu Yan Aynalık

Resim 31. İzzet Paşa Cami Doğu, Batı ve Kuzey Yönünden Görünümü

Resim 32. İzzet Paşa Cami Vaaz Kürsüsü

Çizim 4. Elazığ Merkez Ulukent (Hüseyinik) Cami Planı (Celil Arslan'dan)

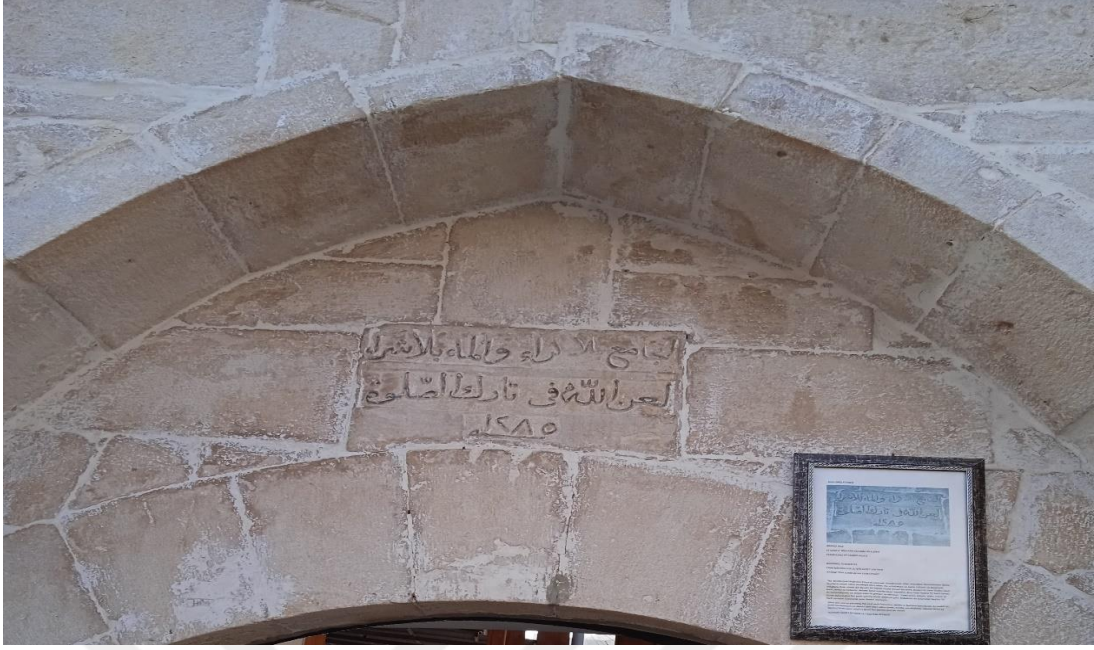
Resim 33. Hüseyinik Cami Kuzey Cephesinde Görünüm

Resim 34. Hüseyin Cami Güney Cephesi

Resim 35. Hüseyin Cami Avlu Girişi

Resim 36. Hüseyinik Camii Avlu Giriş Kitâbesi

Resim 37. Hüseyinik Camii şadırvanı

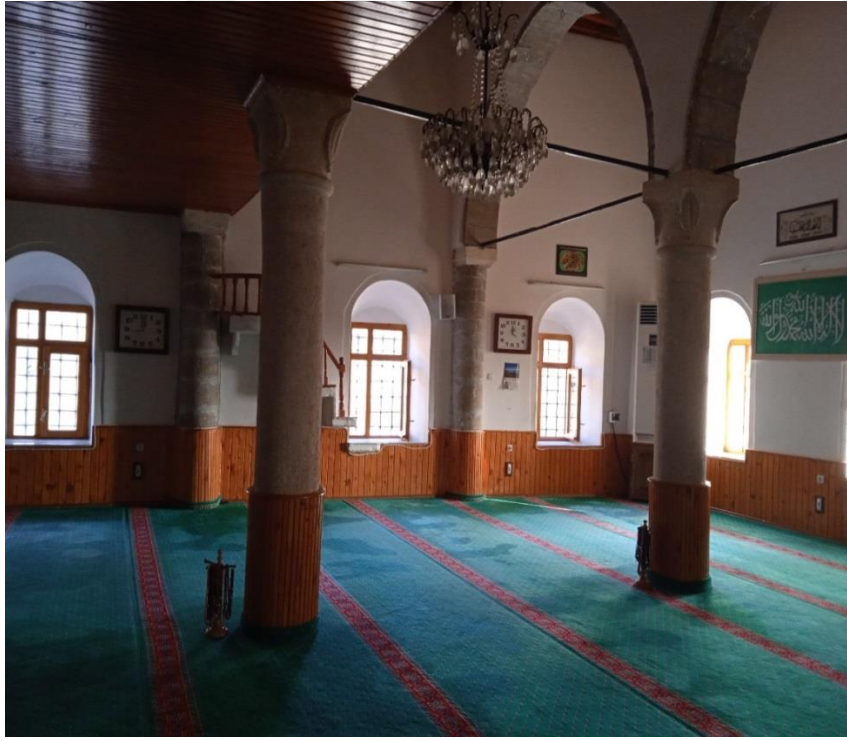
Resim 38. Hüseyin Cami Son Cemaat Mahalli Giriş Kapısı

Resim 39. Hüseyin Cami Harim Giriş

Resim 40. Hüseyinik Cami Kuzey Yönünden Kadın Mahfili

Resim 41. Hüseyinik Cami Mihraba Paralel iki Sutün

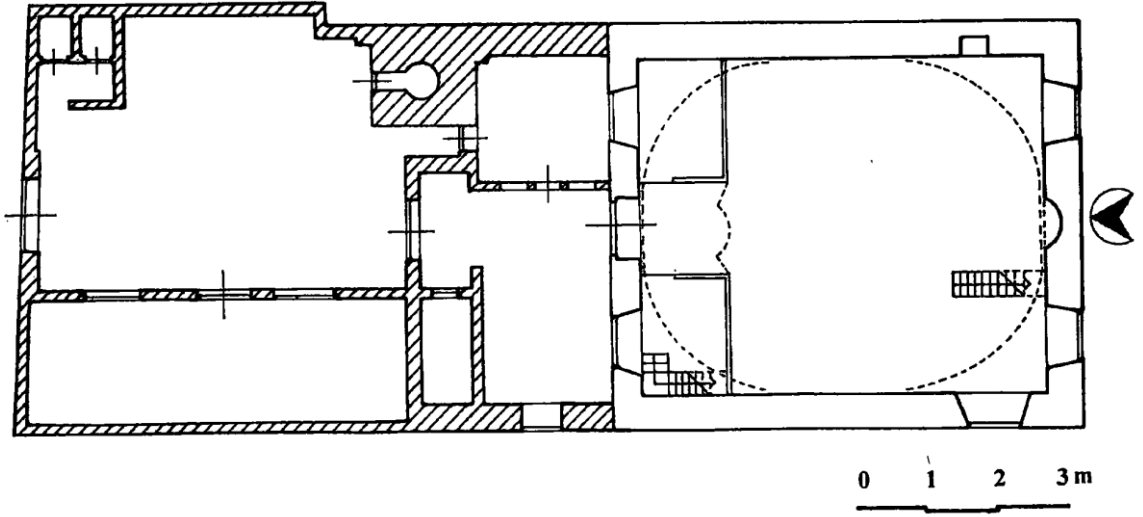
Resim 42. Hüseyinik Cami Minberin Solundaki Kitâbe

Resim 43. Hüseyinik Cami Mihrap ve Minberin Genel Görünüm

Resim 44. Hüseyin Camii Minberin Doğu Yan Aynalık

Çizim 5. Kızılay (Kesrik) Camii Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 45. Kızılay (Kesrik) Cami Avlu Girişi

Resim 46. Kesrik (Yukarı) Cami Minaresi

Resim 47. Kesrik (Yukarı) Cami Son Cemaat Yeri Sağ Kanadı

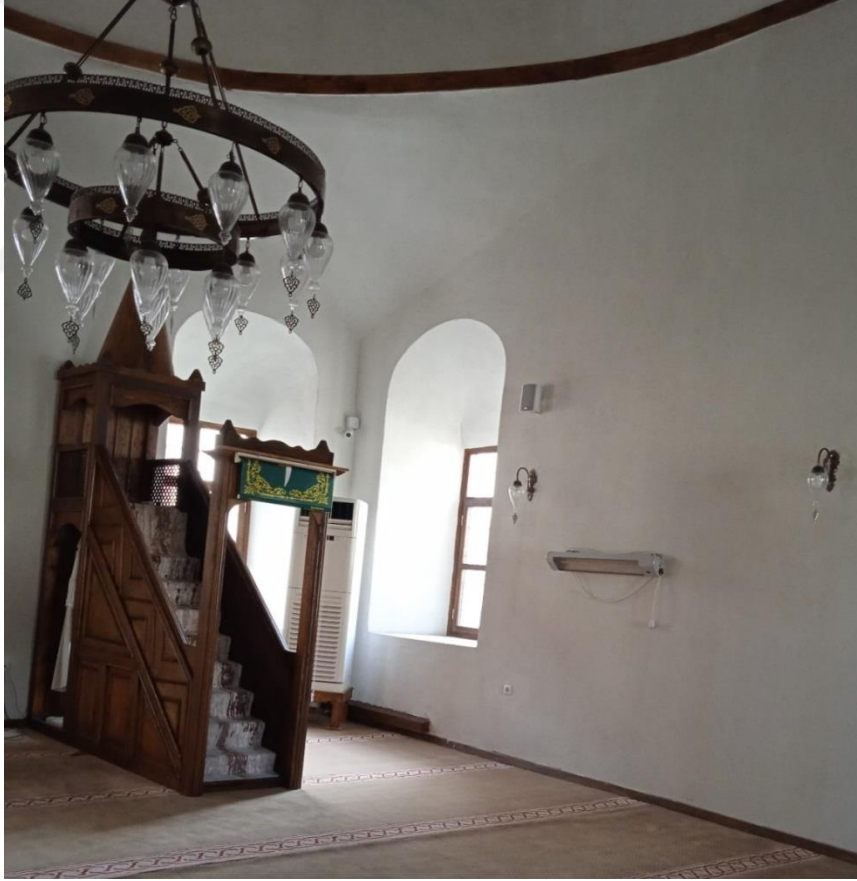
Resim 48. Kesrik (Yukarı) Cami kitâbesi

Resim 49. Kesrik (Yukarı) Cami Harim Girişi

Resim 50. Kızılay (Kesrik) Cami Kuzey Yönü Pencere Açıklığı

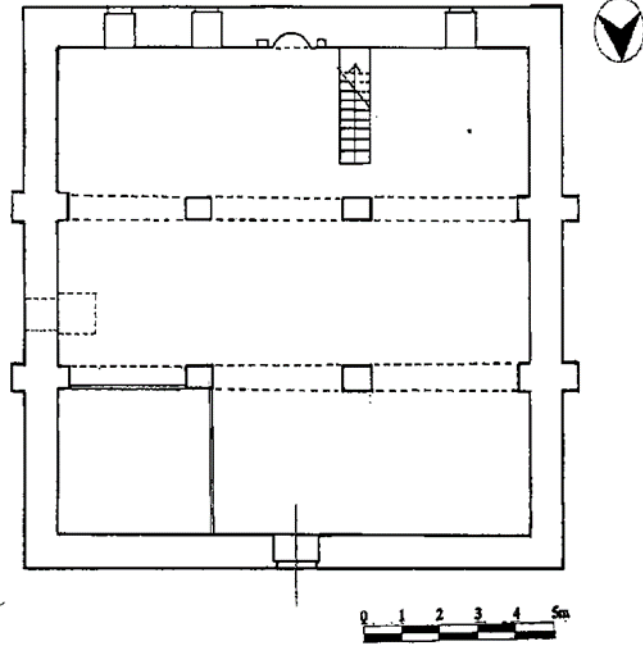
Resim 51. Kesrik (Yukarı) Cami Batı Pencere Açıklığı

Resim 52. Kesrik (Yukarı) Cami Vaaz Kürsüsü

Resim 53. Kesrik (Yukarı) Cami Minberi ve Mihrabından Genel Görünüm

Çizim 6. Elazığ Yenikonak (Mesti) Köyü Cami Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 54. Yenikonak (Mesti) Cami Avlu Girişi

Resim 55. Yenikonak (Mesti) Cami Minaresi

Resim 56. Yenikonak (Mesti) Cami Batı Cephesi

Resim 57. Yenikonak (mesti) Cami Ekenti Ön Mekân Girişi

Resim 58. Yenikonak (mesti) Cami Ekenti Ön Mekân Giriş

Resim 59. Yenikonak (Mesti) Cami Harem Girişi

Resim 60. Yenikonak (Mesti) Cami Kitâbesi

Resim 61. Yenikonak (Mesti) Cami Kuzey Yönü

Resim 62. Yenikonak (Mesti) Cami Doğu Yönündeki Vaaz Kürsüsü

Resim 63. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrap Önü Sutunler

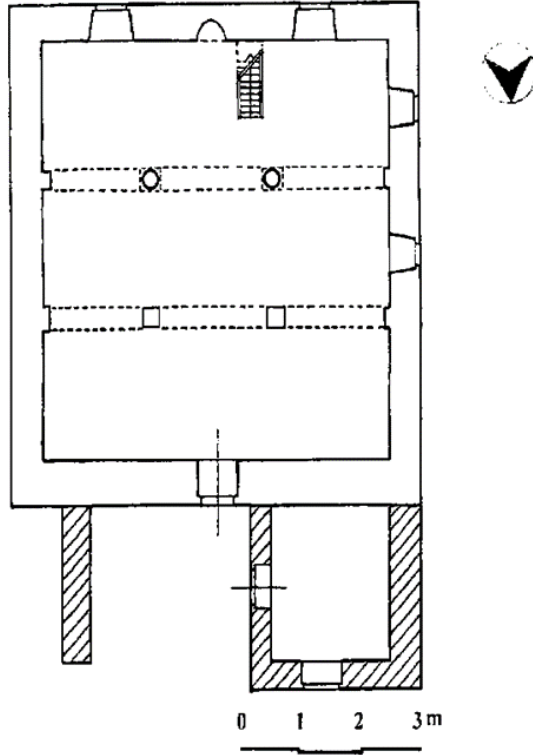
Resim 64. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrabından Genel Görünüm

Resim 65. Yenikonak (Mesti) Cami Mihrabın Sağındaki Kitâbesi

Resim 66. Yenikonak (Mesti) Cami Minberin Sağ Yan Aynalığı

Çizim.7. Elaziğ Merkez Cevizdere (Kürdemlikhas) Cami Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 67. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Avlu Girişi

Resim 68. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Güney Cephesi

Resim 69. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Batı Cephesi

Resim 70. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Harim Girişi

Resim 71. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kitâbesi

Resim 72. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kuzeydoğu Yönü

Resim 73. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Son Cemaat Yeri

Resim 74. Cevizlidere (Kürdemlikhas) Cami Kuzey Yönu

Resim 75. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Doğu Yönü

Resim 76. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Mihraba Paralel Sahınlar

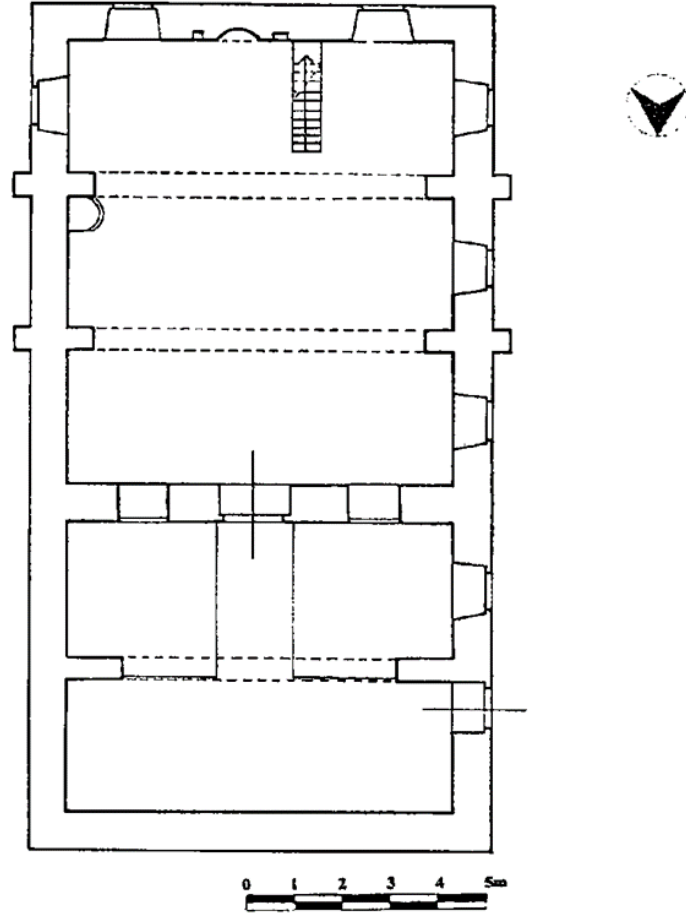
Resim 77. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Güney Yönündeki Pencere Açıkları

Resim 78. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Minberi

Resim 79. Cevzlidere (Kürdemlikhas) Cami Mihrabı

Çizim 8. Elazığ Merkez Altınkuşak (Sarı) Cami Planı (Celil Arslan'dan)

Resim 80. Altınkuşak (Sarı) Cami Doğu ve Güney Cephesi

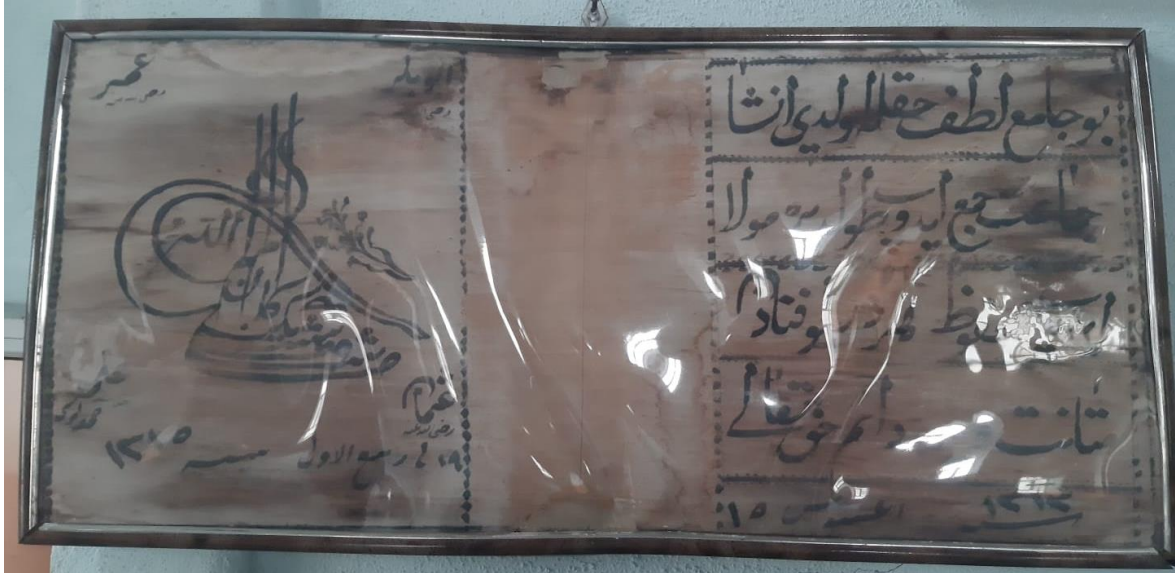
<https://www.koylerim.com/elazig-altinkusak-koyu-316059h.htm>

Resim 81. Altınkuşak (Sarı) Cami Avlu Girişi

Resim 82. Altınkuşak (Sarı) Cami Harim Girişi

Resim 83. Altınkuşak (Sarı) Cami Kitâbesi

Resim 84. Altınkuşak (Sarı) Cami Mihrabı

Resim 85. Altınkuşak (Sarıni) Cami Minberi Genel Görünüm

Resim 86. Altıncuşak (Sarı) Cami Minber Sol Yan Aynalığı

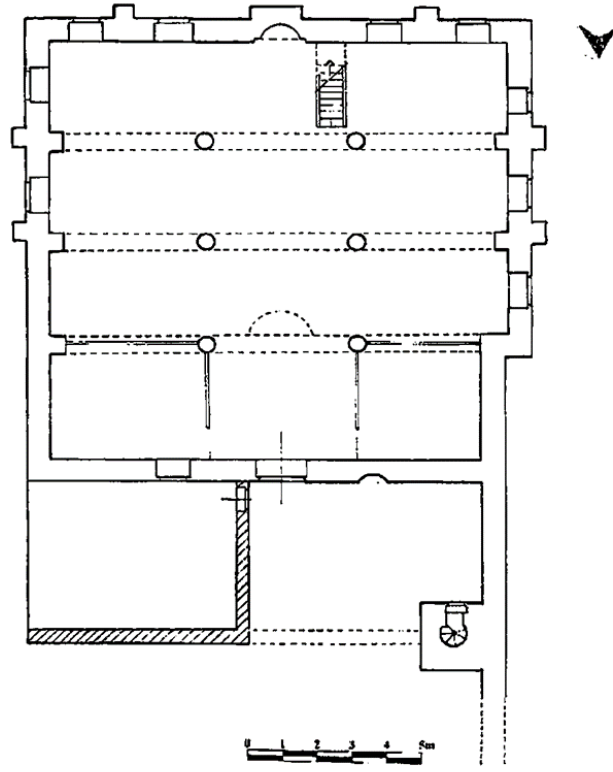
Resim 87. Altınkuşak (Sarını) Cami Vaaz Kürsüsü

Resim 88. Altınkuşak (Sarını) Cami Batı Yönündeki Pencere Açıklıkları

Resim 89. Altınkuşak (Sarını) Cami Doğu Yönündeki Pencere Açıklıkları

Çizim 9. Elazığ Merkez Aksaray (İğiki) Eski Cami Planı

Resim 90. Aksaray (İğiki) Cami Batı Cephesi

Resim 91. Aksaray (Iğiki) Cami Girişi

Resim 92. Aksaray (Iğiki) Cami Doğu Cephesi

Resim 93. Aksaray (Iğiki) Cami Minaresi

Resim 94. Aksaray (İğiki) Cami Kitâbesi

Resim 95. Aksaray (İğiki) Cami Kadınlar Mahfili

Resim 96. Aksaray (Iğiki) Cami Sağ Tarafındaki Mahfil

Resim 97. Aksaray (Iğiki) Cami Sol Tarafındaki Mahfil

Resim 98. Aksaray (Iğiki) Cami Doğu Yönü

Resim 99. Aksaray (Iğiki) Cami Güney Yönü

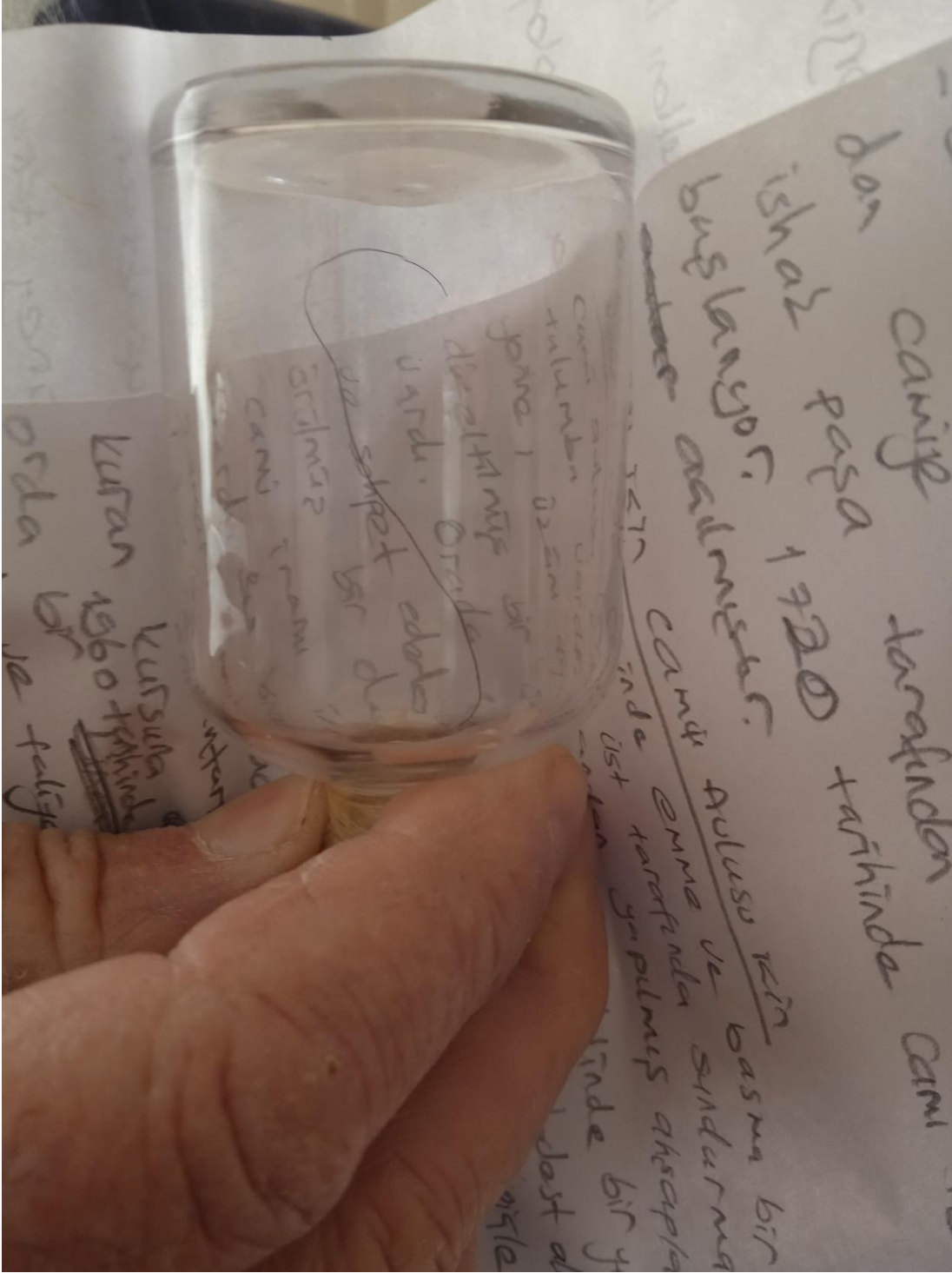
Resim 100. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-ı Şerif Dolabı

Resim 101. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-ı Şerif'in Yer Aldığı Sanduka

Resim 102. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-ı Şerif Sandukası

Resim 103. Aksaray (İğiki) Cami Sakal-1 Şerifi

Resim 104. Aksaray (Iğiki) Cami Mihraba Paralel Sahınlar

Resim 105. Aksaray (Iğiki) Cami Mihraba Paralel Sahınlar

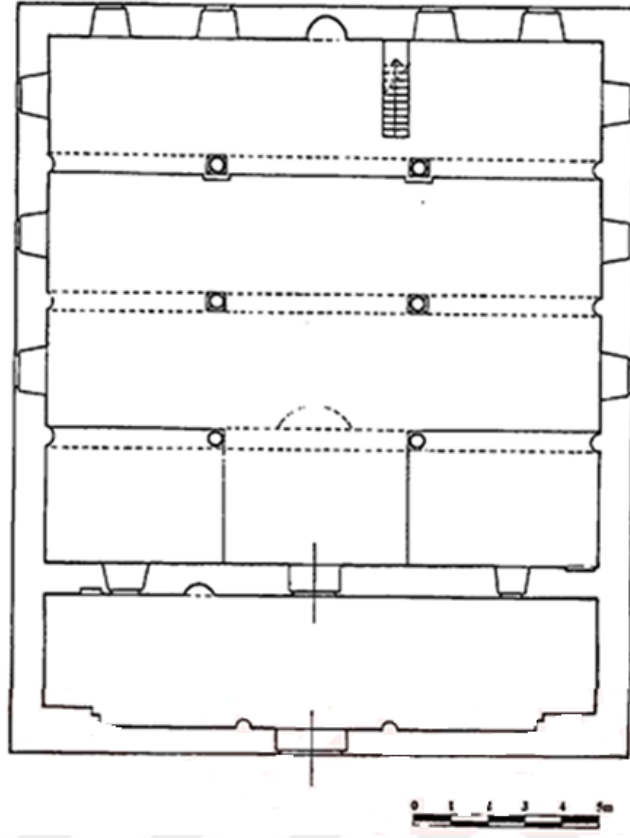
Resim 106. Aksaray (Iğiki) Cami Mihrabı

Resim 107. Aksaray (Iğiki) Cami Minberi

Resim 108. Aksaray (Iğiki) Cami Minber Sağ Yan Aynalı

Çizim 10. Akçakiraz (Yukarı) Cami Planı

Resim 109. Akçakiraz (Yukarı) Cami Dıştan Genel Görünüm

Resim 110. Akçakiraz (Yukarı) Cami Avlu Giriş Kapısı

Resim 111. Akçakiraz (Yukarı) Cami Avlu Girişi Kitâbesi

Resim 112. Akçakiraz (Yukarı) Cami Güney Cephesi

Resim 113. Akçakiraz (Yukarı) Cami Minaresi

Resim 114. Akçakiraz (Yukarı) Cami Son Cemaat Mahalli

Resim 115. Akçakiraz (Yukarı) Cami Kuzey Yönündeki Pencere Açıklıkları

Resim 116. Akçakiraz (Yukarı) Cami Harimden Genel Görünüm

Resim 117. Akçakiraz (Yukarı) Cami sütunları

Resim 118. Akçakiraz (Yukarı) Cami mihrabı

Resim 119. Akçakiraz (Yukarı) Cami Minberi

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Seyhan KARAHAN
Uyruğu : T. C.

EĞİTİM

Derece **Kurum** **Mezuniyet Yılı**

İŞ TECRÜBESİ

Tarih **Kurum** **Görev**

YABANCI DİL BİLGİSİ